

GR. NICOLA
ISTORIA PSIHOLOGIEI
Ediția a II-a

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NICOLA, GR.

Istoria psihologiei / Gr. Nicola. – Ed. a 2-a

– București: Editura Fundației *România de Mâine*, 2004.

212 p.; 20,5 cm.

Bibliogr.

ISBN 973-725-116-4

159.9(100)(091)(075.8)

© Editura Fundației *România de Mâine*, 2004

Redactor: Octavian CHEȚAN

Tehnoredactor: Brîndușa DINESCU

Coperta: Marilena BĂLAN-GURLUI

Bun de tipar: 05.11.2004. Coli de tipar: 13,25

Format: 16/61x86

Editura și Tipografia Fundației *România de Mâine*

Splaiul Independenței nr. 313, București, sector 6, O.P. 83

Tel / Fax: 410.43.80; www.SpiruHaret.ro

e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE – PSIHOLOGIE

GR. NICOLA

ISTORIA PSIHOLOGIEI

Ediția a II-a

EDITURA FUNDAȚIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
București, 2004

CUPRINS

<i>Introducere</i>	9
1. Conceptele și obiectivele istoriei psihologiei	9
2. Paradigma – un reper în analiza istorică	15
I. ELEMENTE DE PSIHOLOGIE ÎN ANTICHITATEA ORIENTULUI ÎNDEPĂRTAT: Psihofiziologie. Interpretarea etică a psihicului. Psihocogniția	21
II. IDEAȚIA PSIHOLOGICĂ ÎN ANTICHITATEA GREACĂ PREARISTOTELICĂ (Școala din Milet, Heraclit din Efes, Școala eleată, Anaxagora, Empedocle, Democrit, Protagoras, Socrate, Platon)	27
III. CONCEPȚIA ARISTOTELICĂ DESPRE SUFLET	39
Contextul social-istoric	41
Viața și opera	41
Construcția și ideația primului tratat despre suflet: <i>De anima</i>	42
Considerații finale	46
IV. IDEI PSIHOLOGICE LA MEDICII ANTICHITĂȚII	48
Conotații psihologice ale operei lui Hipocrate	49
V. EMPIRISMUL ANTICHITĂȚII	51
VI. DE LA ANTICHITATE LA PARADIGMELE GÂNDIRII PSIHOLOGICE MODERNE (Plotin, Aurelius Augustinus, Thoma d’Aquino, Roger Bacon, Francis Bacon)	56
VII. RENÉ DESCARTES	62
VIII. SPINOZA	70
IX. SCURTĂ REFERIRE LA MATERIALISMUL ȘI ILUMI- NISMUL FRANCEZ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA	73
X. PARADIGMELE PSIHOLOGICE MODERNE. ASOCIA- ȚIONISMUL	77
a) Înainte de reflexologie (Thomas Hobbes, John Locke, George Berkeley, David Hume, David Hartley, J.St. Mill, Alexander Bain, Herbert Spencer)	77
	5

b) Asociaționismul centrat pe reflexul condiționat (Hermann Ebbinghaus, I.M. Secenov, I.P. Pavlov, I.M. Bechterev, Ed.L. Thorndike, Clark Hull, B.F. Skinner)	87
Replici la adresa asociaționismului	100
XI. STRUCTURALISMUL (Franz Brentano, Gustav Fechner, Hermann Helmholtz, W. Wundt, Ed.B. Titchener. Structuralismul ca paradigmă)	102
Critica structuralismului	108
XII. FUNCȚIONALISMUL (William James, John Dewey)	109
Funcționalismul ca sistem	112
Critica funcționalismului	113
Contribuțiile funcționalismului	114
XIII. BEHAVIORISMUL	115
Fondatorul behaviorismului	116
Behaviorismul ca paradigmă	117
Behaviorismul în dezvoltare	119
Critica behaviorismului	120
Contribuțiile behaviorismului	121
XIV. GESTALTISMUL	122
Precursori ai gestaltismului	124
Fondatorii gestaltismului	125
Principiile gestaltismului	125
Problematica învățării	130
Paradigma gestaltistă	131
Critici la adresa gestaltismului	132
Contribuțiile gestaltismului	133
O direcție productivă în dezvoltarea gestaltismului (C. Tolman) ...	134
<i>Design</i> experimental tip Tolman	135
Învățarea cognitivă	136
XV. PSIHANALIZA	138
Sigmund Freud	139
Edificiul faptic și teoretic al psihanalizei	140
Psihanaliza ca paradigmă	141
Critici la adresa psihanalizei	145
Contribuțiile psihanalizei la dezvoltarea psihologiei	148
Patru psihanalisti care și-au afirmat „dreptul la diferență” față de Freud: Alfred Adler, Carl Jung, Otto Rank, S. Ferenczi	149
XVI. PSIHOLOGIA UMANISTĂ	153
Carl R. Rogers	154

Terapia centrată pe client	160
Grupurile de întâlnire	161
Relațiile intime	162
Problematika umanistă a educației și păcii	162
Alți promotori ai psihologiei umaniste (Abraham Maslow, Erich Fromm)	163
Replici critice la adresa psihologiei umaniste	165
XVII. TRECUT ȘI ISTORIE ÎN PSIHOLOGIA ROMÂNEASCĂ	167
Psihologia în opera lui Dimitrie Cantemir	167
Elemente de psihologie în învățământul superior (1860-1890)	168
Psihologia experimentală în România	169
Nicolae Vaschide	171
Constantin Rădulescu – Motru	172
Trei domenii conexe în sprijinul dezvoltării psihologiei românești: fiziologia, neurologia și endocrinologia (Ion Atanasiu, Gh. Marinescu, C.I. Parhon)	175
Începuturile psihologiei sociale	178
Psihologia românească după anii '20	179
Primul institut de cercetări psihologice în România	181
Institutul de Psihologie al Academiei Române	184
ANEXE:	
A. Criza psihologiei	186
B. Un exercițiu de „perspectivă istorică”	189
C. Tematica unei conferințe internaționale de istoria psihologiei ...	190
D. Elemente de cronologie universală	192
<i>Bibliografie</i>	207

INTRODUCERE

1. Conceptele și obiectivele istoriei psihologiei

Orice sistem de cunoștințe, fie ele empirice sau științifice, își are propria istorie; latura anecdotică a progresului unei arii de cunoștințe incită în mod natural curiozitatea celui care se pregătește pentru domeniul respectiv de competență. Evoluția edificării identității științei psihologice merită însă studiată din mai multe rațiuni specifice:

- Cunoșcând logica internă a dezvoltării principalelor concepte, legități și interpretări psihologice, te orientezi mai bine în mulțimea conotațiilor diferiților termeni, adesea folosiți în limbajul comun și încărcăți de conținuturi protopsihologice.

- Situațiile memorabile, acele „șesături de fapte și idei” (Șt. Odobleja) care au generat paradigmele științei psihologice reprezintă pentru student o școală de gândire productivă, cu elementele ei critice, investigative și novatoare.

- Cunoașterea momentelor critice în reformularea obiectului PSIHOLOGIEI, a metodelor și conceptelor-cheie, ne oferă tabloul dinamic al instituirii identității psihologiei ca știință ce se „auto-cunoaște”, la care se face apel de către alte științe și practici și care are o imagine a viitoare evoluții. Aceasta dă studentului o măsură a maturității în demersul investigativ și o atenționare deopotrivă asupra risipei de efort și a relevanței în punerea și abordarea problemelor.

- Dincolo de informație, ISTORIA PSIHOLOGIEI oferă cultură și educație, contribuie la formarea spiritului profesional-comunitar: tânărul student cunoaște personalități, „accentele” puse de ele în evoluția cunoașterii vieții psihice, descoperirile cu efect emergent asupra mentalităților, resorturilor sociale, calității vieții.

- În nici o altă știință realitatea gândită nu este atât de direct accesibilă celui care gândește ca în cazul psihologiei. Dar din cauza impresiei situaționale, se poate spune că în istoria umanității au fost mai multe „psihologii” decât „suflete”: același om, în situații diferite, a gândit „mai altfel” asupra trăirilor sale sufletești, combinând mai mult sau mai puțin explicit idei de cauzalitate, alcătuire, funcționare,

valoare, frumusețe etc. De aceea, H.Ebbinghaus a afirmat malițios la început de veac XX: „Psihologia are un lung trecut și o scurtă istorie”.

Un asemenea specific al științelor psihologice, de a fi în continuu „asistate” și presate de fondul experiențial personal, impune un efort special pentru stăpânirea complexității obiectului de studiu prin definirea corectă a conceptelor în perspectiva bine-precizată a obiectului psihologiei. Psihologul însuși are nevoie de un echilibru intern pentru a rezista „primei impresii” și a nu rătăci în speculații convenabile sau „de efect”. În „scurta sa istorie” (calificată astfel de Ebbinghaus, evident, pe criteriul metodei experimentale) psihologia a cunoscut regretabile denaturări prin impactul cu ideologia, deși de-a lungul secolelor s-a aflat în fruntea științelor care au vizat demnitatea, puterea și frumusețea umană. Frământată de acest ideal, psihologia și-a reformulat problemele, obiectivele, conceptele, aceasta fiind și efect al schim-bărilor intervenite în raportul omului cu lumea și cu istoria socială.

În jurul conceptului de „identitate” și a definiției lui P.Janet („personalitatea este un individ care-și alcătuiește povestea mentală a propriei vieți”) s-a înfiripat treptat reprezentarea despre un *parallelism între istoria psihologiei și istoria psihologică a personalității*. În ambele cazuri, analiza operează cu concepte ca: evenimente și structură experiențială, proiecte și programe, țeluri, teme centrale ale vieții, puncte cardinale, crize etc. În cazul unei științe, evenimentele marcante sunt forumurile (conferințe, simpozioane, congrese), dar și editările de cărți și reviste, descoperirea unui fenomen sau regularități (prin observare, experiment sau procesare intelectuală de diferite tipuri). Și într-un caz și în celălalt, relevanță similară au fondul motivațional, imaginea viitorului, câmpuri problematice, tactici și strategii de *problem solving*, cunoștințe centrale sau explicite și cunoștințe periferice sau implicite, potențial receptiv de stocare, creație și interpretare a trecutului.

Un criteriu major al similitudinii este însuși indicatorul maturizării: valorificarea trecutului în noi contexte problematice, acționale și conceptual-interpretative. O știință matură apelează frecvent la acest potențial benefic.

De obicei, când se vorbește despre trecutul psihologiei se încearcă o jenă în legătură cu nașterea ei greoaie și prea târzie în sânul gândirii filosofice. Secolul „nostru”, ce doar s-a încheiat, a spulberat însă asocierea tinereții unei științe cu *imaturitatea* și a imprimat o valoare emergentă interdisciplinarității. În această nouă perspectivă,

apelul la perioade vechi ale gândirii integraliste, intuitive, imaginal-metaforice nu ne apare decât ca o veritabilă școală de gândire productivă. De altfel, nu-și exprima Claude Bernard, părintele medicinei experimentale, convingerea că va veni ziua în care fiziologul, poetul și filozoful vor vorbi aceeași limbă și se vor înțelege între ei?

În perioadele de început, asemenea unitate a existat, iar dacă demersul era preponderent intuitiv și globalist, acesta era, spre avantajul nostru, un izvor de inspirație mereu proaspăt, ieșit din adâncuri. Fondul conceptual pare, evident, redus ca elaborare științifică, dar patosul său provocativ-productiv a fost dovedit de-a lungul veacurilor. Întorcându-se la aceleași izvoare, gânditori din epoci diferite, cu modelele conceptuale respective, au redescoperit alte semnificații. „Tablourile” sunt altele, precum surprizele întâlnite de aceeași persoană într-o zonă de vegetație, dacă revine în momente succesive – ca elev, student, cercetător și savant în botanică.

Deși nu este deloc un specific al domeniului nostru, față de alte științe și nici chiar în raport cu artele, trebuie consemnat, mai ales cu titlu de „introducere”, că psihologia nu întotdeauna va fi, este și a fost științifică. Așa cum arhitecții zic că domeniul lor a trecut prin trei faze, fiind, succesiv, practic-utilitar, artistic și estetic, așa și conceptualizarea psihologică poate fi întâlnită în diverse momente sub trei ipostaze: practic-rezolutivă, ca exegeză-comentariu și ca științific-paradigmatic-explicativă. Dacă păstrăm inspirata distincție a lui Ebbinghaus de la începutul acestui veac, am putea spune că primele două stadii țin de ceea ce el numea un „lung trecut”, iar al treilea, de „scurta istorie” a psihologiei.

Scepticii în privința statutului psihologiei ca știință, de la oamenii de bună credință la tiranii strâmtorați de vitalitatea sufletelor supușilor, nu reușesc să distingă cele trei ipostaze ca atare și nici raporturile dinamice dintre ele. Relativ la al doilea aspect, subestimarea psihologiei ține mai mult de sărăcie sufletească, în speță de necunoaștere sau slabă receptivitate față de aspectele „combustiei psihice” în istoria omenirii și în viața curentă.

Pe măsură ce te familiarizezi cu obiectul psihologiei, dar mai ales cu tendințele ei majore de a prinde în țesătura științei fapte și idei, îți este greu să concepi un om, oricare ar fi profesia sa, în afara acestui gen de problematică și meditație; cei cu o mai mare înclinație spre exactitatea măsurării și judecății ar putea întreba: „În ce măsură psihologia a contribuit la formarea omului modern?” Științele sunt recunoscute drept forțe intelectuale, iar inventivitatea tehnică a înnoit

într-atât fața lumii, încât i-a conferit o nouă identitate. Pe măsură ce conceptul științific impunea o nouă interfață om-lume materială, s-a format și părerea că abstracția și obiectivitatea ar sărăci implicarea afectivă a omului în tranzacția sa cu realitatea din afara sau din interiorul sufletului său.

Gândirea psihologică a reflectat schimbările poziției omului în univers, le-a asistat și ameliorat, a extrapolat și a propus spre experimentare noi expresii ale potențialului vital. Una din cuceririle „strategice” a fost chiar definirea raportului sufletului cu viața, prin conceptele perechi funcție-structură, potențial-actual, suflet-spirit, stare-activitate, intern-extern:

- O viziune genetică, respectiv determinarea criteriului psihismului și precizarea momentului apariției reglajului psihic în istoria lumii vii; delimitarea reglajului psihic de alte reglaje ale comportamentelor viețuitoarelor; identificarea unei dimensiuni a psihismului la om și animale.

- Identificarea atributelor „faptului psihic” ca o realitate distinctă de trăirea sufletească sau „ecoul” afectiv-imagerial al „tranzacției” ființei cu realitatea.

- Demarcarea între lumea externă și lumea internă, respectiv conceptualizarea unei instanțe distincte numită Subiect, cu capacitate triplu-modulară de cunoaștere, autocunoaștere și așteptare-anticipare, cu un mod de existență definit ca interacțiune, sau raport activ cu cele două lumi, internă și externă.

- Precizări metodologice: rolul pe care îl are „iluminarea” (descoperirea prin revelație, sau *insight*-ul) în înțelegerea vieții sufletești nu este unul deosebit prin putere și frecvență, în comparație cu alte domenii ale cunoașterii; distincția rezidă însă în efectul miraculos-transformator pe care-l are gândirea psihologică asupra „obiectului”, a faptului psihic, atunci când este vorba de introspecție. Aceasta este, într-adevăr, o remarcabilă diferență dintre psihologie și alte științe, o preocupare mai mult sau mai puțin explicită în evoluția gândirii despre suflet; conștientizată ca o problemă de metodologie, operaționalizarea în această sferă constituie o dimensiune majoră ce poate și trebuie urmărită în decursul dezvoltării psihologiei. În fapt, saltul în plan metodologic a însemnat, în 1879, trecerea de la „trecut” la „istorie”, respectiv cucerirea unui loc între științele experimentale.

Dar și așa-zisul „trecut” are evoluția sa. În urmă cu cca. 100.000 de ani, când umanul începe să se facă prezent prin folosirea focului la pregătirea hranei, îngroparea morților și folosirea uneltelor, oamenii

peșterilor aveau reprezentări și concepții asupra emoțiilor, trebuințelor, dorințelor și comportamentelor paradoxale, inclusiv a viselor și halucinațiilor. Explicațiile lor ajung până la vechii filosofi greci, în termenii de demoni sau spirite ce stăpâneau trupul individual.

Dacă timp de 25 de secole (până la zborul primului avion), filosofi greci au fost considerați părinți ai conceptelor științifice ale psihologiei, aceasta se datorează faptului că ei au făcut primul efort de a înlătura demonii din viața curentă și destinul omului. Au avut un exces de zel, explicând global universul și sufletul prin elemente naturale omniprezente (apa, focul, infinitul, mișcarea), dar s-au pliat destul de operativ pe determinismul fiziologic și epistemologic, redând omului demnitatea („Virtutea se învață”, ziceau Protagoras și Socrate) și patosul dramatic al unității dialectice dintre structură și funcție, materie și conștiință, suflet și spirit (începând cu Aristotel).

În fața istoriei psihologiei, studentul de astăzi are revelația unui relief, deci a unui peisaj cu trei dimensiuni: oameni, idei, context social. Se află în fața unei moșteniri; cum orice moștenire are menirea de a fi folosită, aventura parcurgerii mai multor secole de gândire generează ideea presantă „La ce folosește?”. Înainte de toate, în istorie identificăm baza pe care știința psihologică de astăzi a acumulat treptat cinci principii de determinism în funcționarea psihicului uman:

1) *principiul determinării biologice*, în dublu sens:

a) psihicul este o funcție a sistemului nervos ce constă în „orientarea” „pe bază de imagini” în cadrul lumii obiective (interne și externe);

b) psihicul este forma superioară de reglaj a relației individului cu mediul, îndeplinind astfel o funcție de adaptare, deci de *problem solving* pentru supraviețuire;

2) *principiul determinării sociale*: homo sapiens este diferit de restul lumii vii prin faptul că „înmagazinează” și „împrumută” experiență de specie. Uneltele, limbajul, conceptele, algoritmii, valențele obiectelor, chiar expresiile emoționale, mecanismele de decenterare și empatie, tot ce a putut acumula omenirea în suta-milenara ei existență sunt însușite, folosite și dezvoltate de ființa umană. Acest *pressing* nu diminuează status-ul personalității umane în raport cu „animalul suveran și independent”. Experiența împrumutată dă conținut individuației, construcției sufletești a fiecărei persoane, astfel că tot ceea ce „împrumută” servește tot la construcția identității personale; însușind „fondul comun”, omul își alimentează potențialul de „a fi”, de „a acționa” și „a avea”, câștigându-și „dreptul la diferență” și la originalitate;

3) *principiul dezvoltării*: orice funcție psihică este supusă principiului învățării și dezvoltării, nici un fenomen, stare sau competență nu poate căpăta o explicație suficientă fără aportul experienței căpătate prin interacțiunea Subiect-mediul. Psihicul este nu numai un *service* al acestei interacțiuni, ci și un beneficiar. Cunoscutul psiholog Hebb, la răspântia de veacuri XIX și XX se pronunța printr-un model geometric asupra raportului dintre „ereditar” și „dobândit”: a aprecia aportul unuia sau altuia este ca și când te-ai întreba care este contribuția lungimii sau lățimii în determinarea suprafeței unui dreptunghi. Orice funcție psihică se dezvoltă în timpul vieții, fiind în fapt un produs al dezvoltării. Factorii de progres ai acestui proces țin de particularități neuro-funcționale, mediul de viață, conținuturile și ritmurile activității. În istoria gândirii psihologice, locul demonilor a fost revendicat de „factorii ereditari” sau „formele native ale psihismului”. În psihologia modernă, problematica genezei funcțiilor psihice reprezintă o „schelă” pentru construcția unei noi metodologii: studiile genetice, excelând în școala piagetiană de la Geneva, au deschis o magistrală spre natura imaginii, gândirii, personalității. Recunoașterea tacită sau declarată a acestui principiu a generat domenii noi în aplicațiile psihologiei, cum este creatologia, psihoterapia și formarea mentorala a carierei; de asemenea, a impus criterii noi învățământului și psihodiagnozei.

4) *principiul acțiunii*: orice organism se află într-un raport activ cu mediul în care trăiește, psihicul deservește acest proces, dar este și influențat prin conținut și procesualitate de această interacțiune. La diferite niveluri de psihism, în filogenie și ontogenie, potențialul de activitate este diferit, fiind indicator și condiție a „orientării în situație”, deci a reglajului psihic. Avem cu lumea animală o dimensiune comună: activitatea pentru supraviețuire; diferența constă în structurare, așa cum țesutul cerebral este diferit de cel hepatic. La om numai sporadic și specific se mai întâlnesc „arce simple” între obiectul activității și trebuință; activitatea umană este o unitate molară compusă din *acțiuni*, „celule” relativ autonome operațional, instrumental și dinamic; deși ca desfășurare reactivă se pot identifica multe elemente comune în activitățile animale și umane, orientarea (cognitivă și motivațională) este calitativ diferită. Subiectul uman învață să raporteze scopurile parțiale ale acțiunilor (dispușe în serii continue sau paralele) la scopul ultim al activității. Tocmai acest gen de procesare a elementelor activității – raportarea țelului la motiv, a scopului la mijloace, a obiectului la substitutul lui etc. – imprimă trăirii omului caracterul conștient. Conștiința ca act supervizează raportul activ al omului cu lumea externă și internă, precum și procesul conex al asimilării de cunoștințe, deprinderi și valori;

5) *principiul funcționării sistemice*. Încă de la delimitarea de către Aristotel a celor trei funcții ale sufletului, – hrănirea, simțirea și rațiunea, problema unității structural funcționale a psihicului a fost o preocupare în planurile teoretic și aplicativ. Modulele cognitiv, afectiv-motivațional și volitiv, definite tot în *De anima*, apoi nivelurile definite de psihanaliză și componentele personalității – toate au atributul funcționării în sistem. Demonstrațiile vin în principal din două direcții: cea a tratării genetice și cea a compensării în caz de disfuncții.

Secolul XX a fost marcat, printre altele, de nașterea unor științe despre sisteme: consonantismul, sinergetica, cibernetica; instructiv este faptul că toate s-au inspirat din comportamentul ghidat psihic, oferindu-i psihologiei un loc central între celelalte domenii de cunoaștere.

2. Paradigma – un reper în analiza istorică

După 1962, anul apariției cărții *Structura revoluțiilor științifice*, de Thomas Kuhn (apărută și la noi în 1976, la Editura Științifică și Enciclopedică), dezbaterile despre natura și istoria științelor apelează la conceptul de *paradigmă*; complementarul său, „sintagmă”, s-a dovedit înalt productiv în dezvoltarea gramaticilor transformaționale; în general, astăzi, orice analiză de conținut a unui text, *design*-urile de instruire și analizele istorice în materie de evoluție a științelor recurg la termenii „paradigmă” și „sintagmă”. În ciuda impreciziei definirii paradigmei, alternativa folosirii conceptului mult mai concret de „program de cercetare” nu a reușit să i se substituie, diferențele fiind semnificative.

Însuși autorul arhicunoscutei cărți încearcă peste zece definiții pentru a ajuta conceptualizarea. Fiind o „cunoaștere tacită”, fără formulări generale și fără autor (o teorie sau un program de cercetare are întotdeauna un autor), expresia din varianta românească „model de practică științifică” ne apare nefericită și aceasta din cauza ambiguității termenului „model”. Mai adecvat este neologismul „pattern”, foarte apropiat de „schemă” („ceea ce este transferabil și transpozabil de la o acțiune la alta”, J.Piaget, la al 18^{lea} Congres Internațional de Psihologie). Ideea de „ceva așezat în știință” (probleme, soluții, matrice a disciplinei pentru o anumită perioadă) este întărită de afirmația că paradigma stă la baza instrucției profesionale, deoarece ea dă domeniului științific caracterul de normalitate: fără a se mai duce

discuții asupra fundamentelor, orientării metodologice și abordării problemelor concrete, comunicarea la nivelul comunității științifice decurge ușor și eficient.

Psihologia modernă este o știință prin excelență experimentală, iar Thomas Kuhn este o personalitate proeminentă a fizicii experimentale. În acest caz, enumerarea „unor probleme și soluții concrete” proprii paradigmei este instructivă pentru noi:

- Care sunt entitățile fundamentale în obiectul investigației?
- Cum interacționează între ele și cu simțurile noastre?
- Ce întrebări se pun și prin ce tehnici se caută răspunsurile?
- Ce condiții trebuie să satisfacă un asemenea răspuns?

Lista nu este completă, dar exemplele date sunt edificatoare pentru ce înseamnă paradigmă, știință normală, criză și revoluție științifică.

În această perspectivă, deși suntem tentați să considerăm că a existat și o paradigmă *hilozoistă* („fizicienii” greci, începând cu Thales din Milet: întreaga natură, inclusiv cea anorganică, are viață și atribute psihice), altele, *clericală*, *empiristă*, *raționalistă*, în derularea istoriei psihologiei, paradigmele încep să fie recunoscute o dată cu apelul la cercetarea experimentală. Așa va fi organizat și conținutul cursului de față.

La paradigme (la „știința normală”) s-a ajuns totuși printr-o evoluție îndelungată, iar aceasta poate fi înțeleasă dacă se consemnează mai întâi „dimensiunile” sau parametrii activității științifice, ca „inițiativă socială” și alternativă sistemică de cunoaștere. Unii analiști grupează acești parametri într-o triadă: „atitudine”, „metodă” și „cunoștințe”.

Mai detaliat, evoluția psihologiei poate fi urmărită sub mai multe aspecte, nici unul dintre acestea, singur, nefiind suficient pentru constituirea identității unei științe.

1. *Terminologie*. În general, științele umaniste folosesc termeni din vocabularul obișnuit, ceea ce le face și dificile ca obiect de studiu. Aristotel, considerat părintele psihologiei, ca naturalist nu s-a preocupat de un termen specific pentru această știință, folosind doar un termen ce indică „obiectul” de cercetare: *de anima*. Până și în epoca Renașterii, în foile matricole ale studenților, nota se dădea la *De anima*. Se crede însă că, pentru definire, maestrul construcțiilor logice a fost nevoit să inventeze un termen esoteric, – *entelehia* – pentru a exprima funcția sufletului și relația sa cu corpul: „potența în act” a unui corp cu organe, capabil să se hrănească, să simtă și să raționeze.

Istoricii au căutat să definească data și autorul care a folosit prima dată termenul *psihologie*: unii cred că prioritatea o are

Marco Marulic, umanist croat, care l-a folosit în 1506; în 1524 tot el a publicat o carte (I^{ul} volum) *Psihologia gândirii umane*; alții recunosc pe Christian von Wolff, care în 1732 a publicat un tratat de psihologie empirică și, în 1734, altul de psihologie rațională.

Conceptul „psihologie”, așa cum l-a conceput Aristotel, a purtat prin veacuri umbra servituții față de corpul muritor, parte a naturii, și lumina spiritualității, sfidătoare față de toate limitele existenței. Nu este de mirare că savanți precum Pavlov, cu emfaza naturalistului ce primise premiul Nobel pentru studiul digestiei, trece după 1904 la studiul reflexelor cerebrale și sancționează colaboratorii de fiecare dată când folosesc termenul „psihic”.

În solul roditor al psihologiei moderne s-a cultivat o știință a personalității și umanismului, ce recunoaște vocația omului pentru identitate, diferență, originalitate, autoîmplinire; de aceea ideologiile regimurilor totalitare, la fel ca și reflexologii și behavioriștii de început au marginalizat termenul psihologie.

Terminologia psihologică a cunoscut schimbări în planurile lexical și semantic, atât sub efectul metodologiei experimentale și a tehnicilor de prelucrare statistică a datelor, cât și prin extinderea câmpurilor de aplicație a cunoștințelor de psihologie în industrie, medicină, transporturi, învățământ, artă, comerț, politică etc. În ultima jumătate de veac, psihologii s-au familiarizat cu termeni ca *set*, *învățare*, *latență*, *insight*, *gândire divergentă*, *model cognitiv*, *creatologie*, *reluctanță*, *disonanță cognitivă*, *construct*, *actualizare* etc.

2. *Obiectul de studiu*: atât pentru profesioniști, cât și pentru diletanți, obiectul meditației psihologice ar părea că este același, – stările, actele, interacțiunile, modificările, dezvoltarea și alienările vieții sufletești. Știința lucrează însă productiv-sistemic: ea își propune scopuri, formulează probleme, acumulează fapte, ipoteze, idei și acceptări, face sinteze, și reconsiderări. În acest proces, preocupări ale practicii proto-și para-psihologice devin treptat obiect al științei; munca, jocul, învățarea – au fost activități dintotdeauna fundamentale pentru raportul omului cu lumea, dar s-au desfășurat spontan; cu timpul, omul a vrut să le practice mai eficient, cu mai multe beneficii pentru autorealizarea sa, iar pentru aceasta a fost nevoie de gândire, investigație, sistematizare a datelor și concluzii. Dată fiind multitudinea de forme în care se manifestă psihicul, precum și diversitatea funcțiilor sale, obiectul psihologiei a fost redefinit adesea, aceasta fiind chiar un element diferențiator al paradigmelor și școlilor:

- „știința vieții mentale, a condițiilor și manifestărilor ei” (W. James, 1890);
- „știința faptelor de experiență” (O. Külpe, 1893);
- „experiența cognitivă, reactivă și volitivă manifestă în introspecție” (W. Wundt);
- „știința proceselor mentale” (E.B. Titchener);
- „știința comportamentului manifest sau ascuns” (J.B. Watson);
- „mecanisme de orientare în sarcină” (P.J. Galperin).

Definirea obiectului psihologiei nu este doar o problemă teoretică, de filosofie a științei. Orice investigație psihologică, și cu precădere cea experimentală, presupune o concepție mai mult sau mai puțin explicită a „faptului psihic”, în contextul amplu al celorlalte aspecte ale situației: etice, estetice, biologice, fiziologice, sociale, etc.

3. *Scopul gândirii psihologice*: la începuturi, în antichitatea Orientului depărtat și în cea grecească era evident filosofic, căutându-se argumente pentru definirea ontologică și epistemică a sufletului în sistemul universului; ca într-o evoluție filogenetică, în care se diferențiază în timp tot mai multe funcții și organe, o dată cu înmulțirea ramurilor psihologiei scopurile se multiplică, devenind tot mai specifice „domeniilor de activitate” sau „de competență”. Se urmăresc, deci, legitățile reglajului psihic în domenii desemnate de titulaturi ca: psihologia animală, ecologică, medicală, a muncii, a sportului, a jocului, cognitivă, socială, a artei etc.

4. *Metodologia*: spre deosebire de cunoașterea empirică, situațională și nesistemică, gândirea științifică recurge la metode pentru provocarea, colectarea, prelucrarea și validarea datelor. Investigație înseamnă identificarea și controlul variabilelor; o linie a evoluției psihologiei este multiplicarea și perfecționarea metodelor: la început dominantă a fost introspecția; combătută pentru subiectivism și inadecvare, autoobservația a cedat locul observației directe și instrumentale și investigației experimentale; ulterior, succese deosebite au înregistrat investigația clinică și analiza factorială; alte metode: analiza cibernetică-sistemică, analiza de caz, chestionarul și testul, pentru colectarea de date relative la un eșantion, experimentul formativ, investigarea genetică, metoda gemenilor univitelini etc.

De metodologie depind și alte caracteristici ale cunoștințelor științifice: exactitatea, predicția, aplicabilitatea, generalitatea. Locul

psihologiei între științe este revendicat de douăzeci și trei de veacuri, dar este câștigat definitiv de la Wundt încoace.

*

Pentru a surprinde un moment de cotitură a gândirii psihologice, de la tipul metafizic la cel naturalist, apelăm la cuvântul introductiv al lui D'Alembert la *Enciclopedia*: John Locke a redus metafizica la o „Fizică” experimentală a spiritului. O conturare a domeniului științei despre psihic este operată de scoțianul David Hume, când folosește sintagma „filosofie a spiritului” și de francezul Condillac, în al său tratat despre senzații.

După M. Ralea și C.I. Botez, termenul de psihologie apare pentru prima dată într-o lucrare despre morală a lui Rudolf Goclenius, în 1590 (*Psycologia, de hominis perfectione*, Marburg, 1590). Conceptul este consacrat de Chr. Wolf, în *Psycologia empirica* (1732) și *Psychologie rationalis* (1734).

Acceptarea termenului a fost facilitată de cultul genialității lui Aristotel, care, în *De anima*, a tratat funcțional, structural, conexiunist, naturalist și antropologic atât sufletul, cât și spiritul.

Progresele în studiul fiziologiei sistemului nervos (Magendie, Flourens, Müller) și al psihopatologiei, deci al formelor în care psihiul se poate descompune și deteriora (Th. Ribot), au contribuit la conturarea domeniului psihologiei experimentale, adică a unei științe ce măsoară, pune în interacțiune și controlează variabilele defnitorii pentru viața de relație.

*

În evoluția ei, psihologia, ca orice știință, a stabilit sisteme de relații dintre evenimente ale vieții sufletești și expresii verbale. Procedeele majore în această inițiativă au fost analiza, testarea ipotezelor, controlul, definirile operaționale, structurale, funcționale și genetice; la fiecare etapă, concluziile au avut o validitate relativă, chiar dacă, în ultimul veac, au fost formulate în termeni cantitativi. Scrutarea adevărului despre sisteme *fuzzy*, în cazul nostru, despre viața sufletească atât de complexă și dinamică, este un tărâm al chemărilor, surprizelor și făgăduințelor. Cunoscând izvoarele acestui fluviu tumultos și grăbit, pe care Cerul îl rabdă și Pământul îl sprijină, vom putea „înota” în vadurile lui mai adânci și-i vom putea folosi energia.

*

„Istoria psihologiei” a devenit un domeniu științific distinct, cu drept la „image proprie”. Din 1964 se publică revista de profil „The Journal of History of the Behavioral Sciences”, iar în 1969 s-a înființat „International Society for History of Psychology”. Asociațiile naționale de psihologie din multe țări au secții de istorie (în A.P.A este „diviziunea” 26); în institutele de cercetări sunt sectoare speciale ce elaborează lucrări de istorie și pregătesc reuniuni științifice.

I. ELEMENTE DE PSIHOLOGIE ÎN ANTICHITATEA ORIENTULUI ÎNDEPĂRTAT

Cele mai vechi izvoare de gândire psihologică au fost identificate în cărți apărute cu mii de ani î.e.n. în zonele de civilizație ale Indiei, Chinei, Japoniei și Egiptului. Deși ideologia dominantă în statele sclavagiste respective era cea religioasă, axată pe mitul nemuririi și transmigrației sufletului, au ajuns până la noi și idei științifice mai elaborate, relative la trei arii problematice.

a) Psihofiziologie

În *Memorialul teologiei memfiste*, papirus elaborat în Egipt la sfârșitul mileniului al IV-lea î.e.n., mecanismul fiziologic mediază acțiunea divinității asupra sufletului; organele de simț (enumerate, cinci) sunt mijloace de a transmite forța zeului Itah către inimă, organul central al sufletului.

Cuvântul, o „dublură magică a obiectului”, posibilă datorită unificării organelor periferice cu centrul, face ca prin vorbire să se repete ce „gândește inima”. Prejudecățile religioase ale timpului interziceau studiile viscerale, de aceea reprezentările despre fluidul sanguin și despre „suflare” (circuitul aerului) erau produse ale imaginației sau ale analogiei anatomice cu organisme animale.

Mult mai târziu, în sec. al VIII-lea î.e.n., într-un tratat chinezesc de medicină (*Tratat despre lumea interioară*), organul principal, „guvernatorul corpului” este considerat tot inima, iar ca mecanism de funcționare era considerat „principiul respirator”, denumit Tzi. Printre altele, interacționând cu mecanismele fiziologice, acesta realizează și funcții sufletești: mobilizează gândurile localizate în inimă, nu însă și simțămintele, localizate în ficat.

Medicii din vechea Indie promovau, la fel, o concepție cordio-centristă și doar treptat s-a dezvoltat, în paralel, schema cortico-centristă.

Dintre manifestările psihice, trăsăturile temperamentale erau, firește, cele mai relevante și provocatoare. Medicii chinezi și indieni le

explicau prin predominarea unuia sau altuia dintre elementele componente ale organismului:

- dominanța limfei: încetineală, tip cu mobilitate redusă;
- dominanța elementelor Tzi: persoana este neechilibrată, foarte mobilă, trecând frecvent de la râs la plâns, în stilul comportamental antropoid.
- dominanța sângelui (în unele teorii, a bilei): dârzenie, cutezanță, comportament de tigru.

Se observă o deschidere spre explicarea rațională de factură psihologică: aerul, condiție esențială a vieții de relație, ideea dependenței sufletului de viața organismului, corelarea trăsăturilor corpului cu elementele naturale componente.

Linia explicării cauzale a psihicului înaintează, deci, mult înainte de gândirea greacă; omul este văzut ca o ființă înrădăcinată deopotrivă în lumea însuflețită și în angrenajul relațiilor sociale, supus legilor naturii și legilor conviețuirii.

b) Interpretarea etică a psihicului

Este o abordare logică, rațională a existenței umane, pe fondul unei problematice presante, generate de luptele social-politice de la mijlocul mileniului I î.e.n., în India și China. Probleme ideologice și morale, într-un limbaj metaforic accesibil, fuseseră amplu dezbătute în celebrele Vede, elaborate în mileniul al II-lea î.e.n., și Upanișade (cca.1000 î.e.n.). Comportamentul moral, perfecționarea personalității, smerenia – erau căile izbăvirii. Pe acest suport dogmatic se vor impune, în secolul al VI-lea, învățăturile religioase, jainismul și budismul. De reținut este formularea problemei raportului suflet-corp: prima dintre religiile menționate condamna corpul ca obstacol al libertății sufletului, în timp ce a doua nega sufletul ca real aparte, descriindu-l ca un flux de clipe irepetabile sau stări succesive.

Școlile filosofice care au apărut mai târziu, – Vedanta, Yoga, Mimamsa etc. – la fel, au promovat o idee psihologică subordonată problemelor etico-metafizice.

Vedanta s-a impus ca dezvoltare a concepției idealismului obiectiv din Upanișade: Eul autentic, numit *Atman*, este o conștiință intuitivă specială, o unitate subiect-obiect, identică cu acea bază a lumii, conștiință cosmică infinită, numită *Brahman*. Această identitate nu se realizează de la sine; numai prin efort de cunoaștere și disciplină morală riguroasă, sufletul individual își eliberează natura divină de impulsurile senzoriale și tendințele corporale.

Pentru Yoga, activitatea psihică de tot felul și funcțiile organice (poziția, respirația etc.) întunecă ceea ce se numește „cunoaștere autentică”; prin-o serie de procedee se poate obține o despresurare sau purificare.

Școlile filosofice din China de la jumătatea mileniului I î.e.n. fondate de Lao-tzi, Confucius și Mo-tzi, prin problematica lor etică, abordează stările psihice și modificarea lor. Primul, autor al capodoperei *Dao dă-tzin* (sec.VI î.e.n.) se preocupă de calea de la pământ la cer, a mântuirii sau unității cu ordinea divină. Dacă daoismul orienta morala după coordonatele unei ordini cosmice, confucianismul construia spiritul religios din obiceiuri, norme morale sau alte tradiții; aici calea („Dao”) era forța dată de comunicarea morală a oamenilor, deci de comportamentul social-istoric al aparatului social-statal. Confucius (551-479 î.e.n.) a fondat principiile sale pe o concepție despre raportul înăscut-dobândit, atribuind primului termen funcțiile psihice și epistemice. Derivând din sfera divinității, acestea sunt la început bune, morale, frumoase; sufletul devine erodat și alienat sub efectul împrejurărilor ce îl găsesc nedesăvârșit în viața interioară, superficial. Peste doua sute și ceva de ani, Siun-tzi (298-238) a impus o altă variantă a confucianismului; opusă sub raportul balanței înăscut-dobândit: omul se naște rău, iar modestia, compasiunea, celelalte calități morale sunt produsul educației. Precum olarul plămădește din lut un vas prin arta sa, așa și sufletul omului, din starea sa primitivă, „fără formă”, devine util, moral, frumos.

Atitudinea activă față de viață este o alternativă umanistă cu efecte majore asupra condiției omului în lume și societate, a imaginii de sine, aspirațiilor, patosului autoreglării prin inițiativă și efort. Mo-tzi (479-381) a adus memorabile contribuții în acest sens.

c) Psihocogniția

Activitatea mentală are drept obiect produsele contactelor sau interacțiunilor organelor de simț cu lucrurile reale din mediul de viață. O atenție deosebită în epistemologia indiană a fost acordată celor trei forme genetice de contact Subiect-Obiect: 1) „contemplarea” sau cunoașterea generalului („comunicarea cu toate obiectele individuale dintr-o clasă dată”); 2) asociația sau „comunicarea” cu obiectul prin intermediul imaginii sale actualizate în memorie; 3) perceperea yoghină, „comunicarea” cu obiectele cele mai fine, prin raționament aprofundat.

Actul cognitiv apare ca o expresie a unității Subiect-Obiect. Astfel, receptarea realității se realizează în două forme:

- senzorială, nemijlocită și, prin aceasta, „nedeterminată” (*nirvikalna*); masă haotică de impresii, în care individualul și generalul nu sunt diferențiate;

- verbală, diferențiată sau „determinată” (*savikalna*); este o cunoaștere conceptuală, arhetipală, ce oferă cadre sau modele după care este „copiată” lumea senzorială (după comentariile la Vedanta).

În accepțiunea budistă, „perceperea definită” nu mai este în fapt percepție; intelectul intervine cu scheme categoriale, cum sunt „substanță”, „gen”, „cauză” etc. Prin natura sa arbitrară, generalizatoare, modelatoare, cuvântul denaturează imaginea și identitatea absolută a lucrului receptat.

Școala Mimansa contrazice epistemologia vedantistă și budistă, afirmând prezența simultană în percepția nedeterminată a celor două aspecte – general și specific, evident, primul fiind comun unei întregi clase de obiecte; cuvântul are rolul de a generaliza și de a delimita orice calitate intrinsecă obiectului receptat.

Atenția acordată de tradiția filosofică indiană imaginilor trăite nemijlocit explică interesul precumpănitor pentru vise, iluzii, halucinații și percepția extrasenzorială (studiată cu predilecție de școlile yoghine). Afirmându-se că diferența dintre ilozoriu și real își pierde sensul, într-o accepțiune psihologică a „actualului”, interesul pentru reprezentări și imagerie (temă majoră în psihologia de azi) este estompat.

Este însă de reținut tendința spre explicația causală a acestui „real psihic”, complementar planului ontologic: iluziile apar datorită tulburării, denaturării (periferice sau centrale) a raportului dintre organul de simț și obiectul fizic. Halucinațiile, de exemplu, apar atunci când urmele, imaginile din memorie sunt proiectate în afară; în vis sunt reactivate impresii subconștiente, depozitate în memorie.

Conceptul sinelui epistemic și spiritual-metafizic (diferit de Eul social) a fost o temă centrală pentru gânditorii indieni, anticipând cu două milenii și jumătate psihanaliza ce a debutat în 1900 prin *Interpretarea viselor*, a lui S.Freud. Numai în contextul acestei ideții asupra vieții interioare se putea pune o asemenea problemă tranșantă ca cea a comparației dintre „conștiința obiectului” și „conștiința de sine” și a posibilității cunoașterii gândirii nu numai prin conținut, ci și ca activitate de procesare a datelor despre realitatea obiectivă.

Tabloul mișcării de idei în cadrul filosofiei Orientului Îndepărtat, de-a lungul multor secole, este, firește, mozaicat și contradictoriu. De exemplu, Eul a fost și contestat ca existență reală, cu argumentul că pentru perceperea sa nu avem nici un organ specializat (este cunoscut, în acest sens, sistemul Lokayata). În unele școli conștiința a fost identificată pe rând cu organismul, forța vitală, activitatea organelor de simț, gândirea.

Deși în ultimele două secole dinaintea erei noastre și în următoarele două în China pătrunde budismul, un puternic filon de științe naturaliste și de filosofie materialistă accelerează procesul constituirii psihologiei științifice. Este cunoscută o veritabilă lucrare polemică: *Raționamente critice*, de Van-ciun (27-97 e.n.). Era o epocă de transformări sociale în detrimentul sclavagismului conservator și slab productiv. Se dezvoltau științele naturii și medicina, noi idei despre om și societate. Autorul constata atunci că tradiția filosofică promovase principiul explicării cerului după modelul comportamentului uman intențional; afirma că a sosit timpul ca procedeul invers să fie aplicat: legițile naturale folosite ca mijloc de înțelegere a sufletului uman.

O sugestivă analogie pentru relevarea naturii psihicului ca funcție a materiei o întâlnim la Fan-tzene (adevărat, mult mai târziu, în sec. V-VI, când Occidentul medieval era dominat de filosofia eclezistică și nu accepta opera lui Aristotel). Într-un tratat despre caracterul efemer al sufletului, acesta se definea ca funcție a corpului: „spiritul pentru materie este ca ascuțișul pentru cuțit; una nu este identică cu cealaltă, dar nici una nu poate exista fără cealaltă”. Tot așa, în cazul obiectului discuției despre cum se poate admite ca trupul să moară și sufletul să rămână ?

Considerații finale

Psihologia orientală apare analiștilor contemporani drept una prin excelență practică, de tipul maieuticii lui Socrate. Obiectul urmărit era *de-condiționarea omului*, scoaterea de sub efectul *pressing*-ului vieții cotidiene.

Se poate afirma că, în îndelungatul proces al devenirii psihologiei ca știință, obiectul ei a avut cel mai înalt statut în teozofia din Orient și Grecia. „Pentru ei sufletul era unica realitate divină, cheia universului” (Eduard Schuré, *Marii inițiați*, București, Lotus,

1994, p. 9). Confucianismul prezintă un și mai mare interes pentru psihologii de astăzi (preocupați de individuația și autoîmplinirea demnă a omului), deoarece în această dogmă nu numai partea meditativă, dar și cea rituală este pusă în slujba oamenilor. În studiul său *Confucianismul*, Léon Vandermeersch remarcă: „...Confucianismul deștrădăcinează cultul din teologie pentru a-l înrădăcina în ceea ce se poate numi o antropologie”. (Jean Delumeau (coord.), *Religiile lumii*, București, Humanitas, 1993, p.551).

Dar și budismul a dat importanță experiențelor personale și înțelegerii întemeiate pe fapte empirice, respingând învățăturile brahmanilor despre un suflet universal (Brahma) cu care individul ar intra în uniune; accentul pus pe calitatea personologică a propriilor fapte (kamma) este atât de categoric, încât acestea își continuă efectul în viitorul persoanei, ca o matrice a destinului.

II. IDEAȚIA PSIHOLOGICĂ ÎN ANTICHITATEA GREACĂ PREARISTOTELICĂ

Ideile despre suflet în Grecia antică sunt conținute în corpul unitar de cunoștințe științifice și filosofice. Fie că era înțeles ca materie subtilă (Democrit), fie ca idee sau formă (Platon), sufletul era esența și principiul vieții.

Istoricii sistematizează gândirea greacă dinaintea erei noastre în trei perioade:

- secolele VIII – VI → perioada primitivă;
- secolele VI – III → perioada clasică;
- secolele III – I → perioada elenistă.

Școala din Milet marchează în sec. al VI-lea trecerea de la ideația cosmogonică, antropomorfică și mistică la reprezentări naturalist-logice despre cauzalitate și cunoaștere. În una din coloniile grecești populate de ionieni în Asia Mică, pe țărmul Mării Egee, era orașul înfloritor Milet. Așa-zisii fizicieni, *Thales* (624 – 547), *Anaximandru* (610 – 545) și *Anaximene* (585 – 525) au formulat o concepție a unității naturii, derivată dintr-un element fundamental, imperisabil și veșnic, respectiv *apa*, *infinitul*, *aerul*. Gândirea lor a fost remarcabilă în matematică, inginerie, astronomie. Deși nu se referă la texte originale, Aristotel reproduce definirea sufletului dată de către Thales: similar forței magnetice, sufletul este de natură materială, dar incorporeală și înzestrat cu mișcare; fiind principiul unei mișcări spontane și eterne, are atributul imortalității.

Anaximandru, prieten și urmaș al lui Thales la conducerea Școlii din Milet, a formulat teorii privind cosmosul, originea speciilor, sufletul și dialectica. Din tradiția filosofică antică se știe că definea sufletul ca o materie aeriformă, iar ființele vii ca o unitate intimă suflet-materie.

Cel de-al treilea „fizician” remarcabil, Anaximene, considera sufletul drept principiu de unitate, existență și funcționare a vieții și naturii în general, definindu-l ca aer, infinit și în continuă mișcare.

Ideile „psihologiei naturale”, ce explică viața sufletească printr-un principiu material, s-au păstrat până în timpul lui Socrate, deși Școala a încetat să mai existe o dată cu distrugerea orașului de către Perși (479 î.e.n.); ionienii au migrat spre coloniile din Italia (Grecia mare).

Celebrul filosof și matematician *Pitagora* este tot ionian sosit în sudul Italiei, la Crotona; se născuse în insula Samos, în anul 584; figura sa a devenit legendară chiar în timpul vieții, ca șef al unei secte de sorginte ezoterică și politică.

Continuator al cosmologiei „fizicienilor” din Milet, Pitagora substituie principiul lui Thales, apa, cu numărul, originea tuturor lucrurilor. Sufletul uman este o parcelă din sufletul universal și mișcarea universală, sensibilitatea fiind comună tuturor ființelor, apare ca o emanație universală.

Tocmai pentru că lucrurile sunt numere, sufletul cunoscător este tot un număr (asemănarea dintre Subiect și Obiect fiind condiție a cunoașterii). Numărul vine în viața omului din afară, ca o individuație a rațiunii. Animalele, oamenii și zeii posedă o singură viață, un suflet de aceeași natură.

„Momentul Pitagora” în istoria gândirii filosofice este considerat cardinal: pentru prima dată se exprimă ideea de lege naturală abstractă ce guvernează viața și universul. Un exemplu de expresie cantitativă a relației dintre fenomene este chiar în domeniul denumit în veacul al XIX-lea Psihofizică: dependența înălțimii unui sunet de lungimea corzii vibratoare ce-l produce.

Heraclit din Efes s-a născut, după unele date, în anul morții lui Pitagora (504), în orașul rămas nedistrus de furia lui Darius (al lui Histaspe) împotriva ionienilor revoltați. În *Muzele* (intitulată și *Despre natură*, din care s-au păstrat peste 100 de fragmente) se îmbină cunoscutul materialism ionian (la el „regula” fundamentală este focul) cu principiul contrariilor sau metoda dialectică.

La originea tuturor lucrurilor se află lupta contrariilor; nașterea și conservarea, viața și dezvoltarea se datoresc echilibrului contrariilor (învocă modelele arcului întins, ziua cu noaptea, vara cu iarna, moartea cu viața). Alte trei teme ale dialecticii lui Heraclit sunt unitatea tuturor lucrurilor, veșnica schimbare și relativitatea epistemică (același lucru poate apărea altfel, chiar contrariul său dacă se schimbă punctul de vedere).

Sufletul este un gen de suflare caldă, ușoară și uscată, fiind focul sau principiul vieții. Pentru cunoaștere, omul are două facultăți: simțurile

și rațiunea (care dă și criteriul adevărului, măsura înțelepciunii). Datorită celei de-a doua facultăți, omul poate „descoperi” adevăratele nume ale lucrurilor.

În sudul Italiei, la Elea, pe la mijlocul sec. al VI-lea î.e.n. a apărut o școală cu doctrină opusă dialecticii lui Heraclit. *Xenofon*, tot imigrant din Asia Mică, autor de Elegii și Parodii, fondează *Școala eleată* ce promovează, excelând cu *Parmenide*, un panteism de factură spiritualistă. Obiectul cunoașterii este un „invariant” încremenit, neschimbat; ceea ce se schimbă nu poate fi cunoscut decât imperfect, conjectural.

Între gândirea logică și cunoașterea empirică, Parmenide vede o opoziție în problema adevărului. Numai cunoașterea rațională poate sesiza existența distinctă de orice schimbare calitativă, de mișcare și devenire. Ontologic, încremenirea, imuabilitatea, pare absurdă, dar tocmai ideea acestei aspirații la surprinderea invarianței a sugerat lui Socrate, Platon și Aristotel posibilitatea formulării principiilor gândirii raționale.

Contribuții importante în sprijinul doctrinei eleate au adus *Zenon* și *Anaxagora*. Cel din urmă (500 – 428 î.e.n.), înțelept venerat, își argumentează doctrina eleată cu exemplul „homeomerelor”, lucruri ce se divizează la nesfârșit, dar partea rămâne identică cu întregul („o picătură de sânge este sânge”). Superioritatea gândirii în cunoașterea adevărului este demonstrată prin referire la (ceea ce numim azi) praguri subliminale absolute și diferențiale.

O conciliere între Heraclit și Parmenide încearcă *Empedocle* (490 – 430), renumit orator și poet (*Despre natură* și *Purificările*), consemnat în istorie și ca victimă a vulcanului Etna. Este original printre ionienii fizicieni prin formularea ipotezei „mulțimii infinite de combinații a unor elemente primare”, un generativism timpuriu ce a dăinuit două milenii și s-a valorificat în ultima jumătate de veac. Focul, aerul, pământul și apa, – „rădăcinile lucrurilor”, cum le numea el, sunt supuse acțiunii a două „principii motorii”: *iubirea* (forță unificatoare a lucrurilor materiale) și *discordia* (forță separatoare). Sunt două forțe subtile, imanente lucrurilor, ce pot fi identificate și definite doar rațional, ele schimbând doar realul, căci distrugerea și nașterea spontană nu sunt posibile.

Deși nu folosește termenul ca atare de „suflet”, definește senzațiile și gândirea („tot o senzație”) în unitate cu fiziologicul, fiind chiar funcțiuni ale elementelor materiale, reunite și divizate de cele două forțe primordiale; astfel, senzațiile sunt rezultatul interacțiunilor dintre emanații ale obiectelor și porii organismelor; mișcarea sângelui realizează gândirea și cunoașterea în general.

Democrit din Abdera (460 – 370 î.e.n.) – determinism materia-
list în raportul suflet – corp și cogniție.

Tot ionian de origine, dar inițiat la Atena și în numeroase călătorii, erudit și autor în multe domenii: geometrie, cosmologie, psihologie, medicină, botanică, zoologie, muzică. Cum să nu fie interesantă o viziune psihologică a unui asemenea erudit, dintr-o epocă a sofistilor, deci și a lui Socrate!

Scrierile sale sunt numeroase, iar două cu titluri majestuoase s-au păstrat aproape în întregime: *Marea orânduire a lumii* și *Despre natura lumii*; spiritul sofist al timpului s-a reflectat în cele aproape 1000 de scrisori.

„Materia este una și e constituită din atomi în mișcare spre varietate infinită” – ideea fundamentală a teoriei lui Democrit, aceasta însemnând în același timp combaterea dualismului lui Anaxagora și a unității absolute și inerte a eleaților. Atomii și vidul sunt cele două realuri certe, nepieritoare (căci nici nu au fost create).

„Momentul Democrit” în istoria gândirii este marcat de renunțarea la factori calitativi (cald, rece) sau la cauze motrice exterioare (iubire, discordie, rațiune), pentru instituirea fizicului controlabil, – înținderea și impenetrabilitatea. La categoriile „necesitate”, „legitate”, „ordine”, Democrit, în susținerea lui Leucip, dascălul său, adaugă „cauzalitatea” (indiferent de termenii folosiți: „motiv”, „rațiune”, „necesitate”).

Datorită vidului, atomii se pot mișca veșnic, producând în acest proces toată diversitatea legăturilor, formelor și selecțiilor. Variabilitatea este privită simplist: deplasare, asociere și disociere de atomi.

Sufletul este de natură materială, compus din atomi sferici foarte subțili și mobili (un fel de foc, ceva cald și mobil, ce antrenează întreg corpul). Avem astfel, la Democrit, o primă viziune monistă a identității între trup și suflet. În consecință, sufletul este muritor, dispărând o dată cu corpul, „locuitorul” dispăre o dată cu „cortul” ce l-a găzduit.

În privința senzorialității, Democrit împărtășește ideea lui Heraclit și Empedocle a emanațiilor atomilor de la lucruri spre organism și invers (aerul interpus facilitează transmisia). Forma atomilor emanați determină modalitatea senzațiilor.

Cum o diferență calitativă între senzație și gândire nu a fost remarcată, din confruntarea mai multor texte se presupune că Democrit a dat întâietate gândirii în privința adevărului și autenticității.

Privind cunoașterea ca unitate sensibilitate-rațiune, limbajul ca un demers convențional important pentru formarea omului și a grupului social, Democrit concepe educația, mult înainte de gânditorii

Renașterii, ca un proces formativ, factor de progres pentru viața omului și a societății.

Este o orientare antropologică pe care Democrit o inspiră filosofiei grecești, tradițional preocupată de natură, un filon materialist valorificat în continuare ca alternativă la idealismul lui Platon.

Secolul al V-lea î.e.n. a rămas în istorie cu valori de referință: statul atenian unificat și întărit după victoria asupra perșilor, cu 12 – 15 milioane de locuitori, unificase aproape 200 de state-cetăți grecești, instaurase și exersase democrația, viața publică, remunerația juraților, asigurarea pecuniară a funcționarilor și dascălilor; o democrație sclavagistă cu de zece ori mai mulți sclavi decât oameni liberi cunoaște „veacul de aur” al lui Pericle și cea mai luminoasă epocă a meditației filosofico-psihologice, în care omul și gândirea au căpătat prestanța unei piramide sacre.

Conceptele de viață, cetățean, succes, individualitate și stat, marginalizează pe cele despre natură și capătă un conținut distinct și controlabil; cunoașterea, resorturile, competențele și, în general, conduita omului, virtutea învățată, conferă veacului respectiv o dimensiune umanistă, etalând pentru veacurile următoare o imagine nouă, provocatoare, a umanului: omul este „măsura tuturor lucrurilor” (Protagoras). Această luminoasă sintagmă a strălucit prin veacuri ca Steaua polară, ghidând căi spre necunoscut, dar neobligând dogmatic pe nimeni la împăcare sau la mustrare. Numai creștinismul, Renașterea, psihologia umanistă și mișcarea creatologică de după anii '50 ai veacului ce s-a încheiat au putut avea racorduri semnificativ-pozitive cu imaginea omului din „Veacul lui Pericle”. „Căderile” nenumărate de la această înălțime, provocate de războaie și împilări politice, au reprezentat de-a lungul istoriei o „mare de întuneric” din care, cei scufundați fără voia lor, au văzut o și mai mare strălucire a gândirii lui Protagoras și Socrate.

Arta, sănătatea, prudența, eroismul, virtutea, rațiunea exersată în libertatea de cugetare a individului au făcut să se pună accent pe tehnică și în general pe metode, pe specialități desprinse de filosofie (agricultură, muzică, astronomie, medicină, istorie, dramaturgie). Statul și religia devin doar un fond pe care se conturează destine, virtuți, inițiative private, oameni liberi cu drept la fericire proprie, apți de cunoaștere veritabilă și de conduite morale. Se redactează constituții pentru cetăți nou-înființate, se scriu tratate despre adevăr, concordie, consolare, prudență, ignoranță, înțelepciune, se promovează un gen de discuție între dascăl și elev pe care astăzi îl numim mentorat și *brainstorming* („asaltul de idei”).

Sofiștii erau dovada unei noi profesii, constând în discutarea, promovarea, selectarea, argumentarea ideilor; *Protagoras* a fost primul care și-a atribuit asemenea titulatură și și-a meritat-o pe deplin, ca „negustor de înțelepciune”. Contemporan cu materialistii (Leucip și Democrit), prieten cu Pericle, călător în Grecia Mare și Sicilia, Protagoras a rămas celebru prin opera filosofică *Despre ființă* (cunoscută și sub titlurile *Despre adevăr* și *Discursuri zdrobitoare*), orientată împotriva eleaților.

Identificând sufletul cu senzațiile, iar pe acestea calificându-le ca exacte, Protagoras ajunge la un fel de solipsism: „nu există decât ceea ce este simțit”. Această teză pare idealistă relativ la datele perceptivă, dar devine productivă când se aplică la axiomele și definițiile geometrice: acestea sunt deduse din experimente asupra corpurilor solide. De altfel, rolul general al *experienței* în cunoașterea lumii și *utilitatea* dau sens cunoscutei formule „omul e măsura tuturor lucrurilor”. Aristotel se referă însă critic la acest enunț, care ar nega principiul logic al contradicției; Diogene Laerțiu califică metoda argumentației perfecționată de Protagoras drept „artă ruinătoare pentru morală și pentru inteligență”. Sofiștii teoretizează o morală empirică, dar nu a liberului arbitru, căci introduc criterii de valoare de ordin social.

Un sofist celebru, ca filosof, orator și teoretician al limbajului a fost *Gorgias*. În psihologia cunoașterii el a formulat problema valorii simbolului în cunoaștere și comunicare: atunci când cunoștințele sunt transmise prin limbaj, deci prin „simboluri auzite”, conținuturile senzoriale ale altor organe de simț rămân în afara mesajului; cât de virtuos și impresionant ar fi discursul, valoarea sa de adevăr stă sub semnul formalismului excesiv; gândirea și realitatea sunt lucruri distincte, intraductibile unul în altul, dar provocatoare, generatoare de idei în aceeași măsură. Acutizând astfel problematica epistemologică, pe fondul unui nominalism forțat, sofiștii au contribuit semnificativ la constituirea identității inteligenței verbale și a gramaticii.

Socrate (469 – 399 î.e.n.) a marcat o reorientare hotărâtoare a gândirii psihologice, de la explicare în termeni de elemente ale mediului, – aer, foc, mișcare a atomilor, – la calități interne ale omului, cum sunt intelectul, conceptul, aspirația, simțul și reprezentarea fericii. Noua viziune este sintetic exprimată în imperativul „Cunoaște-te pe tine însuși!” și larg elaborată în problematica eticii raționale.

Pornind de la o educație aleasă în familie, cu preocupări artistice și filosofice timpurii, Socrate a excelat prin simplitatea vieții, devenind și rămânând în istorie ca un dascăl-model de înțelepciune și

comportare civică. Cum un mentor este mare prin discipolii săi, Socrate, cel modest și smerit, a fost pe deplin recompensat prin aceea că a rămas pentru posteritate prin imaginea delicat redată de cel mai ilustru discipol al său, Platon. Ideile sale, ca dialoguri sau discursuri, dar și chipul și viața sa, au fost cu iubire păstrate și reproduse: a fost cetățean, soldat, senator, liber-cugetător, apărător al poporului împotriva oprimării, moralist integru; sfârșitul vieții i-a fost dictat de autoritățile blamate, dar primit de el ca un înțelept al veacurilor. Așa a și rămas: toate samavolniciile la adresa intelectualului umanist, nenumărate de-a lungul veacurilor, au rămas în conul de umbră al făcliei socratice.

Aristotel consideră că Socrate a pus bazele științei și aceasta prin *discursurile inductive* și *definiția prin general*. Generalizarea apare pentru prima dată ca activitate umană, de reducere a incertitudinii, confuziilor, contradicțiilor, pentru a pune capăt stângăciei și a institui claritatea, siguranța, stabilitatea. Astăzi, știind ce înseamnă *celula* pentru biologie și *atomul* pentru fizică, înțelegem ceea ce a realizat atunci Socrate: categorizarea sau invariantul, elementul constitutiv al cogniției conceptuale, esențial atât în activitatea individuală de orientare și *problem solving*, cât și în transmiterea zestrei intelective a homo sapiens-ului.

Deși nu a lăsat opere scrise, Socrate a fost convingător în a centra gândirea filosofică pe problematica umană a experienței, cogniției, moralei, raportului cu sine, virtuții morale. Autoritățile timpului l-au condamnat la moarte pentru că a sfidat zeii; istoria l-a recuperat pentru vecie datorită elanului și argumentării cu care a „șlefuit” imaginea omului, a „moșit” sufletul uman.

Peste veacuri, după atâtea descoperiri, invenții și mentorate, în urmă cu cinci decenii psihologii au înțeles că ideile pot fi provocate, capacitatea de a le produce poate fi stimulată printr-o tehnică a „asaltului de idei” (*brainstorming*); este vorba de o atmosferă de permisivitate a ideilor, a întrebărilor și aprecierilor, izofuncțional identică celei socratice. Zicând „virtutea se învață”, Socrate a detronat atotputernicia zeilor și pe tronul credinței în fericire a statuat omul (oricum ar fi el: desculț, în haine ponosite, fericit sau nefericit în căsnicie, urât de autorități și iubit de tineret).

Socrate a devenit din ce în ce mai respectat prin veacuri, deoarece el a proiectat asupra omului o lumină a credinței în esența sa pozitivă: „Nimeni nu greșește cu voință, ci din ignoranță... Scopul vieții este a cunoaște și anume a cunoaște virtutea”. Opera binelui,

simțul fericirii și ideea divinității sunt trei piloni ai vieții demne, pe care orice ființă umană se înalță ca un templu al continuității și nezădărniceii.

Viziunea psihologică a lui Socrate este într-un înalt grad provocatoare: după Xenofon, Socrate afirma că sufletul este nemuritor și că starea sa de nondependență (când nu are nici o trebuință) este de ordin divin.

De acum, pentru două milenii, forța specific umană este *conceptul*; în pragul Renașterii, Galileo Galilei descoperă a doua forță umană, legile cauzale, baza științelor moderne. Este imposibil să ne imaginăm mintea umană fără concepte, principii și legi, precum și să ne reprezentăm procesul devenirii civilizației fără „fizicienii” din Milet, fără Socrate, Aristotel și Galileo Galilei.

Gândirea psihologică a lui Platon. Înainte de toate, pentru psihologul timpurilor noastre care se îngrijește de respectarea unui cod deontologic, *Platon* reprezintă un model al discipolului onest care își exercită genialitatea cinstindu-și mentorul; Socrate este redat posterității în adevărata sa grandoare de către Platon, creând astfel în istorie un model al genezei „lumină din lumină”.

Dincolo și mai presus de relația mentor – discipol, gândirea lui Platon este centrată pe problematica psihologică, pe autocunoaștere și „adâncuri ale spiritului”.

Epoca nașterii, formării și manifestării originalității lui Platon este marcată de frământări sociale majore, survenite după înfloritoarea perioadă a lui Pericle, accentuarea conflictelor de clasă și războiul peloponezic.

S-a născut într-o familie aristocratică de rang regal, în anul 428 î.e.n., la Atena (după unele surse, 427 la Egina). De foarte tânăr a început studii de filosofie, ca la 20 de ani să fie, nu numai elev, dar chiar discipol elevat al lui Socrate.

După condamnarea lui Socrate, tânărul de 29 – 30 de ani călătorește spre vest, în Grecia Mare și Africa, pe urmele filosofilor și matematicienilor celebri. Trecuse de 40 de ani când este invitat de Dionisos cel Bătrân, tiranul Siracusei (Siciliei) să-l consilieze în treburile statului. Se depărtează însă de un asemenea câmp de aplicație (a unor idei ce vor fi larg dezbătute în *Republica*) și, revenind la Atena fondează Academia, o școală de filosofie în frumoasa grădină dedicată zeului Akademos.

Din fericire, opera scrisă a lui Platon s-a păstrat în mare parte, iar aura de genialitate este întregită majestuos de lumina onestității: reia, redă și se sprijină cu respect pe opera mentorului.

Concepția despre suflet a lui Platon, discipol eminent al lui Socrate, este interesantă sub mai multe aspecte:

- a trăit într-o perioadă de acutizare excesivă a problematicii social-umane (conflicte sociale, războaie devastatoare, decădere morală, disoluții ale instituțiilor statale); raționalizările propuse de el au un caracter conservator, utopic și psihologizant;

- postulează o identitate între cunoaștere și existență, tratând ideile ca un real primordial; pentru această cutezanță, împărtășită de altfel sub alte forme de „cognitivități” umaniști de astăzi, Platon a fost etichetat drept deschizător al traiectului idealist în filosofie;

- fără a recunoaște psihologia ca un domeniu distinct de cunoaștere, Platon concepe un model funcționalist al sufletului pe care îl și transferă cu deplină convingere la macrosistemul social: 1) apetitul sau motivațiile organice; 2) rațiunea sau funcția înțelegerii inteligente și a stabilirii adevărului; 3) energia sau voința rezultate din sinteza primelor două funcții. Statul rațional este conceput de Platon stratificat, corespunzător celor trei funcții: clasa agricultorilor, a guvernanților filosofi și a militarilor.

- Gândirea lui Platon este un caz remarcabil de psihoistorie: dacă pentru guvernanții-înțelepți și pentru militari concepea un mod de viață purificat de motivații pecuniare și familiale, sclavilor, o masă umană de cca. zece ori mai numeroasă decât cetățenii liberi, le rezerva un statut de mașini truditoare în favoarea unui stat „rațional organizat”. Cum poate fi identificată o concepție unitară despre sufletul uman în acest caz?

Platon a extins sfera gândirii umane într-o măsură comparabilă cu ceea ce, în domeniul psihologiei au însemnat paradigmele clasice; problemele formulate de el au incitat gândirea filosofică și religioasă de-a lungul veacurilor și au sugerat noi criterii de abordare și înțelegere a sufletului uman. A fost catalogat drept reacționar! Dar, se știe că mari umaniști ai Renașterii, ca Morus și Campanella și socialiști-utopici ai secolului al XIX^{lea} (Saint-Simon, Fourier, Owen etc.) au găsit la Platon modele ideale.

Deși gândirea psihologică a lui Platon, dispersată în numeroase lucrări, se prezintă în termeni metafizici, prin cadrele problematice formulate avem elementele unui sistem: în privința raportului suflet – corp, în *Fedon* se afirmă întâietatea primului, în *Timen* și *Republica*

sunt definite trei suflete, cu funcții distincte la nivelurile capului, pieptului și abdomenului; o viziune asupra afectivității o găsim în *Fileb* și *Banchetul*, distingând dimensiunile divină și organică; în *Republica* (IV, V, VII) găsim abordări ale cogniției.

În senzații și percepții, efecte directe ale raportului Subiect–Obiect, nu putem avea decât semne ale realității, nu realitatea ca atare. Acțiunile externe asupra organelor de simț transmit sufletului date și impresii prin intermediul corpului. Vederea are specificul transmiterii confluențe a luminii de la obiect la ochi și de la ochi la obiect; noaptea, această întâlnire este blocată. Platon remarcă și posibilitatea senzațiilor subliminale, explicate printr-o mai redusă intensitate a influxurilor exterioare ce nu reușesc să treacă din corp în suflet.

Referitor la valoarea de adevăr a datelor despre lumea exterioară, Platon ne-a lăsat cea mai convingătoare și originală metaforă a idealismului obiectiv, „mitul peșterii”: obiectele ce se perindă prin fața peșterii sunt sesizate de noi, cei dinăuntru, ca niște umbre pe peretele opus intrării; înțelegem ceva din natura lucrurilor originale prin raportarea senzațiilor la noțiuni primitive sau *pattern*-uri ideative existente aprioric în spiritul nostru.

De aici, principala teză a lui Platon: ideile (și nu lucrurile) au o existență reală și primordială, reprezentând „cauza exemplară a ceea ce este constant în natură” (Aristotel, *Metafizica*, XII, 242). O asemenea generalizare metafizică extremă a *conceptului* (entitate cognitivă descoperită de Socrate, numită astăzi într-un mod apropiat de Platon, invariant) a excelat adesea în istoria gândirii: similar, Spinoza și Descartes au generalizat geometria și mecanica, Imm.Kant – fizica lui Newton, Spencer – biologia și selecția naturală etc.

Caracterul sistemic al orientării omului în diversitatea lumii este asigurat de ierarhia ideilor. Cea mai generală este „existența”, manifestată în planul cunoașterii ca „adevăr” (obiectul cel mai general în cogniție); subordonate „existenței” sunt ideile de distincție (același – altul, asemănător – deosebit, egal – inegal în materie de spațiu, timp, mișcare, repaus, etc.); fenomenele psihice ocupă planul următor al derivărilor. Continuând abordarea etică a lui Socrate, „existența” este identificată cu Unitatea și Binele, iar acestea împreună generează Frumosul.

Aristotel, părintele logicii și al psihologiei, a respins teoria ideilor ca existență plenară și primordială, ca nedemonstrabilă prin explicațiile logice ale lui Platon.

Cu toate că Aristotel este de acord cu Platon că între corp și suflet este un raport similar celui dintre instrument și funcționarea sa, iar sufletul are un nivel superior, indestructibil, spiritul, el nu acceptă prioritatea (cosmică) a sufletului față de corp și nici că acesta este exclusiv uman și responsabil pentru transmiterea zestrei experiențiale și potențiale de la părinți la copii.

Enunțurile lui Platon despre cunoaștere sunt deosebit de interesante, deoarece se consideră că filosofia lui este cu precădere o psihologie cognitivă. Problema centrală a acestei filosofii este cum oamenii intră în posesia conceptelor, opiniilor și credințelor. Cele trei obiective sunt atinse prin câteva tipuri de activități: intuiția directă a ideilor, rațiunea discursivă, intuiția sensibilă și imaginație. Conceptelor matematice li se rezervă un loc special între intuițiile sensibile și idei. În psihologia contemporană s-a încetățenit sintagma „concepte figurale” (E.Fischbein). Gândirea este un discurs, o înlănțuire de concepte folosită pentru a întreba și răspunde, a afirma și nega, în funcție de compatibilitatea dintre ele și de adecvarea lor la invariantele și relațiile din lumea reală.

Limbajul este un produs al inteligenței, cerut de nevoile discursului (intern și cu voce tare). Onomatopeia este un argument al genezei limbajului: de la denumiri primitive, prin simpla imitație, la nume derivate pe calea exercițiului inteligibil ce se ridică deasupra sensibilului (definit ca contradictoriu, divers, nedialectic, particular, concret, negeneralizat).

Teza centrală a idealismului obiectiv: ideile sunt cunoscute în mod virtual spiritului nostru din existențe anterioare; cunoașterea nu este decât o revelație a restituirii spirituale, o reintrare în posesia ideilor, proces doar facilitat de contactul cu lumea sensibilă și de receptarea discursurilor.

Metafora folosită în *Fileb* (39 a) este edificatoare pentru viziunea lui Platon asupra memoriei empirice: sufletul este o carte în care memoria, ca un scrib, consemnează ceea ce dictează simțurile și chiar ilustrează conținuturile cu imagini. La memoria empirică raportează și asociația ideilor; o numește reminiscență și o explică prin contiguitate și asemănare.

Comparativ cu perceperea și reminiscența, într-o accepțiune a alterării, este tratată imaginația: o transformare a ideilor în reprezentări sensibile, deci o degradare a cunoașterii în stări de vis, halucinație, delir, entuziasm, beție, erotism, iubire, inspirație poetică. Sediul acestui gen de metamorfoză este ficatul.

Elanul creativ este raportat nu la imaginație, ci la aptitudini și talent, o înzestrare divină a omului și chiar demonică. Harul poetic este descris tot ca un delir, dar de o altă natură: poetul trăiește simultan și total (cu pierderea memoriei, gândirii și rațiunii) iubirea de adevăr și de frumos. Filosoful, ca și poetul, realizează sinteza dintre Adevăr și Frumos, iar prin aceasta sufletul său ascultă de „principiul pornirilor generoase”, morale și neviolente.

Apetiturile organice sunt tratate în contrast cu acest principiu, parte irascibilă a sufletului, orientată spre beligeranță, glorie, poftă corporale, avere. Plăcerea, durerea și indiferența sunt stări sufletești ce țin de organizarea sufletului ca sistem, de armonia și dezarmonia componentelor sale. Nu tratează însă abstract această „realitate primă a vieții”, ci sesizează caracterul relativ, condiționarea afectivității de obiectul ei și de „distanța de privire a faptului”. După ce ne atrage atenția asupra iluziilor și disfuncțiilor în această sferă, ca un „discipol mare” al dascălului de înțelepciune și morală care a fost Socrate, Platon, discipolul, înalță persoana pe edificiul majestuos al moralității, devenind rudă cu divinitatea: omul este capabil de plăceri pure (rezultate din senzațiile de sunete, culori, mirosuri), dar și de cea mai pură, care este bucuria cunoașterii Adevărului. Excesul de plăcere înseamnă corupere și alienare. Aura virtuții stă în puterea fiecăruia: căutând Adevărul și Binele, omul devine virtuos, liber, fericit. Ideea de greșeală mărturisită pentru diminuarea păcatului, de supunere față de legi și de resemnare în fața sancțiunii judecătorești – sunt cristalizări ale unei mentalități pe cât de idealiste, pe atât de productive și benefice progresului civilizației. Creștinismul le-a preluat cu venerație, iertând lui Platon justificarea conceptuală și arderea susținerii ordinii sociale bazate pe sclavie.

Științele moderne s-au dezvoltat sprijinindu-se pe experiment, pe care l-au perfecționat continuu prin instrumentare și procesare matematică; n-au ignorat însă „Monumentul Platon”, atât de înalt încât trimite peste veacuri lumina nestinsă a Ideii.

III. CONCEPȚIA ARISTOTELICĂ DESPRE SUFLET

Când Aristotel a conceput *De anima* și lucrările ulterioare, cunoscute sub titlul generic *Parva naturalia*, teoria despre suflet avea deja o istorie.

Cu neajunsul bine-conștientizat în următoarele două milenii de ignorare a subiectivității umane, sufletul era cunoscut de elevii lui Platon, deci și de Aristotel, fie ca ansamblu de attribute generale ale materiei în mișcare, fie ca o natură divină, nemuritoare, înlănțuită în trupul vremelnic.

Opera aristotelică marchează o depărtare majoră de aceste tradiții etico-religioase, începând chiar cu formularea obiectului psihologiei: statusul ontologic al *individului uman* ca entitate psiho-fizică vie, activă și cugetătoare (*entelehia trupului* = suflet individual, „formă a trupului natural”).

Plasând *psyche*-ul omenesc în cadrul larg al naturii, cercetându-i principiile și cauzele (scopul suprem al cunoașterii), Aristotel ne apare astăzi ca pionier al paradigmei funcționaliste (opus deci dualismului suflet – viață biologică, promovat de Platon). Valoarea istorică, îndelung validată, a științei aristotelice despre suflet, rezidă în afirmarea *unității funcțiilor spirituale și vitale*: sufletul este acea *formă* (calitate, însușire, proprietate) a substanței (corpului) care îndeplinește trei funcții necesare vieții: nutritivă, senzitivă și rațională.

Pentru gânditorul de astăzi, termenul „formă” pare vag, cu referiri la aspectele statice ale unui lucru. La Aristotel însă, sensul acestui cuvânt este bine precizat, purtând notele necesare și suficiente ce asigură realizarea unui anumit efect:

- autonomie lăuntrică în raport cu materia-corp;
- capacități active (vitale și raționale);
- imuabilitate, însușiri invariabile relative la trecerea potenței în act pe tot segmentul dintre naștere și moarte (o dată cu moartea substanței se distruge și sufletul).

Sufletul și corpul, zice Aristotel, sunt într-o relație funcțională de tipul ochi-vedere. Conceptul „entelehie” a fost o invenție a lui Aristotel utilizată în definirea concisă a principiului activității, adică al generării diferențelor calitative (sau, cum se zice astăzi în psihologia umanistă, principiul *actualizării*, al dezvoltării în trepte); sintagmele „potența în act” și „entitate individuală umană” se înțeleg astăzi ca funcționalitate, calitate de a realiza ceva. Aristotel însuși definește principala funcție sau facultate a psihicului: discernământul prin simțire și gândire. Axând cogniția, contrar lui Platon, pe coordonate ontologice (nu există cunoaștere fără referire la corpuri), simțirea are preemțiune, formele sensibile sunt la originea obiectelor inteligibile. Peste secole, *empirismul englez* declara că „nimic nu există în intelect care să nu fi fost mai înainte în simțuri”, iar după alte secole, o pleiadă de psihologi, de la P.Janet la P.I.Galperin, definesc modelul psihologic al sufletului prin conceptul de *orientare*, procesare a datelor în vederea stăpânirii raportului activ dintre organism și mediu.

Filosofii moderni ni-l prezintă pe Aristotel ca „o emblemă a certitudinii” în perspectivă istorică, iar opera sa ca „primul act minuțios de experimentare a capacității spiritului filosofic de a răzbate către straturile cele mai profunde ale existentului natural și poetic” (Ion Banu, 1996, p. 9-10).

Precedesorii lui Aristotel, începând cu Thales, cutezaseră să scruteze Universul vast, construind sisteme conceptuale subordonate unui principiu unic (apa, focul, aerul, infinitul), potrivit unei înțelegeri simplificatoare; Socrate și Platon au descoperit bidimensionalitatea în gândire: subiect-obiect, eu-lume, gândire-simțire, socios-cosmos.

Respectul față de enciclopedismul aristotelic, ca orice atitudine umană, s-a dovedit, totuși, relativ: după moartea sa, survenită la un an de frământări dramatice după prăbușirea gloriei macedonene, personalitatea și opera lui Aristotel au intrat în umbra uitării pentru două secole și jumătate. Doar în anul 60 î.e.n., Andronicos din Rhodos editează opera esoterică (destinată uzului intern al Lyceului). Mai ales după secolul al nouălea, peste 1000 de manuscrise au fost copiate și recopiate, chiar dacă au fost doar notițe de curs. Lucrările exoterice, pentru marele public, au fost pierdute aproape în întregime. Sursele sigure au fost sistematizate de analiști, grupându-le în șase categorii. A cincea, sub titlul *Psihologie și gnoseologie*, cuprinde lucrările *De anima* și un ciclu de lucrări ulterioare grupate sub titlul *Parva naturalia*.

Contextul social-istoric

Secolul al IV-lea se remarcă prin efectele intensei activități sociale din cetățile grecești, specifice vieții democratice și intelectuale a epocii lui Pericle: complicarea tensiunilor sociale atât în cadrul populației libere, cât și în planul raporturilor dintre clasa celor liberi și cea a sclavilor, care devenise de zece ori mai numeroasă.

Preocupat de reducerea diferențelor economice și a adversităților dintre bogați și pătura mijlocie, Aristotel apare drept susținător al menținerii, chiar cu mari compromisuri, a sistemului sclavagist, în favoarea celor privilegiați. În *Politica*, Aristotel pledează ca apărător al ordinii în relația „firească” dintre stăpân și sclav; organizarea economică nu avea atunci o altă perspectivă dincolo de munca sclavilor.

Viața și opera

Aristotel s-a născut în anul 384 î.e.n., în orașul Stagira din sudul Traciei, într-o familie elevată, cu preocupări pentru cercetarea empirică a ființelor; tatăl său fusese medic la curtea regelui Macedoniei, Amintas al II-lea.

La câțiva ani după decesul tatălui său, când avea 17 ani, Aristotel apare la Atena ca elev al Academiei lui Platon, unde va rămâne 20 de ani, de fapt până la moartea maestrului, în 347 î.e.n. Se remarcă drept un elev eminent și ascultător, cu unele producții dominate de platonism, remarcate elogios de către mentor. Elaborările originale încep însă după moartea lui Platon, purtând o puternică amprentă a cercetării directe a naturii, fără însă a slăbi respectul pentru filosoful-dascăl („Îmi este prieten Platon, dar și mai prieten îmi este adevărul” – celebra formulă reținută de auditorii lui Aristotel).

Peste cinci ani, Aristotel este angajat la curtea regelui Filip al Macedoniei, ca educator al tânărului Alexandru. Între timp, se căsătorise în orașul Assos, de pe coasta de apus a Asiei Mici, unde se retrăsese după dispariția mentorului său. Deși și-a petrecut tinerețea în marea capitală Atena, acum trăiește și studiază într-un cadru natural mistic, în apropiere de vechea capitală a Macedoniei, Pella.

În anul 336 î.e.n., prin decesul regelui Filip, tronul este ocupat de Alexandru, astfel că Aristotel-dascălul se întoarce la Atena ca favorit, iar peste doi ani deschide aici o școală proprie, numită Lyceu (după numele templului din apropiere dedicat lui Apollon Lykeios). Este un fel de universitate cu institut de cercetare, astfel că pregătirea cursanților are elemente de studiu, cercetare și creație. În acest cadru mentorat se elaborează treptat opera uriașă a lui Aristotel.

Dedicându-se creației științifice, în condiții excelent asigurate în anii ascensiunii lui Alexandru Macedon, Aristotel devine și personalitate publică, susținător al mișcării politice promacedoniene, de unificare a micilor state grecești sub forța ofensivă a lui Alexandru.

Această latură a vieții marelui enciclopedist avea să-i aducă amărăciunea sfârșitului în exil, în orașul Malcis din Eubeea, la numai un an după moartea lui Alexandru Macedon, deci în 322 î.e.n.

Opera scrisă a lui Aristotel conține două genuri de lucrări: *exoterice*, destinate publicului (unele, zise acroamatice, erau adresate auditoriului selectat) și *esoterice*, pentru uzul intern din Lyceu. Numai cele din urmă au ajuns până la noi, cu intermitențe de secole, modificări (intenționate sau nu), suprapuneri, necizelări. Prin numeroase eforturi de analiză, în mulțimea de peste 1000 de manuscrise, s-a stabilit o ordine. După operele de tinerețe, cu puternica tentă a magistrului Platon, identitatea aristotelică începe să se remarce prin lucrările de Logică, Metafizică, Științele naturii, Psihologie și Gnoseologie, Politică, Etică și Estetică.

Cu un adevărat cult pentru „evidența mereu suverană a percepției sensibile” (*Despre cer*, 306a16), Aristotel nu a fost un empirist (Ion Banu, 1996, pg. 19). În critica la adresa pitagoricilor, filosoful enunța imperativul: „Să construim teorii și cauze în scopul de-a reda semnificația faptelor observate”, fără însă a „pretinde faptelor să se conformeze teoriilor și opiniilor noastre” (*Despre cer*, 293a).

Adevărat, odată stabilite principii teoretice plecând de la fapte observate, acestea înlesnesc interpretarea corectă a unor fapte noi. Când invocă principiul divinității, criteriul observației este exclus; de altfel, justificarea principiilor unei științe (cercetare prin observare atentă) are loc în afara acesteia, în zona meditației (deși obârșia lor rămâne intuitivă).

Însușindu-și în Academia lui Platon metoda dialectică (avea abia 17 ani când mentorul avea 60), a exersat-o timp de 20 de ani ca discipol, confruntându-se cu „teoria ideilor” și, sesizând teze platoniciene nondialectice, slabe conexiuni între multe filosofeme ale acestora, recursul la mit ca argument, dar și nuanțe în spiritul critic al lui Platon când se referă la sine și la alții.

Construcția și ideea primului tratat despre suflet: De anima

De la repunerea lui Aristotel în circuitul civilizației lumii și până la epoca modernă, cursul de psihologie la universități se numea *De anima*.

Lucrarea lui Aristotel are o elaborare arhitecturală, cu trei module, intitulate „cărți”.

Cartea I – Ca într-un tratat științific contemporan, ba chiar ca într-un proiect sau program de cercetare, Aristotel începe cu un *mess*, deci cu o „atmosferă de confuzii” relative la importanța unei științe despre suflet, obiectul și metodologia sa. Realizează aceasta prin referiri la aportul predecesorilor. Pe un asemenea fond încearcă definirea principalelor probleme, fapte, idei și acceptări ce urmează să fie tratate în cărțile a II-a și a III-a.

Este de bun augur că primul pas remarcabil spre o psihologie științifică se face sub aura atributelor exactității, frumuseții, elevației, respectului, a misiunii de observare atentă a fenomenelor și analiză a componentelor. Ca cercetător genial al naturii, Aristotel înțelege că fiecare domeniu de cercetare își are principii deosebite și formulează o serie de ipoteze alternative asupra naturii, diversității componentelor, afecțiunilor și interpretărilor posibile ale sufletului; sunt de fapt delimitate modelele psihologic, ontologic, filosofic și fiziologic ale acestui real complex.

De la inițiativa științifică a lui Aristotel au trecut peste 2300 de ani; opera sa rezistă timpului, ba este chiar confirmată de analiștii creatologi de astăzi, având în față experiența atâtor secole de demersuri creative, ce au clădit edificiul civilizației mondiale. Modelul gândirii productive definit în ultima jumătate de veac (începând cu K. Duncker și M. Wertheimer) se regăsește în toate componentele sale în *De anima*.

De aceea, putem afirma că apropierea de opera lui Aristotel este, pentru studentul de azi, vecinătatea unui obelisc al binelui, frumuseții și revelației spirituale, dătătoare de simțire înaltă și înțelepciune.

Cunoașterea ca modelare (matematică, logică, tehnică, naturalistă), dar și relațiile formă – substanță – materie, parte – întreg, structură – funcție sunt intuițiile aristotelice abandonate pentru secole de către umanitate, dar preluate pentru milenii ca necesare și validate de științele contemporane.

În maniera firească a unui dascăl conștiințios, Aristotel preia concepția predecesorilor despre „însuflețit”, cu atributele mișcării, simțirii și necorporalității. Se referă cu respect academic la Democrit („sufletul este un fel de foc și caldură”), la Leucip („figurile sferice sunt suflet, având capacitatea de a se mișca pe sine”), la consensul filosofilor antici asupra faptului că sufletul este „factorul cel mai capabil de mișcare”. După ce definește patru tipuri de mișcare (deplasare,

alterare, micșorare și creștere), susține unitatea suflet-corp și în 407a20 se dă o conotație metafizică a mișcării: „Cugetarea este mișcarea intelectului, precum rotirea e mișcarea cercului”. Ideea este dezvoltată cu secvența 408b10-25, despre prioritatea subiectului pentru știință, despre raportul suflet-intelect-corp: „Ar fi mai corect să spunem, nu că sufletul se înduioșează, învață sau discernе, ci că omul le face prin suflet”; „...batrânețea ne vine nu prin faptul că sufletul a suferit ceva, ci numai corpul purtător, ca în caz de îmbătare sau îmbolnăvire”; „...discernerea, ca și iubirea sau ura, nu sunt afecte ale intelectului, ci ale corpului care-l posedă, în măsura în care le posedă”; „de bună seamă, intelectul e ceva mai aproape de divin și nesupus afecțiunii”.

Cu o pondere de 4/5, Cartea I este dedicată analizei critice a doctrinelor înaintașilor. O atitudine științifică demnă de invidiat și după două milenii: se prezintă idei, argumente, contrarietăți, nume de gânditori remarcabili și opere.

Cartea a II-a – După laborioasa problematizare și preluare critică din Cartea I, se revine acum cu o altă forță intelectuală la definirea sufletului. Dintre multiplele analogii invocate pentru trecerea la o definire a sufletului, două ne clarifică distincția dintre *substanță* și *formă*:

a) o unealtă, cum ar fi securea, este un corp natural, cu calitatea (forma) de a tăia; așa și corpul alcătuit din organe are suflet, deci funcții de hrănire, simțire mișcare (412b10);

b) dacă ochiul ar fi o vietate, văzul propriu-zis ar fi sufletul lui (412b10).

Identificăm aici o viziune funcționalistă clară și aceasta nu întâmplătoare, deoarece va fi întregită cu explicații cauzale, structural-compoziționale, atributive și genetice.

Preocupat de definirea psihicului ca natură psihofizică, Aristotel releva funcțiile de hrănire, simțire, gândire și mișcare; prima dintre acestea este o condiție elementară, astfel că și plantele intră în sfera însuflețitului. În 413b20, cu precauție, se pune problema intelectului și a facultății teoretice (N.I.Ștefănescu specifica în nota 28 la volumul *De anima* că cele două sintagme reprezintă aceeași noțiune), exprimându-se că „nu este nimic clar”, dar „se pare că este vorba de un alt gen de suflet și numai acesta poate fi despărțit, ca eternul de pieritor”.

Abordând „puterile sufletești” sau „facultățile sufletului”, Aristotel face de fapt un gen de psihologie comparată și diferențială la trei niveluri: plantă, vietate și om. Ordinea este dictată de înțelegerea

cauzală și sistemică: simțirea nu poate exista fără hrănire, simțirea presupune plăcere și durere, și pe baza lor, năzuință spre un scop. De mare utilitate pentru viitorul psihologiei este distincția potențial-actual, învățare-dezvoltare, învățare-instruire.

Tratarea simțurilor începe cu definirea obiectului (practică uzuală în psihologia modernă), de aici trecând la particularități, tipuri, moduri de funcționare și praguri senzoriale. Dintre toate simțurile, pipăitul are mai multe note calitative, în special o mai mare arie de cunoaștere și de implicare în așa-zisele „obiecte comune” (cald-rece, uscat-umed, neted-aspru, greu-ușor etc.); este singurul simț care asigură o receptare directă, celelalte având nevoie de medii: aer, apă etc.

Pentru evitarea unor confuzii semantice în definirea aristotelică a sufletului, alcătuim schema formulărilor originale (pe baza paragrafului 413b10): „substanța e spusă în trei feluri” (substanța: esența, sensibilul, concretizarea formei în substratul material):

1) *forma* (entelehie: potența în act: actualizare) (forma supremă „pură”, imaterială, este Dumnezeu, acesta însemnând binele, mișcarea și ordinea);

2) *materia* (potență; corp compus din organe);

3) *rezultanta* celor două: însuflețitul, cu funcții de hrănire, simțire, mișcare a corpului.

Cartea a III-a – Respingând o idee a lui Democrit, Aristotel nu admite un al șaselea simț: pentru o percepere comună, în care se realizează o asociație de senzații, nu este nevoie de un simț special; simultan cu receptarea obiectelor specifice, are loc o operație psihică de unire a senzațiilor într-o percepție. „Simțul comun” este în fapt o operație de sinteză care, producându-se simultan cu acțiunea obiectelor asupra organelor de simț, actualizează omul ca Subiect.

Acest din urmă concept este definit prin distingerea a trei paliere cognitive: *simțire* (ca întâlnire cu individualele, întotdeauna este adevărată și este proprie tuturor viețuitoarelor (427b5-25)); *cugetare*; *reprezentare* (între primele două, ca „proces generat de o senzație care este în act”).

Prima notă distinctivă a intelectului este „operarea în timp”, opusă simțurilor care au cu obiectul lor un contact exclusiv direct și concret. Distincția merge mai departe, pe două trepte: intelectul se raportează la suflet ca partea la întreg, iar în cadrul intelectului se disting componentele activă și pasivă.

Intelectul nu e amestecat, <nu se confundă> cu corpul, ci reprezintă un potențial al sufletului de a gândi și concepe; nu este un

organ corporal, comparabil cu organul senzitiv; datorită corporalității, *simțirea are praguri*. În actul de cugetare, intelectul se identifică cu obiectul inteligibil, dar discerne între esența unui fapt și faptul că atare, între ceea ce ține de sine și de conținutul cogniției. În *Metafizica*, Aristotel zicea că putem contempla direct inteligibilul (fără intermedierea senzorialului), dar numai din când în când, trăind astfel o „fericire divină”.

O secvență memorabilă a operei lui Aristotel este respingerea ideii orfico-platoniciene a imortalității sufletului; a definit ca nemuritoare doar o parte a sufletului, superioară, „cea mai demnă”, intelectul activ; el conferă tuturor lucrurilor o formă (s-a specificat mai sus conotația acestui termen). Acest atribut este precizat de teza că intelectul activ nu posedă cunoștințe date, ci le obține în procesul cunoașterii; definindu-l în spiritul mentorului său, Platon, ca o năzuință a omenirii spre cunoaștere absolută, nemurire sau divinitate, se trece la operaționalizare când se afirmă că „intelectul activ” determină pe cel pasiv să treacă la acte.

Cel care a redescoperit și valorificat opera lui Aristotel pentru creștinism, Thoma d’Aquino, dă o interpretare „salvatoare” pentru sufletul uman: în lucrarea *Unitatea intelectului și împotriva averoiștilor parizieni*, el afirmă că, la Aristotel, nu există o diviziune a *nous*-ului, ci doar două „virtuți” ale uneia și aceleași facultăți, singură și unitară; muritor este doar ceea ce subzistă ca suflet intuitiv sau senzitiv, în timp ce sufletul uman este nemuritor.

Prin această interpretare, opera stăgiritului a devenit un patrimoniu al creștinătății și interdicția asupra accesului la *De anima*, menținută câteva secole cu atâta dramatism (vezi *Numele trandafirului*, de Umberto Eco) a încetat.

Observăm, în istoria civilizației, o obsesie pentru sensul divin al existenței umane, al frământărilor ce se întind pe un diapazon practic nelimitat, definit totuși de extremele extazului și agoniei. Această stăruință pentru „câștigarea” nezădărniceii vieții a preocupat mintea omului din toate timpurile. Într-un text filosofic de acum trei decenii se afirmă că omul este în același timp „plantă, animal, logos și spirit; ...prin spirit se ridică deasupra lumii naturale și ajunge la Dumnezeu”(Leisegang H., 1971, *La gnose*, Paris, Payot, pg.17).

Considerații finale

Față de Platon, mentorul, care a promovat dualismul dintre suflet și viața biologică a corpului, Aristotel a unit în suflet funcții spirituale

și vitale: prin definirea sufletului ca „formă a trupului natural”, Aristotel ridică o barieră de netrecut spre psihologia pitagorico-platoniciană.

În privința instrumentării cogniției, opoziția Platon-Aristotel a creat un invariant al divizării ce dăinuie și în zilele noastre: în timp ce primul recunoaște forța intuitivă a sufletului și respinge observația și experiența, ca determinante, al doilea afirmă observația, respectiv cercetarea ca observare atentă a realului. Pentru Aristotel, existența obiectivă a lumii corporale este o certitudine, nu mai trebuie demonstrată; de aici, a conchis că gândirea, referindu-se la corpuri, trebuie să se sprijine pe senzații și reprezentări. Studiul mișcării (în Cartea a III-a) este o instructivă aplicație în acest sens: mișcările în spațiu sunt cauzate de năzuința și intelectul practic; baza dinamică a acestora este constituită de *obiectul năzuit* și de *reprezentarea sensibilă și reflexivă*.

IV. IDEI PSIHOLOGICE LA MEDICII ANTICHITĂȚII

Medicina a fost una dintre științele naturii dezvoltate pe solul liberei cugetări elene, ce a profitat atât de apogeul dezvoltării democrației sclavagiste, cât și de decăderea societății sclavagiste și a obedienței religioase.

„Vindecătorul” a fost la mare respect în Grecia antică și profesia medicală, despărțită treptat de cea filosofică, a fost aureolată de principii etice („Jurământul lui Hipocrate” este o dovadă certă a diferenței față de medicina saturată de practici magice și religioase ce se practicau în acel timp pe alte țărmuri ale antichității, cum erau Persia și Chaldeea). Pivotalul medicinei „naturiste” era concepția despre *boală*: în tradiția mistică, aceasta era opera demonilor ostili, atrași printre altele de vrăjile umane. În consecință, remediul era ambalat în formule magice, proceduri simbolice, chiar dacă se foloseau extrase vegetale și animale. Unul din principiile tratamentelor era *analogia*: lucrurile ce se aseamănă se și atrag. În acest spirit, pentru tratarea unor organe se foloseau plante asemănătoare. Altul era *contrarietatea*: arsurile, de exemplu, se tratau cu rece. Logica, filosofia, religia și medicina făceau un corp comun (Pitagora era și șeful unei școli de medicină la Crotona); filosofia era expansivă, vroia să conceapă toată existența într-un sistem conceptual unitar, iar boala și vindecarea nu erau ceva de neglijat.

Istoria psihologiei este tributară lui Hipocrate înainte de toate pentru faptul că el este primul care operează distincția dintre tratamentul medical (și fiziologie) și conceptualizarea filosofică, apelând la raționament și observație.

Hipocrate din Cos, născut în 460 î.e.n., unde era un sanatoriu celebru, pe coasta occidentală a Asiei Mici, a fost contemporan cu Democrit, Socrate, Platon și Aristotel; ei l-au venerat ca „mare medic”, „părintele medicinei”. În legătură cu biografia lui au apărut confuzii datorită faptului că mulți medici și-au dat numele lui.

Marele număr de scrieri ale lui Hipocrate sunt cuprinse în *Corpus hippocraticus*. În 1839 – 1853, la Paris, au fost publicate

10 volume ale lui Hipocrate. Însoțită de comentariile lui Galen, concepția medicală a lui Hipocrate a constituit baza învățământului medical până în epoca modernă.

Conotațiile psihologice ale operei lui Hipocrate

– *Noțiunea de mediu*: anotimpurile, temperatura, apele și dispunerea localităților sunt cauze ale maladiilor. Hipocrate are o lucrare specială pe această temă: *Despre aer, ape și locuri*. Poziția geografică predispune la maladii specifice; de exemplu, localitățile expuse spre Nord, cu aer uscat și rece, favorizează o viață lungă, apetituri dezvoltate, pubertate târzie, rezistență la boli, vigurozitate, dar predispun la pneumonii.

Climatul și solul condiționează temperamentele și caracterele oamenilor: țările muntoase, cu păduri și umiditate determină un temperament diferit de cel al ținuturilor uscate și ușoare.

Climatul uniform generează indolența.

– *Umorismul* – cauză a comportamentului. Erau cunoscute patru umori: sângele, limfa, bila galbenă și bila neagră. Ele pot fi în echilibru (proporțional), ceea ce corespunde stării de sănătate, sau de dezechilibru, ceea ce înseamnă boală, îndepărtare de la legile naturale. De exemplu, amestecul sângelui cu limfa produce frigurile, excesul de bilă este cauza febrei. La rândul lor, dezechilibrele sunt produse și restabilite de natură, fie ea internă, proprie organismului, fie externă. Nu există boli divine, sau cauzate de zei. Simptomatologia clinică a devenit o știință și Hipocrate i-a dedicat un tratat, în care promovează cunoscutul principiu „nu există boli, ci bolnavi”.

Această formulă a avut o mai mare rezonanță prin trimitere la temperamentele care, în mod natural, sunt expresia comportamentală a predominării uneia dintre cele patru umori: o anumită medicație poate fi eficientă pentru un temperament și nu pentru altul.

Concepția temperamentelor cu bază umorală a fost preluată de continuatorii lui Hipocrate, chiar când centre ale științei și practicii medicale au devenit Alexandria și Roma.

După Hipocrate, cel mai celebru medic al antichității este *Galen* (născut în 131 e.n. la Pergam, Asia Mică). De remarcat este faptul că deși a căpătat în familie o elevată instruire filosofică, în admirație pentru Platon și Epicur, spre medicină s-a orientat sub influența operei lui Aristotel. Excelând în medicină, chirurgie și farmacie, a scris aproape 500 de tratate.

În definirea temperamentelor a rămas tributar interpretării vechilor filosofi din Milet, ce identificau în corpuri elemente primare și

raporturi antagoniste. Și corpul omenesc, după Galen, este compus din patru elemente: foc, apă, pământ și aer. Raporturile antagoniste se instituie între calitățile acestora, dintre care una fiind principală, respectiv căldura, umezeala, uscăciunea și răceala. Sângele reprezintă umoarea cea mai nobilă și poate datorită faptului că are toate cele patru elemente în proporții egale; în celelalte este o dominantă: focul în bila galbenă, pământul în bila neagră și apa în limfă. Temperamentul, latura personalității cea mai pregnant manifestă în planul comportamental extern, a fost explicat prin referire la balanța calităților și umorilor, inherentă organismului fiecărui om. A stabilit patru temperamente simple, patru mixte, unul perfect normal și mai multe atipice, cu predispoziție la anumite tulburări de sănătate. Cele mixte au fost mai apreciate în timp, în veacul al XX-lea căpătând și o fundamentare neurocerebrală: *sangvinic* (cu dominația sângelui și a calităților cald și umed); *coleric* (bila galbenă, cald și uscat); *melancolic* (bila neagră, rece și uscat); *flegmatic* (limfa, rece și umed).

Preluând de la Aristotel distincția suflet – spirit, precum și cele trei facultăți ale vieții sufletești, cu experiența sa de chirurg și farmacist, Galen abandonează cordiocentrismul, argumentând că senzațiile, limbajul și comanda volitivă își au sediul în creier. Întrucât admitea totuși că inima este sediul pasiunilor și al mișcărilor involuntare, a definit un nivel inferior al sufletului, legat de viscere, de aceeași natură la om și animale. Ca gânditor al cauzalității, dar și logician și filosof, Galen își pune probleme asupra fiziologiei vârstelor și a mecanismului prin care, în timpul somnului, atât sensibilitatea cât și conștiința dispar. Circulația sângelui va fi descoperită abia în 1608 (de către Harvey), iar celula nervoasă și procesele nervoase superioare la începutul secolului al XX-lea.

V. EMPIRISMUL ANTICHITĂȚII

S-a impus mișcării de idei filosofice și psihologice prin trei teze: a) orice idee provine din simțuri; b) lumea este de natură materială și este compusă din atomi; c) rațiunea trăirii este plăcerea (binele suprem).

Cu o operă vastă de peste 300 de volume și cu pretenții declarate de autodidact și novator, *Epicur* este gânditorul promotor al acestei concepții, provocatoare în decursul a peste 22 de secole. S-a născut în Samos, din familie ateniană (tată – învățător, mamă – magiciană), în anul 341 î.e.n. (a venit la Atena la 18 ani pentru serviciul militar, în anul morții lui Aristotel). Potrivit tradiției cunoscute a sofistilor, a profesat ca „dascăl de filosofie” în mai multe centre din Asia Mică. A fost atras de opera lui Democrit și ideile Academiei, deși își arogă originalitate absolută.

Dintre numeroasele sale lucrări, Diogene Laertios (în sec. III e.n.) consemnează titluri, evident, multe de metafizică, dar și pe tematică psihologică: *Despre văz, Despre pipăit, Despre imagini, Despre percepție, Păreri despre pasiuni, Despre scop*.

În anul 307 î.e.n., la Atena, Epicur deschide o școală de filosofie (mai funcționau încă Liceul și Academia) – într-o grădină, pe frontispiciul căreia scria: „*Oaspete, aici te vei simți bine, aici rezidă plăcerea, binele suprem*”.

Opera lui Epicur a avut un destin fericit: operele s-au păstrat și transmis în diferite forme, inclusiv câteva scrisori și sinteze elaborate de magistrul însuși („opinii principale”), învățătura sa a fost citată frecvent cu acuratețe, însușită și practică în școli speciale.

Două secole mai târziu, poetul roman Lucrețiu (Titus Lucretius Carus) expune concepția lui Epicur în poemul *De rerum natura* (compus din șase cărți).

Europa Occidentală, începând cu Renașterea, a cunoscut și împărtășit epicureismul mai ales apelând la această operă. Istoricii remarcă în epoca elenistică, de după triumful și căderea lui Alexandru Macedon, influența religiilor orientale, pătrunderea în meditația

filosofică a modelelor morale și religioase, a ritualurilor sacre pentru extaz și purificare. Viața spirituală nu se reduce la discuția „academică”; practica socială este puternic frământată și orientată spre libertate (eliberarea sclavilor devine un fenomen de masă). Aria generatoare de competențe culturale este Asia Mică, centrele sunt mai spre Orient: Antiohia, Alexandria, Pergam.

Se dezvoltă tehnica productivă și a construcțiilor, științele pozitive (geometrie, mecanică, fizică, astronomie, trigonometrie); sclavagismul se destramă, liberalizând habitatul, călătoria și individualitatea. După îndelungată incubatie în solul apăsător al sclavagismului, în lumina soarelui speranțelor se ridică sufletul omului, izvorul minții, iubirii și voinței. La ordinea zilei, – sensul vieții. Accepțiunea raționalist-finalistă a stoicilor (Zenon din Cittium) conduce spre metafizica spiritualistă (ulterior, – sisteme panteiste și idealiste); cea materialistă, suport ulterior pentru empirism și senzualism, este promovată de Epicur.

Pentru epicurieni, *știința și prietenia* sunt lucrurile cele mai de preț, pentru că ne eliberează de teama zeilor, a morții și durerii. Meditația și practica relative la aceste două valori stau în puterea oricui, indiferent de gradul de cultură și gen. Este explicabil, deci, de ce această „gândire despre viață” a căpătat largă răspândire în popor (opus *stoicismului*, concepție elitistă, care ignoră individul în favoarea „unității” și „universului”, a „sufletului universal”).

Epistemologia lui Epicur este axată pe observație și pe interacțiunea unor atomi, ce produce senzația și gândirea.

Dincolo și înainte de rațiune, chiar de la naștere, sufletul uman, ca și cel animal, cunoaște plăcerea și durerea și spontan începe s-o caute pe prima. Pe această bază, în fapt, viscerală, apar stările emotive, izvorul continuu al vieții psihice, trăirea binelui și virtuții. Acest determinism reprezintă superioritatea epicureismului în evoluția gândirii psihologice: unitatea psihic–organism. (Adversarii din toate timpurile au distorsionat această teză, luând plăcerea organică drept criteriu al moralității).

Toate formele și produsele cunoașterii derivă din senzații și percepții, iar acestea au caracter reflectoriu, redând realitatea autentică. De fapt, obiectele emană niște particule invizibile (cum este fumul sau mirosul) ce ating și pătrund în cele cinci organe de simț; pipăitul și văzul excelează în certitudine. Anumite denaturări ale datelor simțurilor se datoresc amestecului judecăților noastre relative la obiectele redade de ele. Nimeni n-a făcut elogiul forței cognitive a

senzației ca Epicur: datele senzațiilor au o evidență de nezdrunțat; o senzație nu poate fi dezmințită de nici o forță din lume.

Excepția de la caracterul obiectiv al datelor senzoriale o constituie *gustul* – acesta nu există în lucruri, fiind o impresie subiectivă, deoarece un aliment poate fi plăcut pentru cineva și dizgrațios pentru altcineva.

Persistența unor senzații dă *anticipația* sau prenoțiunea (astăzi această cogniție este numită reprezentare). Funcția anticipației este formularea de judecăți care depășesc experiența prezentă. Corectitudinea acestora poate fi dată tot de senzații.

Combinarea datelor senzoriale persistente se face prin asemănare și analogie. Sunt și prenoțiuni generale, utile în procedeele raționale: noțiunea de existență, de ființă ca totalitate, cauză și efect, devenire, hazard, necesitate și libertate, determinism, infinit, scop. Toate acestea sunt la baza *opiniilor*, ce pot fi adevărate sau false, fără a avea deci evidența senzațiilor (de aceea le punem la îndoială și încercăm să le verificăm prin experiență).

Memoria este păstrarea și organizarea datelor senzoriale și ale experienței.

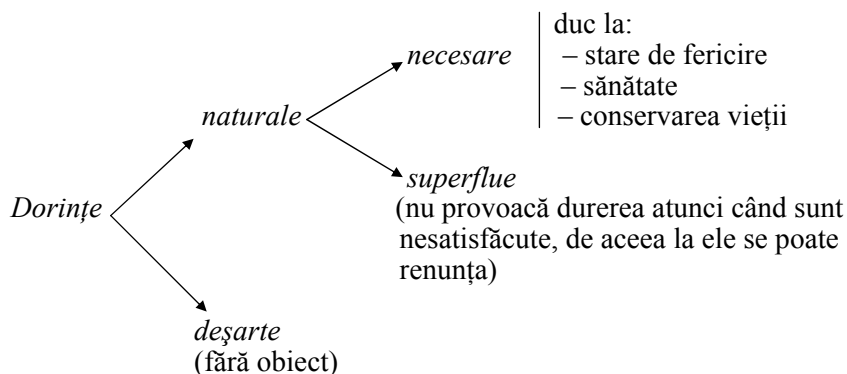
Scopul cunoașterii de orice fel este realizarea liniștii sufletești și a fericirii.

Despre suflet, Epicur crede că nu poate exista în afara corpului, fiind ca un fel de organ al acestuia. Despre om, a imaginat o întreagă antropogeneză: natura a făcut nenumărate experiențe până ce a ajuns să așeze atomii într-o formă perfectă. Atributul esențial al sufletului este *scopul*. Dar, pentru că simte și acționează, înseamnă că este o materie, parte a corpului. Natura materială a sufletului este acceptată ca alternativă a vidului: nu exista nimic altceva decât materie și vid. Totuși, atomii sufletului, asemănători cu ai focului, sunt ușori, deosebit de mobili, și răspândiți în tot corpul.

În somn, atomii își reduc mișcarea și se regroupează; la moarte, atomii „psihici” părăsesc corpul. Personalitatea este o sinteză suflet-corp, de aceea ideea metempsihozei pare absurdă. Faptul că la moarte corpul nu pierde din greutate dovedește cât de subtili sunt atomii sufletului. Ca și Aristotel, dar fără să recunoască împrumutul ideativ, Epicur face o distincție între sufletul vegetativ (*anima*) și cel superior, rațional (*animus, consilium, ratio*), cu atomi diferiți. Comportamentul este explicat prin acțiunea externă asupra condițiilor interne (o viziune foarte apropiată de concepția reflexologică a veacului al XX-lea).

Concepția asupra *afectivității* se regăsește în etica lui Epicur. Plăcerea, tendința înăscută a oricărei viețuitoare, este de ordin senzorial și intelectual (procurate de știință și prietenie). Funcția plăcerii (lipsa suferinței și seninătatea sufletului) este aceea de a menține și restabili sănătatea trupească și liniștea sufletului. Dorința, teama, speranța, grija sunt explicate prin raportare la trăirea (impresia) durerii și a plăcerii.

Pentru viața afectivă în stil epicurean, sobru, este nevoie de știință, respectiv de „profesor de voluptate”. Astfel, omul află că dorințele sunt de o diversitate controlabilă:

Plăcerea poate fi un efect al circumstanțelor favorabile (și atunci este trecătoare, instantanee, instabilă), dar poate fi și un scop în sine. În acest sens, morala lui Epicur vede viața ca o activitate și chiar filosofia, ca arta de a trăi bine. În general, activitatea spirituală procură plăceri mai mari și mai diverse, deoarece, în timp ce trupul reacționează doar la prezent, sufletul vizează și trecutul și viitorul (reprezentarea unei plăceri este ea însăși plăcere).

Întrucât omul poate opri cursul reprezentărilor pentru a le supune unor criterii, urmărirea binelui și îndepărtarea opiniilor greșite este sub controlul voinței noastre.

Lucrețiu și, ulterior, gânditorii Renașterii au relevat însemnătatea concepției lui Epicur pentru știința despre om și suflet: a eliberat ființa umană, ca individ și colectivitate, din „nodurile strânse” ale mentalității religioase, axate pe superstiție și pe frica de moarte. A învățat omenirea să trăiască înțelept și senin, să sfideze pieirea naturală, fără să creadă, ca Socrate, în nemurire.

În *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Diogenes Laerțios îi rezervă lui Epicur cel mai mare capitol (43 de pagini); se crede că a avut o afinitate pentru concepția lui, din moment ce a ținut să-i redea, în trei paragrafe succesive, opiniile despre zei și moarte:

În X, 123, 124, 125, Epicur se pronunță: „Zei există cu adevărat și cunoașterea lor este evidentă, dar nu sunt așa cum crede mulțimea, care nu rămâne la noțiunile pe care și le face despre zei... Cele ce spun oamenii despre zei nu sunt anticipații, ci presupuneri false”. (Aici Epicur este consecvent tezei sale că, apărând în vedenii și vise, zeii, ca toate obiectele percepțiilor noastre, există cu adevărat). „Obişnuiește-te să crezi că moartea nu are nici o legătură cu noi, că orice bine și rău se află în senzație, iar moartea este privarea de senzație; de aceea, o justă înțelegere a faptului că moartea nu are nici o legătură cu noi face să fie plăcută ideea că viața are un sfârșit. Aceasta se face dând vieții nu un timp nelimitat, ci suprimând năzuința către nemurire”.

În nota 351 (X), autorul comentariilor la cartea citată, A.M. Frenkian, apreciază că acest ultim pasaj „este unul dintre cele mai splendide lucruri pe care le-a scris Epicur”, fiind în fapt replică la ideea lui Platon, din dialogul *Fedon*, ce definește viața „ca o pregătire pentru moarte”.

Au trecut atâtea secole de istorie, cu evenimente ce au marcat tragic viața și mintea umană; altele, și ele memorabile, de tipul descoperirilor științifice și invențiilor tehnice, au adus liniște și dragoste de viață; Epicur ne-a învățat că teama de moarte nu numai că ne tulbură, dar generează toate pasiunile rele: vanitatea, invidia, lăcomia, josnicia etc.

În sufletul și spiritul uman, ideile luminoase ale lui Epicur au găsit o receptivitate pe măsură: a fost venerat ca un zeu, i s-a închinat un cult, i s-au făcut efigii și statui; primul tratat de filosofie scris în latină, în Italia, a fost dedicat lui. În sec.I î.e.n., poetul latin Titus Lucretius Carus susține, dezvoltă și răspândește doctrina lui Epicur, mai ales poemul în 6 cărți, *Despre natura lucrurilor*. Era o misiune socio-morală majoră cu larg impact popular, deoarece la Roma stoicismul grec, ideologia sobrietății și dezangajării, a conservatorismului sclavagist, era doctrina claselor dominante.

VI. DE LA ANTICHITATE LA PARADIGMELE GÂNDIRII PSIHOLOGICE MODERNE

Creștinismul apare pe un sol de eclecticism, erudiție și conciliere a raționalismului grec cu religiile orientale. Creatorii dogmaticii creștine valorifică în „mărturisirile” lor ideile lui Platon, Aristotel și ale stoicilor. O conciliere între stoici, epicurieni, Platon și Aristotel, încearcă *Plotin* (născut în 205 e.n. la Licopolis, în sudul Egiptului). De foarte tânăr, după participarea la o expediție în Persia, la 19 ani deschide la Roma o școală de filosofie ce capătă repede o mare faimă, frecventată de însuși împăratul Gallien.

Mobilul conceptual la Plotin a fost interpretarea mistică a teoriei platoniciene a ideilor. În peste 50 de tratate ale sale, se preocupă de cunoașterea Absolutului, ajungând la definirea *extazului* ca singura cale lipsită de limitări și blocaje.

După descoperirea *conceptului* de către Socrate și elaborarea *Logicii* de către Aristotel (cu dezvoltările ulterioare), filosofia greacă asociase perfecțiunea cu „forma” și „limitarea”; Plotin are acest *insight* al potenței supreme sufletești prin ruperea limitărilor, abandonarea imperfecțiunilor și zborul spre infinit. Acesta este un contrast memorabil pentru evoluția mentalităților: „infinitul” care la Aristotel era un non-real, apare pentru Plotin criteriul existenței plenare. Se poate spune că niciodată omul nu s-a simțit și conceput mai sigur în centrul lumii și mai stăpân asupra timpului ca în exercițiul extatic de tip Plotin. Căile spre divinitate, spre adevăr și absolut și-au găsit originea în capacitatea reflectorie a sufletului de a se elibera de corp, intrând în starea contemplării fără criterii și condiții, starea de extaz. Sufletul capătă astfel creditul unei activități proprii, al unei existențe independente de corpul material. Extazul era tocmai procedeul de a suprima senzorialitatea, ca operă a impactului dintre corp și lumea reală. Realitatea nu era disprețuită, ba chiar i se recunoaște natura divină, dar sufletul capătă statutul de „a doua lume”.

Acesta este începutul dualismului, care va culmina cu Descartes și nu va înceta să dea de gândit filosofilor până azi și mai departe. De

acum, omul are șansa de a trăi în lumea creată de el însuși, aceasta însemnând resemnare și comuniunea cu sfințenia concretizată în viața, patimile și mesajul lui Iisus Hristos; se instituie alte criterii ale adevărului, alt ideal în viața conștientă, mărturisirea devine un complement al logicii, ridicat la rangul de „mod de existență” și valoare spirituală.

Aurelius Augustinus, născut la Numidia, Africa, în 354 e.n., într-o familie de europeni creștini; după o tinerețe în rătăcirii mirene până la vârsta de 33 de ani, primește botezul creștin și dezvoltă un sistem filosofic axat pe teologie și psihologie (cunoașterea lui Dumnezeu și cunoașterea omului fiind probleme fundamentale); este de reținut faptul că opera fundamentală a patristicii (știința dogmaticii și cultului creștin) oferă învățăturii despre suflet un asemenea loc central. Gânditor profund în fața operei lui Platon, Aristotel și Plotin, Augustinus concepe sufletul ca o substanță necorporală (neavând dimensiuni spațiale, ci doar temporale); dacă este incorporeal, înseamnă că este superior corpului, deci este spiritual și apropiat de esența divină. Funcția sa este receptarea lumii, dirijarea mișcărilor corpului, inclusiv a simțurilor și controlul funcțiilor vitale. Viața (animală și umană) este efectul fuziunii dintre suflet și corp.

Astfel, patristica debutează cu teza dualismului spirit-corp, idee ce se menține până astăzi în meditația teologică, prioritatea cauzalității comportamentului (mai ales a celui uman, conștient) având-o sufletul, mai ales prin natura sa divină și atributul imortalității.

„Distanța” conceptuală dintre Augustinus și Descartes rezidă în relația instrumentală dintre suflet și corp, afirmată de primul într-un cadru larg al intervenției divine asupra corporalului, respinsă de al doilea, care a instituit știința pozitivă (explicarea efectelor materiale prin cauze materiale).

Specificul sufletului a fost definit de Augustinus și prin metoda de cunoaștere: *introspecția* (observația interioară), *memoria* (conștiința trecutului) și *așteptarea* (conștiința viitorului); aceasta din urmă este o calitate a sufletului care-l uimește pe Augustinus, atât prin vehicularea cu trecutul și viitorul, cât și prin facilitarea imaginației (de la normal-productiv, la halucinații și extaz).

Care este imaginea omului în această viziune creștin-psihologică? – Omul are atributul voinței și deci al libertății, bază a întregii vieți spirituale; omul este responsabil pentru actele sale, este un actor însuflețit de divinitate și cu responsabilitatea pe măsură.

„Ultimul gânditor al lumii vechi” este un autor de psihologie de talia lui Aristotel. Sanctificat de biserica catolică, Augustinus rămâne nu numai pentru feudalismul de 1000 de ani, dar și pentru Renaștere și epoca modernă un cadru de referință.

Omul a continuat să-și manifeste uimirea în fața lumii, și continuă să fie uimit de potențele spiritului său.

*

Patosul investigativ-umanist al Renașterii a etichetat și denigrat un mileniu de istorie care a urmat descompunerii imperiului roman și prăbușirii sclavagismului (476) până la căderea Constantinopolului (1453); l-a numit mileniul scolasticii, al învățăturilor din mănăstiri și catedrale, al fuziunii dintre filosofie și teologie. Adevărul a pălit pentru zece secole, găsimu-și lăcaș în dogme. Aristotel se afla în scrieri arabe, iar Augustinus era o „cultură vie”.

O imagine a acestui ev o avem dacă aflăm că la Bagdad, în 1060, lucrările medicului și filosofului Avicena (numit și Ibn-Sina) au fost arse în piața publică, pentru vina de a fi promovat naturalismul, logica și psihologia lui Aristotel, deși într-o conciliere cu Platon.

*

Pentru studiul evoluției gândirii psihologice, un moment remarcabil este acceptarea de către Biserică, cu ezitare de secole, a lucrărilor lui Aristotel. Astfel, dogma creștină își schimbă înfățișarea, se consolidează pe o bază rațională și-și arogă drept de autoritate în filosofie. Este veacul instituirii Inchiziției și a ordinelor Dominican și Franciscan.

Doi mari gânditori au un rol hotărâtor în această evoluție.

a) *Thoma d'Aquino* (1227 – 1274), teolog remarcabil (*Summa Theologie*) valorifică în folosul teologiei distincția aristotelică dintre suflet și spirit (sau *suflet vital* și *suflet rațional*), unul deserving corpul, celălalt pe Dumnezeu. Extinde însă sfera spiritualului și la senzații, pe care Aristotel le lua drept bază a funcției simțirii, și le explică prin transferul de corpusculi materiali de la obiecte la organele de simț. Este, evident, o „experiență internă” fundamentală și, venerându-l pe Augustin, nu putea s-o lase în afara comuniunii cu divinitatea, mai ales că lumina conștiinței se extindea asupra tuturor trăirilor omenești.

Ca naturalist (și funcționalist), Aristotel avea în vedere în *De anima* relația organism–obiect; Thomas d'Aquino o înlocuiește cu

cea dintre „conștiință (subiect) și obiect”. Sintagma „organism care gândește” a fost înlocuită cu „subiect care gândește”. Conștiința de sine a fost absolutizată, intenția instrumentând întreaga viață interioară; psihicul nu mai deservea viața de relație cu lumea obiectivă, ci cu divinitatea; dacă a delimitat niveluri sau module ale psihismului, acestea n-au rămas în schema evolutivă a lui Aristotel, ci ca în ierarhia feudală, sufletele vegetal, animal și rațional există din rațiuni teologice: cel inferior este necesar celui superior.

b) *Roger Bacon* (1210 – 1294 sau 1214 – 1292), profesor la Oxford, urmărește să reformeze știința, orientând-o spre observarea naturii. Lucrarea *Opus majus* (1267) este dedicată acestui proiect, anticipare fericită a ceea ce va înfăptui filosoful și omul de stat cu același nume, Francis Bacon, trei secole mai târziu. Împotriva scolasticii ce valorifica introspecționismul liniei Plotin – Augustin – Thoma d’Aquino, Bacon reia teza aristotelică a unității formă – materie (suflet – corp) în cunoașterea lumii externe. Capitolul despre „perspectivă” (optică) este piatră de încercare a determinismului în viața psihică, demonstrând cum, deja la nivelul senzațiilor, calități fizice bine determinate (inclusiv matematic) sunt adecvat receptate (mișcarea razei de lumină preexistă în raport cu – și determină – efectul senzorial); imaginea nu „provine”, ci se construiește de către organul senzorial prin combinarea de efecte optice.

Evident, este o replică dură la modelul thomist al „imaginilor intenționale”.

*

Cultura feudală are un caracter religios și prin aceasta oarecum sfidător față de persoana umană. Renașterea înseamnă o viziune laică asupra existenței și a umanului; ascetismul clerical din epoca feudală este depășit de prestanța omului, rațional și îndreptățit la fericire în existența sa peremptorie.

Nota cea mai generală a civilizației Renașterii este caracterul *laic*: omul cu nevoile și aspirațiile sale apare ca o valoare fundamentală, cu drept natural la fericire, înzestrat cu rațiune de putere nelimitată.

Sursa tuturor forțelor sociale este individul: nu ascet și abstinent, trândav, obedient și pedant; o emanație de forțe și talent va da omului liber statutul de făurar al existenței. Individualismul, concurența, descoperirile geografice și științifice, inventica multiplicatoare a forței de producție sunt factorii ce imprimă omului Renașterii acea nouă identitate pe care am numi-o astăzi *Subiectul virtuos* (ce practică forța și talentul).

Cutezanța merge până la sfidarea geocentrismului și admiterea universului infinit. Geniile științelor Renașterii sunt maeștrii experimentului și matematizării: Copernic, Kepler, Leonardo da Vinci, Galilei; acum se dezvoltă formalizarea algebrică și se fundamentează calculul logaritmilor.

Profilul psihologic al timpului, dominat de spiritul critic, gândirea liberă ca negare a scolasticii și dogmatismului este excelent redat în celebrele *Eseuri* ale lui Montaigne (1533 – 1592); tratatul lui L.Vives (1492 – 1540) *De anima et vita*, o abordare naturalistă, corticocentristă a sufletului a influențat gândirea psihologică din secolul următor, al XVII-lea, în care Francis Bacon și René Descartes dau contur psihologiei ca știință nouă, axată pe legi cauzale și metodă experimentală.

De la Socrate, Platon și Aristotel, știința a evoluat ca exercițiu asupra conceptelor și ideilor generale. Începând cu Renașterea, știința operează generativ: identifică unități elementare și descoperă legi cauzale ce explică geneza, alcătuirea și funcționarea sistemelor complexe; demonstrația logică a scolasticii devine slab productivă față de metoda științifică a provocării experimentale, generării de fenomene și măsurării parametrilor.

Primul teoretician al noii științe a fost Francis Bacon (1561 – 1626). Metoda inducției fusese folosită și de Galilei, dar Bacon o tratează drept un *Novum Organum* și îi stabilește regulile. Gândirea filosofică antică este respinsă organic, ca speculație deșartă, îndepărtată de natură, falsificatoare, frenatoare a dezvoltării științei. Prin mijloacele logicii formale nu se descoperă adevăruri, ci doar se expune ceva cunoscut. Experiența este cartea deschisă a științelor, ce poate fi „lecturată” direct dacă învingem prejudecăți și neajunsuri specifice minții noastre.

Deformările generatoare de erori țin de individ și de *socius*; Bacon le definește și sistematizează în patru clase:

- *idola tribus*: tendința de generalizare pripită și comodă, de extindere fără control a ceea ce știm și vrem la ceea ce nu știm (superstiții, magia, alchimia, antropomorfismul etc.);

- *idola specus*: fixitatea propriilor deprinderi și obiceiuri ne îngustează posibilitatea de receptare și abordare a noului;

- *idola fori* sau „fantomele pieții”: desemnarea prin cuvinte convenționale a unor realități doar presupuse (exemplu: „destinul”, „sfera cerească”);

– *idola theatri*: prestigiul istoric al unor teorii; cazul unor filosofi antici greci este edificator, teoriile lor sunt preluate ca bază în explicarea naturii, deși sunt saturate de teologie și superstiții.

Jurist și filosof, înalt demnitar (inclusiv cancelar), Fr.Bacon a stăruit în pledoaria sa pentru noua metodă apelând la negări vehemente, etichetări sarcastice și analogii fermecătoare. Astfel, filosoful științelor noi este ca albină care culege material de peste tot și-l transformă în miere; scolasticul este ca păianjenul care-și țese pânza din propria secreție și empiristul ca furnica strângătoare de provizii pe care nu le consumă. „Idolii” sunt un gen de malformații ale sufletului ce împiedică fuziunea dintre experiență și rațiune.

Din proiectul unei ample lucrări, *Marea restaurare*, a finalizat doar prima parte referitoare la clasificarea științelor (*Despre demnitatea și progresele științelor*). Este un moment de excelență pentru istoria psihologiei că această clasificare pornește de la criterii psihologice, trei facultăți ale spiritului omenesc: memoria, imaginația și rațiunea. Corespunzător, vor fi: *istoria* (naturală) ca inventar al naturii, *poezia* și *celelalte arte, filosofia* (însemnând și științele naturii).

Tot în această lucrare întâlnim o încercare de inventică; sub semnul alegoric al zeului naturii și vânătorii (Pan), Bacon descrie o seamă de procedee pentru crearea unui produs nou, valoros și original: extinderea, transferul și inversarea experienței.

Culegerea de fapte de observație se continuă în sistematizarea lor în matrici de grade, de absență și de prezență, pentru a vedea regularități în privința coincidențelor, succesiunilor și variațiilor de intensitate. Aceasta este o inducție adecvată productivă (opusă celei enumerative, din logica lui Aristotel).

Evul mediu a însemnat o îndelungată lecție de imixtiune a teologiei în domeniul științific, înăbușindu-i aspirația spre metodă și independență; acum reformatorul Bacon le delimitează prin obiect și metodă: teologia se ocupă de divinitate și se sprijină pe credință, știința are ca obiect natura și pentru cunoașterea ei apelează la observație și experiment. Concesia față de teologie continuă cu extinderea obiectului ei și asupra *sufletului rațional* (spiritul, în expresia lui Aristotel), *sufletul sensibil* fiind parte a naturii și ca entitate și ca funcționare (senzațiile sunt rezultatul acțiunii lumii obiective asupra organelor de simț). De altfel, dintre clasicii greci, numai pe Democrit l-a respectat și preluat.

Fr.Bacon rămâne părintele reformei științelor în zorii lumii noi, când omul aștepta fericirea ca operă autentic pământească de invenție și descoperire.

VII. RENÉ DESCARTES (1596 – 1650)

(Doctrina unei științe universale, în serviciul
activității practice a oamenilor productivi)

Când începea secolul al XVII-lea și Descartes avea 4 ani, Mihai Viteazul reaprindea făclia unității naționale a românilor, iar la Roma, Giordano Bruno era ars pe rug în urma unui proces de 8 ani cu Inchiziția. În viața sa frământată de căutare a marilor potențe ale minții, Descartes va mai cunoaște fulgere ale cruzimii luptei dintre adevăr și dogmă: în 1619 va fi schingiuit și ars pe rug, la Toulouse, filosoful italian Lucilio Vanini, iar în 1632 este condamnat Galilei.

Familia (de medici și înalți funcționari) i-a dat o educație de vârf: colegiul iezuit La Flèche, liceul la Rennes și licența în filosofie la Poitiers. Deși prin Edictul de la Nantes (1598), Enric al IV-lea decretase libertatea religioasă, tânărul Descartes a dorit și s-a preocupat intens de libertate. Primul pas a fost chiar hotărâtor pentru cariera sa de excepție, ca întemeietor al raționalismului: terminarea studiilor, ieșirea de sub ascultarea față de dascălii săi și abandonarea studiului cărților. Și acum încotro ? – Căutarea liberă a unei alte științe în sine însuși sau în marea Carte a lumii.

O altă dimensiune a libertății: călătoria prin țări, orașe, medii culturale; a început ca soldat în Olanda (unită atunci cu Franța împotriva Spaniei). I-a plăcut această țară cu burghezie prosperă și religie protestantă, petrecându-și aici 20 de ani de viață, întreținând relații cu cei mai mari savanți și filosofi europeni. Deși gândea cu obsesie o cale a adevărului în toate științele, studia animale și plante, fizică, medicină și matematică.

Avea 23 de ani, când are viziunea „științei minunate”, bazate pe reguli ale evidenței raționale, operabile în toate domeniile.

Regulile pentru conducerea spiritului au fost gândite înainte de stabilirea în Olanda (1629), dar n-au fost publicate decât postum, în 1701. Este vorba de algoritmi euristici, cum zicem astăzi, și autorul le-a probat personal în propriul demers științific. Începe lucrul la un *Tratat despre lume*, care, surprinzătoare contingentă, viza în prima parte studiul luminii, iar în a doua studiul omului. Condamnarea lui

Galilei l-a uluit pe Descartes și n-a mai cutezat să tipărească tratatul, decât parțial.

În 1637 a apărut *Discursul despre metodă*, iar în 1641 *Meditationes de prima philosophia*, în care, cu ezitare, dar și mare măiestrie acceptă și explicația teologică în metafizică și gnoseologie: intervenția divină este acceptată ca „primul mobil” și garant al corectitudinii sensibilității și rațiunii.

În unele analize de psihoistorie se apreciază că „îndoiala carteziană” ca izvor al certitudinii a fost o reacție generalizată a tânărului Descartes față de cunoștințele dogmatice ce le-a asimilat forțat la colegiul iezuit. Autorul studiului introductiv la *Reguli...* (1964), Gh. Enescu, afirmă că „îndoiala nu este o simplă stare psihologică, deci o stare de nehotărâre...ea are în primul rând un înțeles logic, a te îndoi însemnând a nega” (p. XXII). Fr.J. Bruno (1972) crede că Descartes în mod deliberat a început prin a se îndoi de orice, inclusiv de propria-i existență. Criteriul certitudinii, emblematic pentru începutul secolului al XVII-lea, îi apare a fi cugetarea: *Cogito ergo sum* (expresie latinească, ea însăși notă ironică la adresa scolasticii, deoarece Descartes a fost primul filosof modern care și-a scris opera în limba franceză, a popoului său). Formula aceasta exprimă și esența vieții sale: și-a cucerit și păstrat libertatea ideologică, economică, profesională (niciodată n-a predat într-o universitate), pentru a cugeta asupra îndrumării minții omenești „în orice împrejurare a vieții” (adesea pune semnul egalității între „bunul simț” și „înțelepciunea universală”):

„...Dacă cineva vrea în mod serios să cerceteze adevărul lucrurilor, nu trebuie să aleagă o anumită știință particulară, căci toate sunt legate între ele și depind unele de altele; ci să se gândească numai la îmbogățirea luminii naturale a rațiunii sale, nu pentru a rezolva cutare sau cutare problemă de școală, ci pentru ca, în orice împrejurare a vieții, intelectul să arate voinței ce trebuie să aleagă”. (p. 8-9).

Dacă Thoma d'Aquino a făcut un mare serviciu Bisericii conciliind pe Platon cu Aristotel și cu Biblia, supraîncercând ființa umană cu responsabilitatea propriului act de voință, René Descartes a rămas un catolic mai puțin smerit, dar a reușit, mai mult decât secole de lărgire a cunoașterii, să dea omului marea putere a gândirii în spiritul voinței libere.

Logicienii remarcă îndeosebi trei laturi spirituale ale raționalismului modern fondat de Descartes:

a) un moment de *scepticism metodologic* (în fapt, provizoriu, ca de exemplu raționamentul prin absurd); prin aceasta Subiectul uman

capătă nota distinctă de ființă cugetătoare începând cu forma bazală a raportului cu existența, intuiția primară; acest ultim accent se vede din stăruința cu care Descartes respinge conotația silogistică a termenului „ergo” (deci) din „Cogito, ergo sum”. Evident, marxismul a preferat definiției carteziene „omul este un animal rațional” pe cea a lui Franklin „omul este un producător de unelte”, ca fiind „determinist-materialistă”.

b) *accentul pe intuiție*, pe constatările imediate ale rațiunii; s-a văzut în paragraful anterior cum Descartes insista ca „ergo” să nu fie interpretat deductiv, ci ca expresia legăturii necesare dintre act și existența actului, între existența subiectului și rațiune; ba mai mult, identitatea dintre „bunul simț” și „regulile eficiente ale rațiunii”, vădește o înțelegere a unității funcționale între act și gândire, contemplare și acțiune, analog unității științelor, modelelor comune ale algebrei și geometriei, similitudinii dintre reflex și mecanică etc. Intuiția apare, ca și azi în studiile de creatologie, drept condiție a productivității gândirii. Un citat zeflemitor din *Discurs asupra metodei* este ilustrativ:

„Susținătorii lui Aristotel – de-ar avea atâtea cunoștințe câte avea el – sunt ca iedera care nu năzuiește câtuși de puțin să se urce mai sus decât copacii care o susțin și care adesea chiar din nou coboară, după ce a ajuns la vârful lor” (p. 92).

c) *gândirea metodică*, după modelul intuitiv-demonstrativ al geometriei. Actele fundamentale în cunoaștere sunt două: intuiția (vederea clară) și deducția (intuiții succesive în memorie); în primul caz este vorba de înțelegerea pură, atentă, ușoară și distinctă, încât se spulberă orice îndoială.

Psihologia în sistemul cartezian

Nu este dificil de definit corpul de idei psihologice și originalitatea lor în sistemul cartezian, coerent prin excelență, explicit declarat ca fondat pe introspecție și orientat spre resorturile intime ale sufletului uman.

Claritatea afirmațiilor lui Descartes nu lasă loc la ambiguități. Cadrul conceptual general este dualismul: *materia* și *spiritul* sunt cele două „substanțe”, net distincte ca natură și metodă de cunoaștere; prima se definește prin *întindere* sau cantitate și poate fi cunoscută prin matematică; a doua are drept notă esențială *gândirea*, ce se pretează la cunoaștere prin introspecție (observația interioară a trăirilor și analiza elementelor conștiinței). Dacă în ambele cazuri sunt clare

obiectele și metodele cunoașterii, cine este Subiectul (care observă, se autoobservează și folosește o metodă de cunoaștere)?

Răspunsul cartezian la această întrebare imprimă dualismului un caracter evident idealist: „Subiectul este substanța spirituală pură”. Comportamentul uman ca lucrare a corpului împrumută schema funcționării naturii, *reflexul* (necon condiționat); arcul funcțional „stimul-răspuns” și tuburile de transmisie a presiunilor de la mașinile hidraulice este și mecanismul mișcărilor corpului, numai că acesta are stimuli atât din afară, cât și dinăuntru.

În *Pasiunile sufletului* (1649) și *Tratat despre om*, publicat postum, Descartes face descrieri anatomice și fiziologice, cu greșeli inerente timpului, dar cu observații și intuiții pertinente; definește creierul (spre care vin „tuburi” nervoase cu impresii din afară sau de la organe) drept sediu al sensibilității, dar unitatea gândirii, imaginației și a subiectului în general îl face să creadă că sediul principal al sufletului este într-o zonă singulară, nepereche, cum este epifiza (sau glanda pineală).

Problema psihofizică, a posibilității interacțiunii dintre suflet și corp este deosebit de dificilă din moment ce admiți ca distincte cele două „substanțe”. Efectul reciproc în sistemul epifiză-spirit este constatat și folosit ca postulat al instanței corporale centrale. Vede unitatea funcțională dintre pasiuni (emoții și sentimente) și gândire (pe care o fortifică și stabilizează); pasiunile sunt generate atât de mișcările organice și de obiectele sensibile, cât și dinamica spiritelor, medierea făcând-o tot glanda amintită. Când explică acțiunea afectogenă a obiectelor prin valoarea sau însemnătatea lor pentru Subiect, Descartes pare să întrevadă natura reflectorie a trăirilor interne și funcția „de relație” a psihicului (de orientare a comportamentului după imaginile și valorile de semnalizare ale elementelor de mediu). Încă în două situații raportul psihic – corp apare în prim plan ca: a) relație cauză – efect reversibilă: un obiect înspăimântător provoacă fuga (*reflexul*), dar și modificări corporale (ale pupilei, pulsului, tensiunii sangvine etc.); b) ca mecanism al acțiunii (voluntare): nefiind răspunsuri la intervenția obiectelor din afară, se pot finaliza fie în interior (cum este cazul atenției intenționate), fie în afară, când ne propunem să ne deplasăm dintr-un loc în altul.

Deci, sufletul este unit cu corpul, provocându-se reciproc, „pasiunea” și „acțiunea” fiind aspecte ale aceluiași fapt.

Fin observator al comportamentului animal, Descartes descrie reflexe necon condiționate și condiționate în cadrul dresajului unui câine,

sesizând rolul întăririi. Peste 250 de ani, Pavlov i-a purtat deosebit respect lui Descartes (expunându-i bustul în cabinetul său), dar nu ne este greu să presupunem că savantul rus va fi avut și nemiloasa satisfacție de a fi renunțat la „raționalismul idealist”, deși atât de luminos și umanist.

Descoperirea reflexului de către Descartes este un moment major în istoria psihologiei deoarece înseamnă conturarea concepției despre comportament ca expresie a vieții de relație, a interacțiunii organismului cu mediul; dispozitivele mecanice și hidraulice ale timpului au servit drept modele pentru analogii; principalul argument a fost însă mecanismul circulației sângelui, descoperit de Harvey (1608; o lucrare în latină a fost publicată la Frankfurt, în 1628). Prezențarea fiziologică a reflexului a legat-o chiar de mecanismul medicului englez: după ce umple arterele și venele, sângele ajuns în inimă se supune unor schimbări, astfel că părțile sale cele mai fine se ridică la creier, influențând gândirea și pasiunile. (Mult mai târziu, la sfârșitul secolului al XIX-lea, „teoria periferică a emoțiilor” formulată simultan de James și Lange promovează aceeași idee a medierii viscerale). În lipsa conceptului de influx nervos, Descartes folosește termenii antici „suflu vital” și „spirit animal”.

Demonstrarea substratului fiziologic al afectivității și regulile metodei sunt exersate în cartea a doua a *Tratatului despre pasiuni*, când abordează taxonomia pasiunilor. Definește și descrie, atât prin obiect, cât și fiziologic, șase pasiuni simple (admirația, dragostea, ura, dorința, bucuria și tristețea), pe cele compuse și variante (sau specii).

Este prima tratare consistentă a acestei mari problematici psihologice, în fapt o depășire pentru totdeauna a reducționismului scolastic: polarizarea sufletului în dorință și mânie.

Exemple de modele explicative: „admirația este surprinderea sufletului de apariția unor obiecte ce-i par rare și cu calități deosebite; intensitatea admirației rezidă în noutatea obiectului admirat; în aparență admirația nu schimbă circulația sângelui și ritmurile inimii ca în cazul altor pasiuni”. „Iubirea este o emoție a sufletului determinată de mișcarea sufletelor animale care-l provoacă să se unească deliberat cu obiectele ce-i par preferate”; poate fi de mai multe forme, în funcție de obiect: una este iubirea pentru glorie la un ambițios, alta pentru bani a unui lacom, pentru băutură a unui bețiv, a unui părinte pentru copiii săi etc.”; când iubirea vizează pe cineva inferior, este afecțiune; când vizează pe cineva egal este amicitie; iar față de un superior este devotament.

Iată un mecanism generativ în sfera afectivă: „dorința agită inima mai mult decât orice altă pasiune, trimite creierului multe impresii („spirite animale”) care se transmit mușchilor și mobilizează întreg corpul; speranța și teama, gelozia, seninătatea, disperarea, curajul, îndrăzneala, spaima, lașitatea, regretul, – derivă din dorință”.

Avem la Descartes o fiziologie a râsului și plânsului, considerații asupra efectelor vârstei, o teorie asupra moralei (în esență, raționalistă). Metoda îl conduce la generalizări: utilitatea biologică a afectelor; criteriile libertății de gândire și voință, ale generozității, onestității țin de forța cu care intelectul controlează pasiunile, voința, orientarea spre om a intențiilor și faptelor.

Concepția carteziană despre reflex și pasiuni conduce în principal la clarificări hotărâtoare pentru evoluția psihologiei:

- distincția comportament–cunoștințe; de acum, cunoștința (informația, reprezentarea despre însușirile și raporturile obiectelor) a devenit criteriu al psihismului; actele reflexe nu presupun asemenea cunoștințe sau reprezentări;

- funcția cognitivă a conștiinței devine singura esență dată nemijlocit Subiectului în introspecție; cunoștința despre obiect există numai în măsura în care este receptată și trăită subiectiv; prin aceasta ea devine și transcendentă, adică nesupusă organizării obiective a unui act real; trăirea umană are două „începuturi substanțiale” (existențiale): *corpul* (cu atributul mișcării) și *conștiința* (cu atributul gândirii); acesta este dualism, dar diferit de cel scolastic;

- dualismul „corp – suflet” are, începând cu Descartes, un nou conținut: corp înseamnă un sistem automat organizat structural și funcțional după legile mecanicii; comportamentul corpului poate fi explicat și fără intervenția sufletului: impulsurile externe și construcția materială sunt suficiente. Raportul corp – suflet se discută de acum în termeni fiziologici. (vechii materialisti supuneau sufletul legilor corpului, iar idealistii, invers, puneau corpul la dispoziția sufletului); cu Descartes, fiecare „substanță” își are legile sale, iar interacțiunea lor (dovedită empiric) a devenit problemă aparte;

- *sufletul* în concepția lui Descartes este definit după un singur criteriu: conștientizarea nemijlocită a manifestărilor sale (gândire, dar și senzații, afecte, reprezentări); de acum, delimitarea unui suflet rațional și a altuia senzitiv nu mai are sens, unitatea s-a realizat pe seama conștiinței de sine sau autoconștiinței, față de care toate fenomenele sunt egale; pentru prima dată *Subiectul* apare în rolul său plenar de „administrator-observator”, care-și stăpânește lumea interioară pentru a răspunde eficient

la solicitările vieții; dacă la Plotin și Augustinus obiectul introspecției persoanei era comunicarea cu divinitatea, la Descartes obiectul este „tehnic”, „practic”, concret”: chiar propria gândire; obiectul acesta fiind cert, și corelatul său, gânditorul, este „Subiectul” cert. Numai după stabilirea acestor „identități”, Descartes se ocupă de existența lui Dumnezeu, pe care o recunoaște alături sau complementar cu natura și cu gânditorul. Introspecția a căpătat de acum statutul unei metode serioase, compatibile cu...matematica. Dublul raport cu lumea obiectivă și cu subiectul fiziologic conferă lui Descartes statutul de metodolog al științei moderne.

– Ideea analogiei dintre comportamentul ființelor vii și dispozițiile mecanice este considerată genială în comentariile istoricilor. Să vedem la Descartes locul sufletului în cadrul sistemului comportamental. Senzațiile provocate de obiectele lumii externe sunt determinate fizic, prin structuri și mecanisme fiziologice. Dar trăirile afective? Acestea sunt determinate de schimbările interne, organice. Descartes a trecut emoțiile și sentimentele din sfera considerațiilor morale într-un capitol de știință a naturii. Gândirea însă, contemplare a ideilor și voinței (neprovenite din prefaceri fizice sau fiziologice) este atribuită „substanței independente” care are și ea legătură cu organismul prin intermediul glandei epifizare, singurul substrat care este influențat de sufletul nematerial. Este specifică și aproape emblematică pentru secolul al XVII-lea admiterea unor idei apriorice în mintea individuală, care fac posibile și validează experiențele cognitive personale; geometria și alte științe matematizate au contribuit la această opinie. Un alt postulat vizează o condiție apriorică: predispoziția organismului de a se supune comenzilor de orice fel ale gândirii.

*

René Descartes ne-a învățat, prin a treia maximă a vieții sale, că „nu există nimic care să fie în întregime în puterea noastră, în afară de gândurile noastre” (*Discurs...*, p. 55); pentru ca această putere să fie deplină ne-a dat cele patru reguli.

La el știința era și morală, iar pasiunilor le-a dat chip științific. De aceea, le spunea la prieteni că respectă atâtea reguli de viață rațională, încât va trăi peste 100 de ani.

Dar, poate din prea mare încredere în perfecționarea minții și vieții a acceptat să se deplaseze la Stockholm în iarna 1649 – 1650

pentru a preda lecții de filosofie tinerei regine a Suediei; din prea marele zel al vârstei de 20 de ani, și trezită la 5 dimineața de dorul fericirii spirituale, ea obliga pe distinsul dascăl să ia în piept frigul aspru între Ambasada franceză și palat. A contractat o pneumonie de neînvins și a decedat la 11 februarie 1650. Revoluția franceză din 1789, biruitoare sub steagul „Rațiunii”, respectiv, Convențiunea, i-a oferit un loc binemeritat în Panthéon, dar, ca multe promisiuni ale revoluțiilor, aceasta nu s-a îndeplinit niciodată.

VIII. SPINOZA

(negarea paralelismului psihofizic sau
a dublei determinări, – volitive și reflectorii)

Stranie contingență: de obicei tratatele de istoria psihologiei încep capitolul despre Spinoza (1632-1677) arătând cât de bogată era Olanda burgheză la mijlocul veacului al XVII-lea; comerțul, navigația, industria și exploatarea coloniilor creaseră un potențial economic mai mare decât al întregii Europe. Acesta era contextul prosperității în care celebrul gânditor olandez a vrut să trăiască atât de modest!

Operele de referință ale lui Spinoza sunt:

Etica după metoda geometriei (publicată postum);

Tratatul teologico – politic (1670).

S-a născut la Amsterdam, într-o familie de negustori bogați, evrei refugiați din Spania catolică. A primit educație pentru o carieră ecleziastică, dar a învățat și medicină, fizică, geometrie și filosofie. La 24 de ani avea deja o gândire formată, prin excelență antiscolastică și antireligioasă (critica Biblia ca lipsită de adevăruri științifice, saturată de precepte morale); concepția liber exprimată i-a adus excomunicarea și exilul. Se stabilește la Haga, unde trăiește din meseria de șlefuitor de lentile, ascet și înțelept, cu mare operă și ample relații cu remarcabili gânditori europeni ai epocii. Ca și Descartes, nu renunță la libertate pentru vreo carieră universitară, preferând amicitia și speculația. După cum s-a văzut, Descartes însuși a sesizat dificultatea definirii interacțiunii dintre cele două „substanțe” opuse în esența lor (apelul la glanda epifizară ca instanță de contact a rămas o ipoteză hazardată). Spinoza preia această problemă cardinală pentru înțelegerea omului, respinge dualismul cartezian și admite existența substanței unice „existentă în sine”, deci absolută (nu are nevoie de definire printr-un alt concept). Fiind un *real*, substanța are o infinitate de atribute, existente cu necesitate.

Din înfinitatea de atribute, omul poate cunoaște doar două, *întinderea* (și în sensul de cantitate) și *gândirea*, iar acestea în diferite „*moduri*” (modificări temporare). Substanța unică este denumită de Spinoza „Natură” sau „Dumnezeu”. În cadrul ei determinismul este

universal (miracolul este doar expresia neputinței sesizării cauzelor). Determinismul spinozist va fi continuat și dezvoltat de materialismul francezi, fiind și un reper în gândirea socială republicană și ateistă. Spinoza a fost considerat ateu, dușman al religiei: identificând pe Dumnezeu cu natura, n-a mai lăsat loc forței divine în determinarea lucrurilor, fenomenelor, regimurilor politice și destinelor individuale.

Ideea de „om natural” înseamnă cel mai solid argument pentru libertatea persoanei; raționalitatea naturii este accesibilă minții și, mai mult, libertatea devine un potențial ce se dezvoltă prin lărgirea și aprofundarea cunoașterii.

Evident, raportul suflet–corp este definit în limbajul celor două atribute (cugetare și întindere) inerente aceluiași lucru, ca sistem cauzal închis.

Atât despre corp („obiectul sufletului”), cât și despre suflet („ideea corpului”) putem, avea cunoștințe de patru grade de adec-vare: I – cunoaștere din „experiență vagă” (opinii simple, confuzii); II – cunoaștere pe bază de semne, asociații sau imaginație, încă neverificată de rațiune (se dă o formulare a legii asociațiilor); III – cunoașterea prin rațiune; IV – intuirea ideilor clare și distincte (după modelul matematicilor).

Teoria afectelor

Principala temă a psihologiei lui Spinoza este cea a *afectelor* (cărțile III – V din *Etica*). Așa cum ideile fuseseră considerate lucruri, și afectele (pasiunile) apar la fel: „...Voi privi acțiunile și poftele omenești ca și cum ar fi vorba de linii, suprafețe și corpuri” (Prefață la cartea a III-a). Le definește ca *stări* ale corpului, care amplifică sau diminuează capacitatea de acțiune a organismului, o favorizează sau limitează; tot afecte sunt și *ideile* despre aceste stări.

Această viziune este complementară reprezentării despre corp ca sistem dinamic, supus schimbărilor de progres sau regres. Cursul stărilor nu numai că reflectă schimbările în acest sistem, dar la rândul lor acestea măresc disponibilitățile de acțiune.

La Spinoza, *voința* ca forță autonomă dispare, ea confundându-se cu intelectul. Numai necunoașterea cauzelor unei acțiuni ne crează iluzia că ea este voluntară.

Esența omului este *pasiunea* și aceasta deoarece este fenomen psihofiziologic. *Dorința* este atracție conștientizată, dar derivată din conștiință. *Satisfacția* (bucuria) și *insatisfacția* (tristețea), formează cu prima grupul celor trei afecte fundamentale, din care derivă celelalte.

Dar și aceste trei afecte au o bază generică: „puterea sufletului”, constând în *fermitate* (năzuința spre menținerea existenței conform normelor rațiunii) și *generozitate* (năzuința de a ajuta pe alții și de a se unii prin prietenie). Diversitatea pornește de aici: prezența de spirit, curajul, cumpătarea, sobrietatea etc. sunt alternative ale fermității; clemența, modestia, cardinalitatea etc. sunt moduri ale generozității.

Bucuria ce ține și de suflet și de corp se numește voluptate; aceasta poate fi bună, dar și rea, când este exagerată. Ca și ideile, afectele se asociază. Analiza afectivității la Spinoza este meticuloasă, naturalistă, după regulile matematice ale descompunerii, derivării și compunerii; demonstrația sa urmărește relevarea determinismului universal și în această sferă a vieții sufletești.

Abordarea generală a afectelor și voinței este intelectualistă: pasiunile se datoresc unor idei inadecvate și confuze; neputința de control este „sclavia pasiunilor”. În ce constă controlul când de fapt pasiunile se înscriu într-un lanț al determinărilor cauzale, în special biologice ? În cunoașterea necesității și onorarea poruncilor rațiunii. Atunci corpul va fi capabil de o mai intensă activitate.

IX. SCURTĂ REFERIRE LA MATERIALISMUL ȘI ILUMINISMUL FRANCEZ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

În toate lucrările de istoria psihologiei elaborate în ultima jumătate de veac în țările de ideologie marxistă s-a pus un mare accent pe materialismul francez, sursă ideativă de referință pentru Marx și Engels.

În contextul bazei de producție capitaliste și al progreselor științelor naturale, gândirea psihologică materialistă apare ca fenomen de suprastructură abordat de medici (Lametrie și Cabanis), chimiști (ca d'Holbach) și alți savanți din domeniile biologiei și fiziologiei (cum este enciclopedistul Diderot). „Secolul luminilor” a favorizat deschideri spre o psihologie monist-materialistă.

Teza centrală în gândirea umanistă din acest veac al XVIII-lea definește sufletul ca *dimensiune a materiei superior organizate, similară energiei*.

Teoria Kant – Laplace a însemnat explicarea materialistă a originii Universului și o confirmare a unității materie–mișcare din fizica lui Descartes. Se traduc în franceză lucrările lui Newton, Franklin, Spinoza. Chimia este un front al științei cu remarcabile descoperiri ce demonstau că schimbările caracteristicilor materiei se datoresc unor combinații dictate de legi ale naturii. Lumea naturală se lărgea enorm prin descoperirea de noi elemente chimice și a microorganismelor (o dată cu inventarea microscopului). Materia se dovedea unitară, dar diversificată (Spinoza și Leibniz au largă recunoaștere). Convingerea că natura determină atât senzațiile, cât și gândirea vizează și spre extinderea legii atracției universale la nivel celular. Cu toate împrumuturile de la materialismul antic, filosofii secolului al XVIII-lea i-au depășit prin afirmarea principiului unității dintre materie și mișcare; aceasta devenind un atribut, deci nu mai este o influență exterioară materiei.

În psihologia cunoașterii, materialismul francez a însemnat o puternică reacție atât împotriva idealismului (Berkeley – „lumea exterioară există numai în măsura în care o percepem”), cât și a empirismului englez (ce reducea cunoașterea la senzații, excluzând

funcția de abstractizare și generalizare a rațiunii, de surprindere a relațiilor și legilor); tot rațiunea asistă și un al treilea mijloc de cunoaștere – verificarea experimentală. În *Cugetarea a XV-a* din *Pensée sur l'interprétation de la nature*, Diderot conchide: „Avem trei mijloace principale de cunoaștere: observația naturii, reflecția și experiența. Observația culege faptele, reflecția le combină, experiența verifică rezultatul”.

Sunt prezente și excese de interpretare, ca aceea a medicilor, care au definit gândirea drept o secreție a creierului, la fel cum fierea este o secreție a ficatului. În general însă au fost anticipate psihologia experimentală, psihofizica (și fiziologia organelor de simț), psihologia genetică.

O lucrare de referință în istoria psihologiei este *Traité des sensations* publicată de *Etienne Bonnot de Condillac* (1715 – 1780), în 1754. Inspirat de modelul newtonian de gândire (explicarea multitudinii de fenomene fizice prin principiul general al gravitației), Condillac respinge metoda deductivă pe care o considera întemeiată pe teze arbitrare (numai pentru că sunt clare și evidente), dar și conexionismul lui John Locke, deoarece abstracția și judecata nu sunt reductibile la asociații; folosește un model genetic pentru a argumenta că orice fapt psihic este o senzație transformată. „Clar și distinct” pentru el este numai „o primă experiență” acceptată fără îndoială de toți, din care se dezvoltă toate fenomenele intelectului.

Demonstrația acestei ipoteze o face pe modelul ipotetic al unei statui. Dacă presupunem că la început statuia nu are decât o simplă capacitate de a recunoaște stimuliile, putem începe cu olfacția:

– un miros schimbă pe altul, iar aceasta este suficient pentru ca statuia receptoare să capete ceea ce Descartes atribuia actelor sufletești și ideilor înnăscute, iar Locke atribuia reflecției; o senzație puternică și neașteptată provoacă atenție; când senzația revine, avem de-a face cu memoria; două senzații conduc la comparație, diferențiere, judecată ș.a.m.d. până la cele mai complexe operații ale intelectului; fiecare senzație are ton afectiv, fiind plăcută sau neplăcută, ceea ce duce la impulsul volitiv de orientare pozitivă sau negativă. Senzația permite distincția subiectiv–obiectiv.

„Statuia lui Condillac” se deosebește de mașina animală a lui Descartes, deoarece corpul ei nu are nici o importanță pentru dezvoltarea psihicului. Contribuții importante a avut Condillac și în domeniul limbajului (istoria limbajului este o istorie a gândirii).

Medicului *La Mettrie* (1709 – 1751) i s-a părut mai avantajos să unifice sensualismul fenomenalist cu modelul mașinistic al comportamentului corpului viu. Ideea sa argumentată în *Istoria naturală a sufletului* (1745), era că materia este capabilă de gândire în virtutea organizării ei. S-a deschis astfel o nouă pistă a abordării determinismului, cu considerarea factorului evoluție.

Buffon emite ipoteza evoluției animalelor și vegetalelor din molecule organice vii, deci o filiație a speciilor (*Istoria naturală*, lucrarea sa monumentală începe să fie editată din 1749). Dacă omul este „copilul naturii”, ordinea socială trebuie să-i respecte trebuințele și drepturile naturale.

J.G. Cabanis (1756 – 1808), tot medic, continuator novator al lui *La Mettrie*, cu o extinsă formație și cultură umanistă, prieten cu enciclopediștii, la sfatul lui *Voltaire* se consacră studiilor medicale și mai ales fiziologice.

Concepția sa se sprijină pe învățătura lui *Hipocrate* și sensualismul lui *Locke*. Complexitatea vieții psihice și conceptul de lume exterioară se explică prin diversitatea senzațiilor și efectele rezistențelor acestora față de actul volitiv.

Opera de referință este tratatul din 1802, *Traité sur les rapports du physique et du morale de l'homme*, ce cuprinde 12 memorii despre: istoria fiziologică a senzațiilor, influența vârstelor, sexelor, temperamentelor, maladiilor, regimului de viață și climei; despre instinct, simpatie și somn; despre influența moralului asupra fizicului; despre influența temperamentelor dobândite. Numai din enumerarea acestor teme se vede cât de extinsă a devenit intercondiționarea dintre fizic (fiziologic), psihic și mediu (se argumentează, de exemplu, că stilul de viață influențează temperamentul).

Cu o viziune materialist-naivă, el afirmă frecvent că în urma „digerării impresiilor”, „creierul secretă în chip organic gândirea”. *Psihopatologia* (*Cabanis* are prioritate absolută în folosirea acestei metode) oferă argumente că boala influențează puternic ideile, afectivitatea și morala, iar organul cerebral deservește atât organismul în ansamblu, cât și gândirea și voința.

O „linie de progres” a materialismului francez o constituie ideea practică a rolului hotărâtor în viața oamenilor a educației și legilor; în perfecționarea societății, rolul hotărâtor îl au educatorii și legiuitorii. Personalitățile marcante ale acestei ideologii au fost *J.J. Rousseau* (1712 – 1778) și *C.A. Helvetius* (1715 – 1771).

Primul afirmă efectul negativ al civilizației asupra omului, care, prin natura sa este bun și perfect. Helvetius a susținut teza genezei calităților intelectual-morale sub efectul împrejurărilor de viață, (deci, opus lui Rousseau) și duce chiar la exagerare rolul modelator al educației (*Despre om*, 1773).

Și D'Holbach, în *Sistemul naturii* (numită *Biblia materialismului*), vede fericirea omului (în fapt, ființă fizică) în reorganizarea cunoștințelor, educarea respectului pentru rațiune și a curajului. Pentru a căpăta cunoștințe adecvate despre suflet, este necesar să experimentăm asupra lui cu mijloacele fizicii, anatomiei, medicinei, pentru că psihicul, în toată fenomenologia sa, nu este decât manifestare a unor forme de mișcare.

O operă ce „pregătește” darwinismul este a marelui iluminist Diderot; în anii 1774 – 1779 a elaborat *Elemente de fiziologie*, în care promovează ideea selecției naturale și a influenței mediului asupra organismului. Diderot consideră simplist modelul lui La Mettrie, concretizat în *Omul-mașină*: creierul și nervii formează un întreg care depinde simultan de corp și de lumea înconjurătoare. Ideile psihologice din tratatul citat cuprind o arie largă de teme, depășind sensualismul tradițional (tocmai insuficiențele simțurilor au făcut ca gândirea să se dezvolte; în acest sens redă numeroase exemple de deficit senzorial și compensări). Spiritul vremii era unul polemic, experimental, academic. La apariția cărții lui Helvetius, *De l'Esprit* (1776), Diderot identifică paradoxuri și formulează critici memorabile (deși erau coautori la *Enciclopedia*).

Într-o anumită măsură, moraliștii abordează probleme psihologice, în special de afectivitate și personologie. În decursul secolelor XVII – XVIII o pleiadă de moraliști francezi, prin opere literare, eseuri, memorii și maxime, a provocat și întreținut o mișcare de idei care au favorizat o bună imagine și respect pentru cariera de psiholog din secolul al XIX-lea.

Afinitatea pentru cultura franceză a lui Mihai Ralea și C.I. Botez a făcut ca, în tratatul lor de *Istoria psihologiei*, capitolul respectiv să aibă o elaborare minuțioasă.

X. PARADIGMELE PSIHOLOGIEI MODERNE ASOCIAȚIONISMUL

a) *Înainte de reflexologie*

Termenul de „paradigmă” atenuează distincția dintre școală și „principiu”, astfel că asociaționismul, prin originile sale filosofice și îndelungata-i devenire, nu poate și nu are nevoie să fie riguros etichetat. De când a devenit însă *reflexologie* (sau, în accepțiune americană, *conexionism*) nimeni nu mai ezită să vorbească de școală (pavlovistă, skinneriană), respectiv, de paradigmă (respondentă sau clasică și operantă sau instrumentală).

Istoria consemnează, chiar cu precizia pe care și-o revendică de câteva decenii psihologii cognitivști, că principiul conexiunii este răspunsul cel mai persistent la întrebarea epistemologică apărută odată cu filosofia: „Dacă informațiile primare le obținem prin simțuri, din ce rezultă ideile complexe?”

Încă Aristotel dă un răspuns la această întrebare, stabilind și trei mecanisme: contiguitatea în timp și spațiu, asemănarea și contrastul dintre elementele asociate.

Deși, formal, prima școală de psihologie este structuralismul, asociaționismul merită tratat ca primă paradigmă datorită vechimii sale sub raportul formulării și al utilizării (de către alte orientări psihologice, în practica instruirii și, în general, în orice exercițiu mental).

Astăzi, orice psiholog își dă seama că asociația este un fapt bazal în geneza, dezvoltarea și funcționarea psihicului; reinterpretată în ultima jumătate de veac ca mecanism al semnalizării, orientării și productivității psihice, conexiunea (în forma cea mai simplă fiind numită „legătură nervoasă temporară”) devine criteriu al apariției psihismului, al trecerii de la reglajele biologice și fiziologice la cele anticipative, psihice.

Deoarece asociaționismul a fost creat de problematica epistemologică, reprezentanții empirismului englez, care au excelat în tratarea filosofică a cogniției, pot fi considerați promotorii unei psihologii a învățării conexioniste: Thomas Hobbes (1588 – 1679), John Locke (1632 – 1704), George Berkeley (1685 – 1753) și David

Hume (1711 – 1776). În general, ei au apreciat rolul contiguității și similarității, nu au dat atenție opoziției sau contrastului, iar ultimul a mai definit genul de asociativitate cauzală.

Contribuția empiriștilor englezi este remarcabilă în istoria psihologiei prin accentul pus pe determinismul riguros (aproape mecanic, newtonian) în funcționarea planului rațional al comportamentului. *Th.Hobbes* considera că gândirea și acțiunea sunt efect al asocierii prin contiguitate a ideilor. El însuși o personalitate a marilor contingente ale timpului său, pe insulă și pe continent, cunoscând pe Descartes la Paris și pe Galilei la Florența, Hobbes a suportat exilul și blamul, ca urmare a lucrării sale *Leviathan, or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*, în care a tratat probleme de filosofie politică deosebit de provocatoare pentru clasa politică. Termenul „hobbist” s-a născut din această „contingență”, fiind mult timp după aceea atribuit (peiorativ) celui care sfidea dogmele bisericii oficiale. Atât de mult au contat scrierile lui Hobbes în timpul său, încât au determinat hotărâri ale Parlamentului britanic și superstiția că incendiul devastator din Londra, în 1666, ar fi o pedeapsă divină pentru ateismul lui Hobbes.

La vârsta senectuții, Hobbes se delectează traducând în limba engleză *Iliada* și *Odiseea*, elaborând un tratat de matematici. Se desparte de cele lumești la 91 de ani cu satisfacția faimei europene, dar și cu convingerea că în viața socială tronează principiul confruntării feroce, fricii și orgoliului (*homo homini lupus*).

În epistemologie, Hobbes este empirist subiectiv, în sensul că recunoaște prioritatea senzațiilor, dar calitățile sensibile nu sunt atribuite lucrurilor care le-au produs, ci specificului organelor de simț. La fel, spațiul și timpul nu sunt attribute ale realității, ci construcții subiective. Discursul mental sau gândirea constă din înlănțuiri de idei potrivit relațiilor cauzale dintre ele. Instrumentarea acestui proces este asigurată de limbaj: cuvintele denumesc, notează și înregistrează (cataloghează) ideile; de asemenea, prin cuvinte se realizează transferul interpersonal de experiență și afectivitate, inclusiv emoții estetice și mesaje persuasive.

În concluzie, nominalismul și teoria senzațiilor la Hobbes exprima patosul său materialist, dar limitează psihismul la un fel de fantomă a realului.

John Locke (1632 – 1704), contemporan cu Hobbes și cu un destin la fel de zbuciumat, asimilând cu ardoare empirismul baconian și raționalismul cartezian, a avut răgazul elaborărilor filosofice numai în

ultima parte a vieții. Pentru gândirea sa psihologică două lucrări sunt remarcabile: *An Essay Concerning Human Understanding* (1690) și *Some Thoughts Concerning Education* (1693). Istoricii consemnează orientarea originală a lui Locke spre o știință psihologică distinctă de metafizică, autonomă ca principii de cauzalitate, tematică, exactitate și utilitate. Aceasta a conferit o identitate clară conceptului de experiență ca unică sursă a cunoștințelor. Începând cu John Locke, în științele cognitive se instituie două interpretări ale originii și dezvoltării cunoașterii: curentul nativist al ideilor înnăscute (susținut și de Descartes) și cel care derivă „tot materialul rațiunii și al cunoașterii din experiență și senzație”.

Lucrurile au însușiri *primare*, inerente și permanente (soliditate, întindere, mișcare, etc.); în procesul cunoașterii apar și calități *secundare*, ce țin de interacțiunea primelor cu organele de simț (culori, sunete, gusturi etc.). Și unele și altele pot fi cunoscute chiar la nivel rațional numai dacă apar direct în experiența noastră: „Nimic nu este în raționament care să nu fi fost transmis mai înainte prin simțuri”.

Împotriva ineismului, Locke aduce pentru întâia dată argumente psihologice, psihogenetice și psihopatologice. Exemplifică prin noțiunile de spațiu, timp, cauzalitate, necesitate, finalitate (copiii mici percep luna ca pe un obiect din jur și întind mâna s-o apuce).

Evident, complementar lumii exterioare, lumea internă a propriilor idei, imagini și simțuri este obiect al experienței și avem astfel un al doilea izvor de cunoștințe, numite *reflecție*. În Cartea a II-a, cap. I din *An Essay*, califică această facultate ca foarte asemănătoare simțurilor și de aceea o numește provizoriu „simț intern”. Principala sa lucrare constă în dezvoltarea, prin combinare, compunere și abstracție, a ideilor simple (provenite din unul sau mai multe simțuri). Este o fundamentare consistentă a asociaționismului, întărită încă și printr-o teorie a limbajului. Modurile de combinare a ideilor-elemente sunt dictate de multe calități ale acestora, dar și de condiții socio-culturale; viziunea asupra limbajului este nominalistă, dar Locke atribuie și ideilor complexe și universale valoare reprezentativă; ele se referă deci la ceva real, deși pot coexista cu idei fanteziste.

În stabilitatea asociațiilor de idei, afectivitatea are un rol important, din momentul în care un sentiment a fost prezent în actul cunoașterii (fie ea senzorială sau reflexivă). Tot prin asociere se obține și diversitatea sentimentelor din două baze: plăcerea și durerea. De fapt, sentimentul (termenul generic la Locke) nici nu este o facultate independentă, pentru că, prin conținutul său, ține atât de senzații, cât și de reflecții.

John Locke a rămas în istorie ca „fondator al asociaționismului englez” și datorită aplicațiilor pe care le-a întreprins în domeniul educației. Lucrarea *Some Thoughts Concerning Education* a rezultat dintr-o serie de scrisori pe această temă, reflecții „din inimă” de elev și student chimist în sistemul tradițional de învățământ, trimise din exil unui prieten din Anglia. Ideile sale, ample și afectuos argumentate au avut un mare impact asupra mentalității vremii, deoarece nemulțumirea față de învățământul formal, scolastic era generală: cartea a apărut în cinci ediții în cei zece ani pe care i-a mai trăit autorul întors în patrie.

O nouă calitate a educației este definită pe baza organizării experienței, a asociațiilor de idei și sentimente, a modelului omului practic, util, independent și virtuos.

În limba română opera pedagogică a lui John Locke a apărut cu titlul *Câteva idei asupra educațiunii*, în 1909 – 1910, în traducerea lui George Coșbuc.

În capitolul LXIV din partea I, el definește astfel misiunea dascălului noii societăți eficiente și luminoase: „...A pune în bună orânduială purtarea elevului, a-i forma spiritul, a sădi în el obișnuințe bune și principiile virtuții și ale înțelepciunii...”.

Cu Locke (și paradigma conexionistă) psihologia devine o bază științifică a educației, schimbându-și accentul de la metode punitive și conținuturi formale, la cunoașterea sufletului copilului, formarea personalității, în special a gândirii, sentimentelor pozitive și voinței. Prin secole și peste toate continentele, mesajul psihoeducațional formulat de John Locke a trecut ca o lumină sacră, aprinsă de o minte de excepție și un suflet de elev orfan: „Este imposibil ca copiii să învețe ceva cât timp gândurile lor sunt robite și tulburate de vreo patimă – și în special de frică – ce lasă cea mai puternică impresie în sufletul lor gingaș și slab. Întrețineți-i deci într-o stare de spirit plăcută și calmă, dacă vreți să vă primească învățăturile, sau orice alt spor de cunoștințe. Este tot atât de imposibil să imprimi un caracter frumos și armonios într-un suflet care tremură pe cât este de greu să tragi linii frumoase și drepte pe o hârtie care se mișcă” (*Texte pedagogice alese*, București, Editura didactică și pedagogică, 1962, p.125).

Grija lui Locke pentru o educație fundamentată pe psihologie derivă din teama sa față de forța spontană a asociației necontrolate, dictate de obișnuință. Avertizând asupra nevoii extinderii controlului rațiunii, gândirea psihologică din următoarele două veacuri n-a împărtășit asemenea temeri, acceptând asociația–paradigmă și dezvoltând

studiul condițiilor conexiunilor (de altfel, minunat intuite de John Locke în opera sa pedagogică).

George Berkeley (1685 – 1753), episcop, filosof și teoretician în domeniul educației, continuator empirist-conexionist al lui John Locke. La doar 25 de ani a publicat două lucrări reprezentative: *New Theory of Vision* (1709) și *Principles of Human Knowledge* (1710).

„A fi înseamnă a fi perceput” (celebrul dicton latin: *esse est percipi*) – rezumă concepția subiectiv-idealistică a lui Berkeley. Dacă Descartes s-a întrebat despre relația spirit-corp, iar Locke despre modul în care materia generează spirit, Berkeley a considerat esențială întrebarea „Cum spiritul generează materie?”

În sprijinul concepției sale filosofice, a abordat „calitățile primare” pentru a demonstra că depind tot de experiența personală, ca și cele secundare. De exemplu, perceperea vizuală a adâncimii depinde tot de experiență: obiectele apropiate și cele depărtate sunt receptate prin senzațiile tactile și kinestezice în asociere cu mișcările oculare. Datele experienței conștiente le-a luat drept realitate primordială.

Locke și Descartes n-au negat realitatea lumii externe, ci legătura directă dintre conștiință și ea: lumea se răsfrânge prin prisma sufletului, iar conștiința are acces numai la acest rezultat. Berkeley a tras din introspecționism concluzia subiectivist-idealistică că fenomenele expuse conștiinței reprezintă singura realitate.

David Hume (1711 – 1776) a devenit celebru la tinerețe (29 de ani) când a publicat lucrarea în trei volume *Treatise on Human Nature*. Raportându-se sceptic față de valoarea cognitivă a reflecției, declară drept unic obiect al cunoașterii propria experiență. Conceptul de experiență apare aici mai elaborat, operându-se o distincție între „impresii mai vii” (senzații și percepții) și „idei mai puțin vii” (imagini sau amintiri).

Hume definește relația cauză–efect ca un gen nou de asociație prin contiguitate, purtând nota invariabilității succesiunii. Analizii de mai târziu contrazic raportarea acestui tip de asociație la clasa contiguităților și identifică la Hume trei modalități de asociere: asemănare, contiguitate și cauză-efect. Dă relevanță cauzalității ca mecanism intrapsihic al generării datelor conștiinței de impresii, deci tot fapte ale conștiinței.

Formulând față de științe exigențele experimentării și exprimării cantitativ-numerice a fenomenelor și lucrurilor studiate, Hume a fost un precursor al psihologiei desprinse de metafizică, care să studieze experiența și personalitatea (dar fără referire la realitatea obiectivă).

David Hartley (1705 – 1757), medic, cu o viață nemarcată de agitația celorlalți filosofi-empiriști-asociaționiști englezi; sub influența lui Newton și Locke, în singura sa carte publicată, *Observations of Man* (1749) postulează un mecanism vibratoriu în sistemul nervos, corespunzător senzațiilor, ideilor și imaginilor; este o interpretare fiziologică a distincției operate de Hume între *impresii* și *idei*, în cazul al doilea, vibrațiile fiind mai slabe. Pentru această contribuție la abordarea fiziologică a conexiunilor, cu extrapolări la mecanismul emoțiilor, unii istorici îi conferă rolul de precursor al reflexologiei respondente.

Un continuator al ideilor lui Hartley a fost scoțianul Thomas Brown (1778–1820). El și-a pus problema selecției unei asociații anume dintre mai multe posibile, ce factori intervin în acest proces, pentru ca, pe baza lor să se facă predicții.

În ultimii zece ani ai vieții a fost profesor de filosofie la Edinburgh și a elaborat o serie de lucrări de epistemologie și psihologie. În *Lectures on the Philosophy of the Human Mind*, apărută postum, în 1882, critică scepticismul lui Hume și, în general, pulverizarea intelectului într-o multitudine de idei, afirmând că gândirea și sentimentul sunt indivizibili, precum spiritul ca atare; pot fi identificate părți componente ale unei formațiuni complexe, dar întregul nu poate fi explicat prin proprietățile părților. Această viziune este importantă deoarece mecanismele asociațiilor explică nu numai procesul reproducerii, ci și al realizării producțiilor noi.

De altfel, Brown, format la școala filosofică scoțiană a „instinctului mental” (intuirea imediată a datelor conștiinței) nu este mulțumit de termenul „asociație”: ideile se leagă atunci când au elemente comune, pe această bază între ele intervenind un proces de „sugestie”. Credem că aceeași esență a surprins-o Șt.Odoblea, folosind termenii mult mai potriviți de rezonanță, consonanță și combustie pentru analiza psihicului ca sistem cibernetic prototip (*Psihologia consonantistă*, vol. I, II, 1938, 1939).

Dacă Brown se referea doar la o apropiere analogică de procesele și formulele chimice, James Mill (1773 – 1836) vede în asociații o „mecanică mentală”. În șapte vacanțe de vară elaborează celebrul tratat *Analysis of the Phenomena of the Human Mind* (1829), prin care devine, după Hartley, pe care-l continuă, al doilea părinte al asociaționismului.

Psihicul constă din stări (cele primare sunt senzațiile și ideile) și procese de asociere (combinații și înlănțuiri, în general după criteriul contingentei). Ordinea sincronă sau succesivă a senzațiilor și a ideilor

este determinată de ordinea factorilor de mediu determinanți. Memoria, imaginația gândirea sunt argumentul procesului spontan și continuu de coalescență, îmbinare și „creștere împreună”.

Cuvântul „face chemare”, convoacă nenumărate imagini ale lucrurilor asemănătoare și constituie clasa, conceptul. Afectivitatea și voința, sub toate formele, se dezvoltă tot prin coalescența trăirilor și ideilor generate, la rândul lor, de tonalitatea agreabil-dezagreabil a senzațiilor.

Exemplificările lui James Mill sunt tratări interesante prin modul productiv în care valorifică faptul coalescenței: prin asociația ideilor, acestea devin una. De aceea sentimentul patern are specific local, cel estetic are unul național, iar motivele și comportamentul volitiv, cultural.

John Stuart Mill (1806 – 1873) a împărtășit și dezvoltat concepția tatălui său, văzând în coalescență un gen de „chimie mentală”; astăzi am putea desemna fenomenul prin termenul de emergență, deoarece produsul asocierii a două sau mai multe idei poate fi necunoscut sau de neanticipat la nivelul fiecărei componente. Eruditul filosof recurge și la analogie cu „discul culorilor”, cu care Newton a demonstrat compoziția luminii albe (din cele șapte culori). O mai mare precizie în termeni a favorizat acceptarea noilor explicații: „Ideile simple mai curând generează decât le compun pe cele complexe”.

Alături de „generare”, conceptul de „expectanță” au dat psihologiei un impuls care s-a resimțit benefic până în secolul XX, când au fost valorificate mai mult ca oricând. Ele erau răspunsuri la problema pusă de Berkeley: cum mintea crează lucruri ale realității.

Contribuțiile lui J. Stuart Mill au „avut un asemenea impact asupra spiritului englez încât a fost calificat drept autorul transformării asociaționismului dintr-o teorie psihologică într-un mare sistem filosofic.

A realizat aceasta argumentând posibilitatea explicației științifice în psihologie, combătându-l pe Auguste Comte care rezerva această puțință numai fiziologiei, argumentându-i că psihologia este în esență științifică, deoarece practică explicația fondată pe cele două principii: cel al „sintezei de elemente până la contopire” și al „asociație ca lege a sintezei”.

„Vocația” psihologică a lui J. St. Mill a fost atât de pregnantă, încât a început o gnoseologie centrată pe subiect într-o măsură care-l califică drept idealist-subiectivist: plecând de la distincția mai veche dintre *calitățile prime* și *calitățile secundă* ale corpurilor materiale, clasifică senzațiile în „subiective” și „obiective”, ultimele fiind, la nivelul corpurilor exterioare „posibilități permanente de senzații”. Astfel, *calitățile prime, rezistență, întindere și formă* sunt efecte ale

senzațiilor musculare și tactile, de aceea ne și dau reprezentarea despre materie și substanță. În cazul unei senzații musculare libere, fără obstacole, avem noțiunea de spațiu gol; senzația mișcării musculare îngreunate, dificile ne dă noțiunea de spațiu plin, corporal, cu dimensiuni corporale. În consecință, ceea ce ne apare drept un corp nu este în realitate decât un grup de senzații coordonate; ideea de lume externă este doar efectul imediat al unei intuiții.

La J.St.Mill asociaționismul capătă dezvoltarea maximă, atât ca putere a argumentării, cât și ca extensiune. Chiar morala, personalitatea în ansamblu și conștiința sunt forme elevate ale unor multiple senzații și „arhitecturi” asociative. Ideile sale psihologice sunt dispersate în mai multe lucrări, dintre care două sunt de reținut: *Dissertations and Discussions* (1859) și *Examination of Sir William Hamilton's Philosophy* (1865).

Alexander Bain (1818 – 1903), scoțian de origine și tradiție filosofică, cu puternice interese încă din studenție pentru o psihologie „naturală”, a devenit discipol al lui J.St.Mill (fiindu-i și coleg la universitatea londoneză). Dintre lucrările sale, două au fost recunoscute ca cea mai elaborată gândire psihologică a secolului al XIX-lea: *The Senses and the Intellect* (1855) și *The Emotions and the Will* (1859).

Concepția lui Bain, mult apreciată chiar de J.St.Mill, dar și de psihologi ai secolului XX, printre care Mihai Ralea și C.I.Botez, se remarcă prin orientarea asociaționismului spre biologie, fiziologie și aportul activ al instanței cerebrale; făcând din *arcul reflex* unitatea elementară a psihismului, el remarcă momentul activ al organismului în procesul adaptării și dezvoltării (o diferență majoră față de asociaționismul pasiv), ce explică doar ideile și imaginile întâmplătoare, respectiv visele și reveriile. Fără a fi experimentator, Bain a făcut operă prin analiză, intuiție, credință în posibilitatea psihologiei în rândul științelor naturii.

Alături de principiile contiguității și similarității, a mai formulat pe cel al *creativității* (forța minții de a elabora noi agregate de asociații, total diferite de ceea ce s-a întâlnit în cursul propriei experiențe precedente – acceptă deci principiul lui Brown că forța asociativă crește când ideile asociate continuă să funcționeze împreună, dar, în plus, delimitează un gen distinct, numit „asociație constructivă”).

O dezvoltare a asociaționismului britanic o constituie lucrarea lui Bain despre emoții și voință, temă dificilă și pentru acesta marginalizată în raport cu senzațiile și gândirea.

Punând problema parte-întreg relativ la afectivitate, Bain definește 9 „sentimente simple” sau ireductibile, ce constituie substanța sentimentelor umane complexe. În enumerarea respectivă distincția dintre „emoție” și „sentiment” nu este clară. (Pentru edificare, vezi Mihai Ralea și C.I.Botez, *Istoria psihologiei*, 1958, p. 414).

Voința este explicată ca asociație dintre mișcările spontane (efecte ale unor descărcări de energie nervoasă) și dorințe sau sentimente. Nu este o abordare simplistă, autorul vorbind de un „vast ansamblu de asociații, a căror istorie a fost pierdută din vedere sau uitată” (cap. III din *Emotions and Will*).

Prestanța lui Al.Bain în istoria psihologiei este dată și de fondarea primei reviste de psihologie, „*Mind*”, în 1876 (pe care a și susținut-o financiar până în 1892).

Herbert Spencer (1820 – 1903), englezul hobbist care și-a căutat confortul gândind la ceea ce i s-a părut mai util și frumos: cu formație de inginer, la doar 22 de ani a început să publice studii economice și politice, dar și *Principii de psihologie*, în secvențe, înainte de apariția lucrării majore a lui Ch.Darwin, *Originea speciilor* (1859). Tânăr, cu planuri ambițioase, trece la elaborarea principiilor biologiei, psihologiei, eticii, sociologiei, publicându-le în volume distincte. În confluență cu darwinismul, ideile lui Spencer au marcat o epocă de mentalitate în Anglia și întreaga Europă pe tot parcursul veacului al XIX-lea.

În lucrarea *Primele principii* el formulează legea evoluției, ca generală pentru explicarea schimbărilor din natură. Spencer nu apare ca un scolastic, sau metafizician, ci ca un inductivist de mentalitate engleză: supune observației, analizei și comparației științele naturii (botanica, geologia, fiziologia) și cele sociale (psihologie, estetică, morală, lingvistică, istorie etc.). Principiul evoluției este formulat ca ipoteză și nu ca o dogmă. Domeniile religiei și al metafizicii sunt scoase din sfera științei, a cunoașterii raționale, dominată de legea evoluției. Folosește pentru aceasta chiar un termen special, – „incognoscibilul”. Cu afinitatea englezească bine-cunoscută pentru natură, Spencer se ocupă de transferarea modelului biologic de evoluție (trecerea de la omogen la eterogen în devenirea oricărui organism) la progresul în alte sfere ale existenței, inclusiv în cea socială (societate, instituții, limbaj, literatură, știință, artă). Diferențieri succesive, trecerea de la omogen la eterogen – sunt efecte ale unor forțe multiple.

Schimbările, determinate de o forță persistentă, au două sensuri: *evoluția* (în special prin integrare) și *involuția* sau disoluția (prin dezintegrare).

Nu ne propunem aici să expunem legile evoluției, ci doar să specificăm că acest remarcabil gânditor al secolului al XIX-lea vedea o unitate între cosmos, paleontologie, botanică, zoologie, biologie, fiziologie, psihologie și sociologie.

Important este patosul lui Spencer de a fonda o psihologie științific-experimentală, replică severă la cea subiectivă (a analizei vieții interioare). În cap.VII al părții I din *Principles of Psychology* definește specificul obiectului psihologiei: conexiunile dintre faptele interne și externe, geneza, dezvoltarea și transformarea lor în cursul evoluției.

„Ideea” a fost definită ca unitate a cunoașterii, constând din: *impresii* (senzațiile lumii din afară) și *emoții* (senzațiile stărilor interioare). „Ideile” de primul tip sunt o integrare de șocuri nervoase asemănătoare, al doilea, – o integrare de senzații asemănătoare (fuziune a urmelor acestor senzații lăsate în conștiință).

Instinctul, percepția, rațiunea, sentimentul, voința sunt moduri particulare de ajustare a raporturilor externe la cele interne. Toate sunt supuse evoluției, păstrând principala funcție a psihicului: „reacția dinăuntru la o acțiune dinafară”. Viața, în toate formele sale, este o corespondență între individ și mediu, iar această relație conduce la integrarea lor. Modurile particulare de ajustare a raporturilor externe cu cele interne sunt percepția, instinctul, rațiunea, sentimentul, voința. Asociațiile au o bază fiziologică și se transmit ereditar (tocmai acesta este mecanismul transformării experienței acumulate în instinct, din care derivă cogniția, memoria, inteligența, afectivitatea).

Iată încă o probă de cutezanță la Spencer: inteligența și instinctul nu sunt diferite ca gen, ci doar ca grad: ambele sunt adaptări, doar că în primul caz raporturile sunt mult mai abstracte și complexe, iar în al doilea „potrivirea” este simplă și generală. Acumulările de experiență au loc atât în plan ontogenetic, cât și filogenetic.

Înainte de Pierre Janet și Jean Piaget, Spencer a identificat în funcționarea inteligenței procese complementare și cupluri reversibile de operații: unificare și diferențiere, asimilare și dezasimilare, integrare și dezintegrare. Psihicul este descris ca un sistem evolutiv, după legea trecerii de la omogen la eterogen în direcția unei mai bune adaptări.

Cartea lui Spencer *Principles of Psychology* n-a fost receptată ca originală la prima ediție, în 1855; numai după ce darwinismul a căpătat recunoaștere generală, la ediția a II-a (1870 – 1872) Spencer a fost înțeles drept creator al psihologiei evoluționiste (fondată pe principiul trecerii sistemului psihic de la omogenitate incoerentă, la

eterogenitate definită și coerentă). Atenția cercetătorilor se mută de la fenomenele de conștiință, la procesele de adaptare. Vechea tradiție asociaționistă viza procesele ce se petrec în organism cu marea grijă de a nu se rupe unitatea psihic-corp; Spencer este primul asociaționist care a analizat forțele experienței interne într-un raport cauzal cu factori din mediul extern. El definește obiectul psihologiei într-un mod nou și tranșant: relațiile dintre fenomenele interne constituie obiectul fiziologiei, dintre cele externe – al altor științe; relațiile dintre cele două categorii de fenomene reprezintă obiectul psihologiei (Psihologia obiectivă).

Pare o formulă sigură, însă curând s-a dovedit inconsecventă: s-a admis că, sub un alt unghi de vedere, de exemplu când se consideră coordonările neuromusculare și intențiile folosirii acestora în raport cu mediul, avem de-a face și cu o psihologie subiectivă. Totuși, păstrându-se atenția concentrată pe funcția generală a adaptării (rostul oricărei reacții, a intelectului și cogniției), asociația însăși capătă un nou conținut.

b) *Asociaționismul centrat pe reflexul condiționat*

În tratatele de istoria psihologiei sunt conturate două moduri de a trata această „recentrare” a asociaționismului de la „idee – idee” la „stimul – răspuns”: ambele dau prioritate „psihologiei evoluționiste” (Spencer, Darwin), dar, în timp ce occidentalii atribuie începuturile acestui proces lui Ebbinghaus, psihologii ruși pun în prim plan reflexologia lui Secenov.

Hermann Ebbinghaus (1850 – 1909), experimentator inovator german, profesor la Breslau și apoi la Berlin, a publicat în 1885 prima investigație de laborator asupra memoriei. Rezultatele sale sunt revendicate de asociaționiști pentru inovația de a studia învățarea unui material ce exclude experiența precedentă. Este vorba de silabe fără sens, compuse din două consoane și o vocală (wop, xam, cir etc.). Intenționând să obțină o curbă a evoluției în timp a retenției, a evitat cuvintele vocabularului obișnuit care, în trecutul experiențial, ar fi avut conexiuni deja reținute. A obținut într-adevăr o curbă de tip „acelerație negativă” pentru intervalul imediat de timp, fenomen ce a fost reconfirmat ulterior, indiferent de complexitatea tehnicii de laborator folosite.

Inovația metodică a lui Ebbinghaus a deschis calea abordării funcțiilor psihice superioare pe baza principiului simplu al asociației, ajungându-se chiar la exprimări exacte.

Medicul rus, *I.M.Secenov* (1829 – 1905), cu studii la Moscova, Berlin și Viena, profesor de fiziologie la Academia medico-chirurgicală

din Petersburg. Studiind cu succes de răsunet funcția inhibitorie a unor centri cerebrali, Secenov ajunge la concluzia că sistemul nervos este un *regulator automat* al organismului (analog reglajului mașinii lui Watt, cu aburi). Sistemul nervos asigură integritatea anatomo-fiziologică a organismului, receptând excitațiile externe și semnale despre starea funcțională a organelor, declanșând reacții motorii și glandulare de răspuns.

În 1863 publică *Reflexele creierului*, titlu impus de cenzură la o lucrare ce avea în titlu „proveniența fenomenelor psihice pe bază fiziologică”. Pentru prima dată activitatea cerebrală și activitatea psihică aveau aceeași unitate elementară constitutivă, – *actul reflex*. Actele conștiente și cele voluntare sunt „în sens strict, reflexe”. Lucrarea a apărut secvențial într-o revistă medicală; în 1866, când a apărut în volum, vânzarea cărții a fost blocată de cenzura țaristă, pe motiv de „corupție morală” și „primejdioasă”, iar autorul judecat de Înalta Curte de Justiție. Secenov a mai scris și alte lucrări de psihologie, mai ales asupra gândirii, promovând un determinism fiziologic (de altfel, a scris și o lucrare intitulată *De către cine și cum trebuie elaborată psihologia?*, republicată de mai multe ori, în care respinge introspecția și argumentează evoluția ontogenetică a funcțiilor psihice). „Motorul” dezvoltării este experiența, „întâlnirea biologică cu realitatea”.

Descoperirea reflexului condiționat de către Pavlov

În istoria psihologiei, căutarea bazei organice, naturale, a psihicului este o dimensiune permanentă. Și în faza mitologiei antice, acțiunea zeilor era mediată de realitatea corporală. După cum s-a văzut în capitolul respectiv, Aristotel apare ca părinte al psihologiei pentru că a instituit un rol al Subiectului (care simte, gândește, voiește).

S-a remarcat, de asemenea, chiar în acest capitol, că *asociația* elementelor experienței a fost considerată un fapt natural similar gravitației în lumea fizică a corpurilor (ce posedă masă).

Istoricii psihologiei ruse (dar, în consens, și cei occidentali) consideră că lucrarea lui Pavlov *O experiență de 20 de ani* (publicată în 1923) reprezintă *prima bază naturalist-științifică, argumentată experimental, pe care s-a format psihologia modernă*; de acum, activitatea psihică avea o raportare (sigură) la activitatea nervoasă superioară (a emisferelor cerebrale).

Ivan P. Pavlov (1849 – 1936) a intrat în știință ca fiziolog al digestiei (factori glandulari și neuronali), obținând premiul Nobel pentru medicină în 1904; din 1890 până la finele vieții (neclare, în 88

condițiile dictaturii staliniste pe care, până la urmă, contestat-o) a fost director al laboratorului de fiziologie din cadrul Institutului de Medicină Experimentală, din Petersburg.

Atent la controlul condițiilor de mediu în laboratorul de fiziologie, Pavlov a surprins un fenomen „nefiziologic”: *salivarea anticipativă*. Un montaj-tehnic experimental minuțios, cu tuburi ce colectau saliva glandelor bucale la câine, le-a permis cercetătorilor să înregistreze salivarea înainte de administrarea stimulului adecvat (pesmet, praf de carne etc.). Nefiind o excitare locală a organului de simț respectiv, observatorii s-au aflat în fața unui reglaj de tip anticipativ. Dacă acesta nu este de tip fiziologic, înseamnă că este de un ordin superior: zgomotul produs de laboranți, sau vederea lor, a vaselor, a locului, sesizarea timpului, le „anunță” Subiecților, apariția excitanților întăritori și le provoca salivația specifică, fără ca excitantul specific să fie prezent. În comportamentul actual, conta trecutul, coincidențele anterioare.

I.P. Pavlov a rămas în istoria științei comportamentului (începând cu el, zonă de interferență între fiziologie și psihologie) ca o „personalitate accentuată”: a salutat revoluția bolșevică în speranța unei ordini sociale care „apreciază știința și omul”, a obținut condiții de lucru printr-o hotărâre din 24 ianuarie 1923 a guvernului leninist și, ulterior, un centru impozant de cercetări ale activității nervoase superioare lângă Petersburg, unde, până în 1936, „turnurile tăcerii” (laboratoarele pentru reflexe condiționate) au fost sub dictatura prestigiului și acțiunii minuțioase a lui Pavlov; ulterior, au rămas sub privirea iertătoare a unui câine-monument în piatră – construit din respect pentru această ființă ce a răbdat mii de probe pentru pivotarea unei concepții despre viața sufletească (pe care Pavlov se încăpățâna să n-o recunoască!).

Ca fiziolog, nefamiliarizat cu ideea asociaționismului epistemologic, Pavlov a sesizat misterul unei geneze: stimuli total indiferenți față de funcția digestiei, cum sunt o lumină, o imagine, un zgomot, capătă valoare de semnalizare sau anticipare a unei reacții salivare, deoarece, în experiența anterioară, animalul-subiect, avusese contingență (în timp sau spațiu) cu stimulul alimentar specific. Extirparea emisferelor cerebrale exclude acest fenomen al semnalizării, reacția salivară producându-se numai când alimentul este introdus în cavitatea bucală și contactează receptorii gustativi.

În comunicarea științifică ținută la Congresul internațional de medicină (Madrid, 1903), Pavlov oferă date și exprimă o revelație a

întâlnirii fenomenelor psihice: o „adaptare perfecționată” pentru deservirea funcțiilor organice, cu considerarea condițiilor în care subiectul a mai întâlnit excitații respective.

Termenul de „reflex condiționat” exprimă excelent, ca și cel de „legătură temporară”, natura acestui comportament învățat numai datorită contingentei dintre stimulul natural (necondiționat) și un stimul receptat, dar, inițial, total indiferent față de reacția respectivă; prin repetarea asocierii dintre stimulii indiferenți și cel natural, provocativ al reacției, se ajunge ca primii să declanșeze singuri, în absența celui de-al doilea, reacția specifică acestuia din urmă; sintagma „legătură temporară” exprimă însușirea esențială a conexiunii de a se stinge de la sine dacă nu mai este „întărită”, adică stimulul necondiționat, natural, nu mai însoțește pe cel condiționat (fost indiferent).

În mod corespunzător, reflexele înnăscute, care nu fac obiectul învățării, se numesc necondiționate.

Pavlov a fost pasionat nu atât de reflexul condiționat ca fapt de învățare sau de psihologie, cât de activitatea cerebrală, domeniu cu totul nou la răspântia de veacuri XIX–XX. Condiționarea reflexelor glandulare și motrice era o metodologie minuțios elaborată și, evident, originală, prin care își verifica ipoteze despre procesele de excitație și inhibiție, iradierea și concentrarea lor, funcția general-mobilizatoare a reflexului (necondiționat și condiționat) de orientare etc.

După o jumătate de veac de reflexologie și încă una de valorificare și reflecție, a devenit curentă referirea istoricilor la o „ironie a soartei” în privința lui Pavlov: el a avut o mai mare influență asupra psihologiei, pe care n-a privit-o cu simpatie, decât în domeniul fiziologiei cerebrale, de care s-a ocupat cu prioritate absolută.

Într-un curs universitar de referință timp de câteva decenii, *Manual de psihologie expusă din punct de vedere marxist* (1929), K.N.Kornilov, directorul Institutului de psihologie din Moscova, prezenta cinci principii fundamentale în funcționarea emisferelor cerebrale: 1) principiul asociației sau elaborării reflexelor condiționate; 2) principiul iradierii și concentrării excitației; 3) principiul „dominanței” sau excitabilității „optime”; 4) principiul „căilor nervoase bătătorite”; 5) principiul inhibiției (inducției reciproce a proceselor nervoase).

Obsesia materialismului ideologic, mai ales după 1934 când stalinismul s-a instituit ca regim totalitar opresiv, coincidentă cu prematura plecare din viață a lui L.S. Vâgotski și destrămarea grupului

său de excelență în psihologia „cultural-istorică”) a înăbușit gândirea psihologică sub dictatura pavlovismului (vectorul agresiv a pornit chiar de la practica lui Pavlov de a amenda cercetătorii colaboratori pentru folosirea unor termeni psihologici în explicarea comportamentului subiecților).

În fapt, pe fondul de frustrare, interdicție, ideologizare și suferințe ale psihologilor sovietici, psihologia a avansat în înțelegerea propriului obiect, în dezvoltarea metodologiei și probarea unor câmpuri de aplicație.

Extinderea pavlovismului spre comportamentul uman s-a făcut în materie de fiziologie cerebrală și în delimitarea celor două sisteme de semnalizare (limbajul fiind modul de funcționare a „semnalului semnalelor”, a cuvântului). În cadrul funcției generale de adaptare, semnalizarea sau anticiparea se definește ca funcție psihică, deci ca reglaj al comportamentului pe baza „imaginei mediului”. În literatura de psihologie a ultimelor decenii din Rusia (când obediența s-a spulberat și patosul critic a dus la multe reevaluări), se consideră că, dincolo de un set de ipoteze despre funcționarea cerebrală, marea descoperire pavlovistă pentru psihologie o constituie reflexul de orientare și ideea limitelor naturale în disponibilitatea unei anumite specii și a unui anumit individ de a învăța un anumit gen de conexiuni.

S-a înțeles diferența dintre „reacția fiziologică”, „reacția psihică” și „comportament în raport cu mediul”; s-au diferențiat „excitantul fizic” și „excitantul psihic”, pe criteriul „experienței anterioare”; s-au definit conceptele „subiect”, „experiență” și „așteptare”, „învățare” și „dezvoltare”, „nevroză”, stări „paradoxale” și „ultraparadoxale”, „sogn”, „hipnoză”, „sugestie”, „temperament” (în raport cu forța, echilibrul și mobilitatea excitației și inhibiției), „mișcare voluntară”, „unitatea organism-mediul” etc.

Vladimir M. Bechtere (1857 – 1927), figură enciclopedică de înalt respect în Rusia prebolșevică, cu inițiative și cercetări hotărâtoare pe linia trecerii de la „asociații între idei”, la asociații evidente în comportamentul extern (stimul-reacție). Într-un studiu publicat în 1904, *Psihologia obiectivă și obiectul ei* („Vestnik psihologii”, nr. 9-10) Bechtere vede psihologia ca reflexologică, având astfel prioritate față de Ed. Thorndike și Pavlov. Cel din urmă însă, prin patosul absolutizării ideologizante a pus în umbră opera și erudiția lui Bechtere, comentatorii pavlovismului etichetând și astăzi „reflexologia” ca mecanicistă. După anii '60, când în Rusia s-au repus în circuitul științific opere interzise (cum a fost și cea a lui L.S. Vâgotski),

s-au publicat și relatări despre modul, de mult intuit, în care s-a sfârșit VI.M.Bechterev: victimă a represaliilor staliniste, în cazul său, după un consult medical acordat dictatorului, respectiv, punerea diagnosticului „paranoia în ultimul grad”).

Psihologia occidentală însă îl plasează pe Bechtereov în istorie pe un loc privilegiat, al cercetătorului atât novator, cât și umanist (comparativ cu Pavlov): el a studiat reflexul condiționat motric la om și animal, în forma asocierii unui șoc electric pe laba câinelui sau pe mâna unei persoane, cu sunetul unei sonerii. Practica lui Pavlov, fost cercetător-medic nutriționist, de a scoate canale ale glandelor salivare în afara cavității bucale și, printr-o capsulare specială, a trimite laborantului, prin tuburi, picăturile de salivă, n-a fost potrivită spiritului „pacifist” al lui Bechtereov (și al psihologilor care au urmat și au înțeles că „lumea obiectivă nu trebuie răstignită pe crucea cercetării adevărului”). Deci, Pavlov a condiționat (a pus în contingență temporară) reacțiile glandulare – salivare, iar Bechtereov, înaintea sa, reacțiile motrice.

Bechtereov, psihiatru de formație, studiasse psihologia cu W.Wundt și era mai abilitat să studieze comportamentul decât Pavlov. Reflexologia sa, ca metodologie alternativă la introspecționism, a fost ușor asimilată de psihologia deterministă rusă, devenind dominantă. Psihologii americani au dovedit mai multă receptivitate pentru tehnica reflexelor motrice, decât pentru cea glandulară, pavloviană; totuși, prestigiul laureatului premiului Nobel și a coordonatorului unui „fluviu” de investigații experimentale, cu suportul noului guvern bolșevic, s-a impus atenției fiziologilor și psihologilor din întreaga lume (la al XV-lea congres de fiziologie, desfășurat la Moscova și Leningrad în 1935, cei 1500 de delegați din întreaga lume i-au conferit lui Pavlov, la vârsta de 86 de ani, titlul maiestuos de *Princeps physiologorum mundi*). Bechtereov părăsise lumea titlurilor cu 8 ani în urmă, pedepsit exemplar pentru probitatea-i profesională de a fi pus unui dictator comunist diagnosticul de alienare mintală.

Comunitatea științifică rusească și mondială a sesizat ostilitatea tacită și păgubitoare dintre Pavlov și Bechtereov; statuia câinelui din piatră, construită de pavloviști ca recunoștință pentru acest Subiect-martir, tronează încă, actualizând parcă expresia acuzatoare a lui Hobbes: *homo homini lupus*. Spiritul pravoslavnic rus, pacifist și îngăduitor ca în preajma Sărbătorilor de Paști, a fost cutremurat de multe asemenea trăsnete venite de la prea marea înălțime a vârfurilor

socio-politice; când acestea trec prin lumea științei produc efecte ce în lumea viitoare, în mod sigur, nu vor mai fi înțelese.

Edward Lee Thorndike (1874 – 1949) a început să studieze învățarea la animale ca asociaționist, dar în curând a început să se intereseze de învățarea umană și de aspecte ale psihologiei educaționale și sociale.

Studiile sale universitare au fost sub auspiciile unor veritabili oameni de știință, ca W. James la Universitatea Harvard și Cattell la Columbia, New York. Dacă n-a avut o școală ca Titchener sau Watson, a dezvoltat conexiționismul până la multe aplicații; de altfel, primul manual școlar elaborat de un psiholog în sfera învățământului clasic a fost *Aritmetica* lui Thorndike, din 1919. Este un pas semnificativ, deoarece el a experimentat pe pui de găină, pisici și câini în condițiile *puzzle box*. Mediul extern pentru Subiect nu mai era un stimul, ci o problemă. Putem spune că noțiunea de Subiect a devenit alta: nu un sistem reactiv, parte a unui ambient ofensiv, ci un rezolvitor de probleme, cu trecut, opțiuni, așteptări, dorințe, „vectori” ai viitorului. Iată-l pe Thorndike susținând teza de doctorat la 24 de ani, în 1898: *Animal Intelligence: an Experimental Study of the Associative Processes in Animals*.

Continuând cercetările pe pești și antropoide, publică o lucrare mai completă în 1911. Istoricii îi analizează contribuțiile referindu-se la lucrarea din 1949, *Selected Writings from a Connectionist's Psychology*. Emană această carte o concepție asupra obiectului psihologiei? Da, însă mai mult în mod implicit: accentuând aspectele utilitare ale psihologiei, Thorndike apare ca funcționalist; conexiunea sau legătura stimul-răspuns este principala preocupare a psihologiei, fie că ea este dictată de situația externă sau de atitudinile subiectului, că apare izolată sau ca element într-o serie.

Dacă am încerca să identificăm postulatele conexiționismului în varianta Thorndike, aflăm în primul rând că oricât de complex ar fi un comportament, el poate fi descifrat sau analizat ca serii de conexiuni, secvențele comportamentale pot fi cuantificate (enunțul său aproximativ este: „Orice există, trebuie să aibă o expresie cantitativă, deci poate fi măsurat”). A exemplificat această teză studiind calitatea vieții, în 310 localități urbane, după trei criterii de bunăstare.

Contribuția cea mai larg comentată și, până la urmă, recunoscută, a lui Thorndike este *legea efectului*. Baza ei experimentală a fost învățarea graduală a răspunsurilor corecte și eliminarea graduală a celor greșite. Față de factorul „exercițiu”, *efectul* apare ca hotărâtor în

a învăța sau nu o anumită reacție. Enunțul acestui principiu este formulat încă din 1905: „Orice act ce produce o anumită satisfacție într-o situație dată, se asociază ei, astfel încât actualizarea situației face posibilă reparația actului; dimpotrivă, orice act care, într-o situație dată, produce disconfort, devine disociat acesteia, astfel că, reparația situației face puțin probabilă reactualizarea actului”.

„Recompensa” și „pedeapsa” – două concepte ce exprimă axa de rotație a lumii vii, au căpătat în asociaționismul veacului al XX-lea funcția de principiu explicativ al conexiunii, selecției, dezvoltării, nevrozei, eticii, educației etc. „Cu pedeapsa educi numai robi” – a vrut să zică John Locke în secolul al XVII-lea, de înflorire a mentalității burgheze, și a zis pedagogul marxist Nadejda Krupskaja, soția lui Lenin, când se iveau zorile purpurii ale comunismului; curând însă a ajuns ca, de după zidurile Kremlinului stăpânite de Stalin, să scruteze cu privirea tristă patria ce încartirua cel mai mare număr de înrobiți ai veacului.

Thorndike, ca cercetător, nu putea să nu-și pună problema preemțiunii unuia din polii afectivității atunci când o ființă învață, sporindu-și capacitățile și fiabilitatea vieții. La începutul anilor '30, după îndelungate studii asupra învățării la om, a înțeles efectul mai diferențial și progresiv al recompensei față de pedeapsă. Mai târziu a încercat să formuleze un principiu mai general, cu interpretare fiziologică, cel al confirmării reacției. Similar fenomenului pavlovist al iradierii, el a identificat și conceptualizat extinderea întăririi unui stimul sau a unui act la altele, înrudite (prin contingente sau semnificații).

În cazul fiecărei paradigme luăm în considerație și *principiile selecției*. Thorndike este preocupat de această problemă și are un cuvânt sigur de spus: toată învățarea umană și întregul său comportament este *selectiv*. Omul nu se prezintă ca o *tabula rasa* pe care situațiile externe se înscriu ca atare, sau o *peliculă senzitivă* ce înregistrează orice se expune, sau un *galvanometru* ce marchează orice forță electrică.

Cele trei legi, a stării de pregătire, a exercițiului și afectului, sunt considerate mecanisme bazale ale selecției, învățării și creativității.

Precum în teoria genezei sentimentului iubirii, a lui Stendhal (*Le sentiment d'amour*), ce definește un proces de „cristalizare” a emoțiilor „pozitive” pe „obiectul iubirii”, *stimulul* și *răspunsul*, inițial entități total diferite, una aparținând lumii fizice, cealaltă sferei de potență a unui Subiect concret, intră într-o unitate temporară de tip funcțional. Este o geneză care, pe cât este de semnificativă pentru supraviețuire, autorealizare și depășire, pe atât este de „ieftină” în economia realizării ei: nu-i trebuie decât contingență în timp, în

spațiu, între cauză și efect. Nu este însă un lucru derizoriu; contingențele pot avea importanță hotărâtoare pentru viață (s-a și apelat la un termen corespunzător, – „experiență de vârf”, „apogetică”, *peak experience*), sau poate fi neînsemnată (*vicarious*), ce apare și se stinge ușor, ca un exercițiu minor de respirație sau de contact ludic.

Autorii preocupați de metacogniție sau de filosofie psihologică pun întrebări referitoare la definiția stimulului, răspunsului, factorilor de conexiune, nivelurilor molecular și molar. Ei „coboară” și la asemenea probleme „punctuale”: „Este deprivarea un stimul?” sau dacă o substanță psihedelică are această funcție, dacă între învățare și comportament în general se poate face o distincție, precum și între competență și performanță. De după sau înainte de toate acestea se pune problema *conținutului*: ce se asociază și, asociațiile odată formate, ce efect au asupra vieții Subiectului? În formarea personalității sau, cum se zice de la Maslow și Rogers încoace, în autorealizarea persoanei, ce înseamnă o contingență sau alta? Problema poate fi și mai concretizată în formularea: care este rolul „întăririi”?

S-ar putea ca pe acest „sol frământat” al asociaționismului „istoric”, două teorii S – R mai recente să aducă unele clarificări.

Teoria lui Clark Hull

La Yale University, Clark Hull (1884 – 1952), pentru mulți ani, a avut drept discipoli și asociați pe Kenneth Spence și Neal Miller.

Născut la New York și crescut în Michigan, Clark Hull, ambliop și cu urmări psihomotorii însemnate ale poliomielitei, a întâmpinat mari dificultăți de sănătate și materiale în continuarea studiilor. În 1920 își susține teza de doctorat la University of Wisconsin, pe o temă de „formare a conceptelor”. Rămânând la Wisconsin în grupul de cercetători, a început să studieze efectul tutunului asupra comportamentului. Căpătând o dexteritate recunoscută în controlul variabilelor experimentale, se simte abilitat în a gândi și studia testarea aptitudinilor. Atașamentul său pentru cercetare se finalizează cu lucrarea *Aptitude Testing* (1928). După această elaborare rămâne cu o viziune pesimistă asupra problematicii respective și se îndreaptă spre *hipnoză* și *sugestie*, efort finalizat în 1933 cu *Hypnosis and Suggestibility*.

Ultima parte a vieții a dedicat-o *studiului învățării*, temă majoră în care a avut realizări remarcabile.

Clark Hull a devenit interesat de învățare după studiul recentei traduceri în engleză (1927) a *Reflexelor condiționate*, a lui Pavlov. În anii '30, Hull a publicat o serie de lucrări teoretice excelente. Cea mai

cunoscută dintre acestea este adresa prezidențială către Asociația Psihologilor Americani *Mind, Mechanism and Adaptive Behavior* (1937), în care argumenta posibilitatea extinderii principiilor condiționării la procese comportamentale complexe. Patosul teoretizării și formalizării s-a materializat în *Mathematic – Deductive Theory of Rote Learning*, lucrare în colaborare, apărută în 1940. Peste 3 ani, în 1943, apare *Principles of Behavior*, cu un efect enorm asupra problematicii învățării. Până la sfârșitul vieții sale, în 1952, Hull rămâne cel mai citat autor în lucrările de psihologia învățării. Enunțurile sale ca postulate și corolare au devenit deosebit de atractive, de aceea ultimele sale cărți, *Essentials of Behavior* (1951) și *A Behavior system* (1952), au avut un efect imens asupra studiului învățării.

Între stimul și reacție Hull a văzut variabile intermediare, condiții ce au intervenit anterior, cum ar fi numărul de încercări întărite, intensitatea stimulului, forța motivației exprimată în numărul de ore de deprivare (de hrană, de exemplu).

Dintr-o spontană atracție pentru suplețea formalizărilor matematicii și fizicii, Hull a năzuit spre o teorie ipotetico-deductivă a comportamentului, cu formalizări, postulate și corolare, teoreme și demonstrații. (Într-o formă mai elaborată sunt 18 postulate și 20 de corolare).

Un exemplu edificator pentru demersul lui Hull este principiul numit *goal gradient hypothesis* (1932): potențialul de răspuns este în funcție de distanța și timpul ce despart Subiectul de evenimentul-întărire. Corolarul este formulat astfel: „Cu cât este mai mare amânarea întăririi într-un lanț comportamental dat, cu atât este mai slab potențialul de reacție la stimulul respectiv”.

Acest principiu conduce la un număr de predicții empirice enunțate ca teoreme, pentru învățarea într-un labirint multidirecțional.

Teoria lui Hull a avut prețiozitatea unei științe mature, orientate spre controlul raporturilor cantitative dintre variabile (latența, amplitudinea, numărul de răspunsuri până la stingere, intensitatea răspunsului, număr de încercări, probabilitatea unei reacții etc.).

Istoricii îi recunosc lui Clark Hull meritul de a fi influențat meta-teoria psihologică printr-o profundă și inovatoare abordare a teoriei. Preocuparea pentru rigoarea definirii „constructelor” și formalizarea matematică a însemnat „un nou joc” pentru psihologie, adică o provocare ce a stimulat investigațiile experimentale și a sugerat noi așteptări. Analistii au stabilit că între 1920 și 1950 Hull avea cea mai înaltă frecvență de citări în revistele americane de psihologie experimentală și nenumărați adepți, fapt explicabil mai ales prin

ardoarea cu care se dorea ca formalismul excesiv să capete o bază de date riguroase.

Unul dintre discipolii proeminenți a fost *Kenneth W. Spence* (1907 – 1967), cu preocupări remarcabile în problematica învățării și motivației (doctorat cu Yerkes). Două cărți ale sale merită reținute: *Behavior Theory and Conditioning* (1956) și *Behavior Theory and Learning* (1960). Ca și Hull, Spence a excelat în lucrările sale asupra formelor elementare de învățare (discriminare și transpoziție) prin claritate și simplitate. Complementar unei bune colaborări cu mentorul său, Spence și-a construit o identitate bine conturată. Mai întâi, a manifestat un mai redus entuziasm față de sprijinul fiziologiei; astfel, nu a împărtășit concepția lui Hull asupra întăririi ca reducere a trebuinței. De asemenea, nu a promovat o formalizare excesivă; deși a acceptat multe constructe teoretice, nu a recurs la postulate fondate pe o bază de date redusă, „doar sugestivă”.

În motivație, Spence introduce un factor de învățare în relația dintre trebuință, stimulare și potențialul de reacție. A ajuns la o distincție a mecanismelor pentru cele două forme de învățare: dacă în condiționarea clasică, *contingența* este hotărâtoare, în cea instrumentală rolul hotărâtor îl are *întărirea* (recompensa). Identificând rolul „probei performante” (de succes) în învățare, abordează (împreună cu Jane, Taylor) o problemă importantă de personalitate, – relația dintre *anxietate* și *învățare*. O dovadă de ingeniozitate este studiul comparativ a reflexului condițional palpebral la om și animale (în ultimul caz mai greu de realizat).

Printre alți elevi ai lui Hull, s-a remarcat *O.H. Mowrer* (teoria bifactorială a învățării) și *Neal Miller*, care, împreună cu *Dollard* au tratat învățarea în contextul psihanalizei (și au publicat în 1950 cartea *Personality and Psychotherapy*). Miller a excelat în domeniul psihofiziologiei, argumentând o nouă interpretare a întăririi (cu componente cerebrale și locale, întărirea este nu numai o reducere a trebuinței, ci și intensificare).

B.F. Skinner: condiționarea operantă sau instrumentală

Replică pozitivistă la teoriile formale enunțate de Hull, Skinner s-a ridicat din umbra lui Tolman și Hull în anii '50, cu o puternică priză la tineret prin profilul său caleidoscopic; cercetările sale experimentale au avut constant un înalt credit și interes, deoarece a identificat în „regimul de întărire” factorul principal de dirijare a comportamentului (principala lui preocupare: dezvoltarea capacităților umane).

B.F. Skinner s-a născut în 1904 în Pennsylvania, într-un mediu familial cald, elevat (anul în care Ebbinghaus scria că „psihologia are un lung trecut și o scurtă istorie” și în care a apărut frumoasa cărticică a lui W. Wundt *Introducere în psihologie* – o floare modestă, dar cutezătoare lângă volumele marelui mentor al psihologiei experimentale din toată lumea). Și-a susținut doctoratul în 1931 la Harvard și a continuat aproape zece ani studii postdoctorale, la Universitatea Minnesota, între 1945 – 1947, după care s-a întors la Harvard.

Linia operei lui Skinner este cea a abordării descriptive, ateoretice a comportamentului. Colectarea de date este, pentru Skinner, cea mai solidă bază pentru predicții. „Etica” receptării, analizării și valorificării datelor este cea a „analizei funcționale”, evident, comună tuturor științelor naturii. Deși am pus în ghilimele termenul „etică”, respectul lui Skinner pentru organismul singular în pofida predilectiei crescânde a cercetătorilor pentru statistică, este într-adevăr o atitudine morală față de viață și Subiect. Lucrul cu mase de subiecți, zice Skinner, este expresia deficitului în controlul variabilelor experimentale (este o ignorare a individului, purtătorul autentic al capacităților psihice). Un individ bine cunoscut ne dă prilejul de a aprecia consistent alți indivizi.

Datele de fiziologie sunt instructive, dar nu hotărâtoare în explicarea, dirijarea și dezvoltarea comportamentului.

Punctul de originalitate majoră a gândirii lui B.F. Skinner este conceptul de *comportament operant* sau emitent, alternativă la cel respondent, provocat de un stimul extern. Primul nu are un agent provocator extern, ci este, precum un act de voință, o manifestare a individualității pentru propria supraviețuire și dezvoltare.

Într-o cușcă perfect izolată de zgomot, cu condiții bine determinate de temperatură, lumină și echipament, toate formând ansamblul variabilelor dependente, subiecții preferați ai lui Skinner erau porumbeii și șobolanii, dar și oamenii. Reacțiile lor simple ce erau vizate pentru a fi întărite erau simpla apăsare pe o pârghie sau o cheie.

Se înregistra frecvența cumulativă a reacțiilor spontane în funcție de recompensarea lor selectivă într-un anumit interval de timp. Cartea publicată cu Ferster în 1957 *Schedules of Reinforcement* a devenit una de referință. Multe aplicații au vizat instruirea și educația, cu considerarea mai multor regimuri de întărire: la *intervale fixe*, *intervale variabile*, cu *rată fixă* (a numărului de răspunsuri întărite), cu *rată variabilă*. În dresajul animalelor a folosit așa-zisa metodă a *modelării* comportamentului (întărirea exclusivă, selectivă, a comportamentelor dorite).

Cercetările s-au desfășurat în aria cuprinsă între *baza genetică* sau repertoarul nativ al unui comportament și *disponibilitățile* adaptative ale animalului relativ la comportamentul respectiv. Dacă la porumbel se recompensează cu hrană anumite mișcări la intervale determinate de timp se ajunge la un gen de „comportament religios”: repetarea acelor reacții la intervale semnificative (lovește cu ciocul, ridică piciorul etc.). Contingența în timp creează o izofuncționalitate cauzală, în sensul cunoașterii intuitive (prin repetarea contingenței) că „pentru a obține hrană trebuie apăsă pe bară”.

Comportamentul verbal (*Verbal Behavior*, 1957) a fost abordat ca o explicație directă a întăririi imediate a contingențelor dintre expresia sonoră (sau scrisă) și obiectul desemnat.

Învățarea programată promitea o revoluționare a instruirii școlare: obiectul de învățământ era fărâmițat în „porții”, administrate pe o bandă ce se derula în ferăstruica unui aparat („mașină de învățat”); elevul primea succesiv sarcini cu răspunsuri alternative din care numai unul era confirmat de către programă, deci întărit; când se alegea un răspuns inadecvat, elevul primea alte sarcini ajutătoare, care se abordau în același mod: căutarea contingenței bune.

Cartea *Beyond Freedom and Dignity* (1971) a fost pentru mult timp un *best-seller*, datorită mesajului său umanist, încrederea în progresul individual printr-o mai rațională instruire și motivare.

Considerații finale despre B.F. Skinner

A fost un psiholog fericit: a crescut într-o familie strălucitoare, a avut o copilărie și tinerețe pline de cutezanță prin avansuri spre arte, tehnică, literatură, ziaristică; maturitatea l-a răsfățat cu cel mai frumos titlu uman: făurar de *Zeitgeist*, adică de „spirit al timpului”.

Istoricii de profil pun opera lui Skinner sub semnul „determinismului radical”: pe Watson îl consideră vinovat pentru „impresia greșită despre comportament”, cum că ar fi luat procesele interne drept cauze ale faptelor externe. Cu atât mai mult Skinner critica psihanaliza: explicații confuze, cu introducerea unor concepte mentaliste între trecut și prezent; de fapt, determinarea comportamentului vine direct din lumea trecută și din cea prezentă; realitate obiectivă a cărei parte este omul însuși; deși cauzele derivă din două planuri, cel ereditar și mediu, cheia perfecționării comportamentului rezidă în manipularea mediului.

Skinner a fost o „personalitate accentuată”; nu putea să nu pună o asemenea problemă cardinală cum este cea a obiectului psihologiei:

– principalul obiect al psihologiei trebuie să fie nu comportamentul provocat (respondent), ci cel emis, prin care subiectul operează asupra mediului pentru a produce efecte utile. Astfel, cititul, scrisul, cântatul la un instrument, servirea mesei cu cuțitul și furculița, conducerea automobilului – sunt comportamente ale unei ființe active, ce-și pune în valoare disponibilitățile individuale.

Mediul îi oferă în schimb Subiectului *recompensă* (*reward*) și *întărire* (*reinforcement*). Istoria personală a întăririlor, subtile sau manifeste, ordinare sau de excepție, este chiar personalitatea.

Situația de întărire are trei elemente: 1) ocazia în care un răspuns are loc; 2) răspunsul propriu-zis; 3) consecințele cu rol de întărire.

Condiția generală a eficienței întăririi este operativitatea, contingența în timp.

Ideile lui Skinner nu sunt întunecate de fatalism. Dimpotrivă, el definește tehnici de control asupra propriului comportament pentru reducerea probabilității producerii comportamentelor nedorite sau sancționabile. Vede ca realizabile, pentru fiecare, libertatea, demnitatea, creativitatea, autorealizarea, autoobservarea ca stare și potențial de conștientizare, sentimentele cele mai înalte, sănătatea și fiabilitatea.

B.F. Skinner a plecat din „lumea contingentelor” în 1982. Apăruse Raportul Clubului de la Roma, *No limits to learning*, tradus în 2 ani în 25 de limbi, în care nu i se rezervase nici o referire! La București, cercetarea psihologică era interzisă prin decizie politică.

Replici la adresa asociaționismului

Cea mai veche, experimentată, diversificată, aplicată și criticată paradigmă psihologică poartă de la începuturi o aură de proșpețime, copilărie și iertare: ea este cel mai reprezentativ eșantion de știință, se preocupă de *relațiile dintre lucruri*, începând cu contingența în spațiu și timp și terminând cu cauzalitatea și diversitatea nelimitată a legăturilor funcționale.

Principalele atacuri critice au vizat:

a) *Elementarismul*. Disponibilitatea analitică a empiriștilor englezi a fost în spiritul progresist al timpului, cu efecte benefice asupra înțelegerii raportului om-mediului și a factorilor de progres ai educației. Teoria transferului pe seama elementelor identice, formulată de Thorndike, a fost însă o provocare pentru un veac. Gestaltismul a fost principala făclie a protestului, dar și teoriile personologice, umaniste, creatologice și intuiționiste au insistat pe analiza molară a comportamentului și, în general, a istoriei personale.

b) *Hazardul (încercarea și eroarea), ca mecanism al învățării.* Acest aspect a fost criticat pentru viciul metodologic de a pune animalul în situații problematice stupide (din punctul de vedere al comportamentului său normal. *Puzzle box* nu-i permite Subiectului altceva.

c) *Legea efectului.* Inițial acest principiu a fost înțeles ca fiind de ordin mentalist. Thorndike a explicat însă că nu este vorba de „dorință”, de „plăcere” sau „vrere”, deci nu de *afect*, ci de *efect*, cu sensurile sale general-biologice, comportamentale.

d) *Determinism mecanic.* Critica a vizat mai mult marginalizarea valorilor umane. Conexioniștii au răspuns că noțiunea de ambient și întărire surprinde toate aspectele personologice, sociale, culturale, morale; mintea și spiritul omului sunt părți ale existenței naturale, efecte și cauze ale progresului.

XI. STRUCTURALISMUL

(Psihologia ca știință a experienței nemijlocite)

În tratatele de istoria psihologiei, numărul cel mai mare de trimiteri vizează pe Aristotel și Wundt. Sunt, într-adevăr, două începuturi: al psihologiei ca știință și al psihologiei ca știință experimentală.

Probabil numai din nostalgie pentru îndelungata „moșire” filosofică, prolificul autor rus de istorii ale psihologiei, M.G. Jaroșevski afirmă pe un ton malițios că „întâietatea structuralismului constă în aceea că a apărut la timp” (*op.cit.*, p.296).

Autorii americani numesc structuralismul „psihologie introspectivă” și-i atribuie lui E.B. Titchener botezul celor două alternative pregnante la sfârșit de veac XIX: *structuralism* (german) și *functionalism* (american). Când se spune despre structuralism că este un fel de „chimie mentală”, nu este o descalificare; idealul atingerii preciziei chimiei este și astăzi mobilizator și evident în tratatele și practicile de inventică, psihoterapie, psihologia artei. Nevoia de identitate ajunsese acută pentru psihologie și introspecția, atât de blamată timp de un secol după avântul structuralismului, apărea ca un semn distinctiv major al noii științe.

Important este că prin structuralism psihologia a devenit experimentală și, într-un sens modern, provocatoare (de aceea s-a dezvoltat în atâtea direcții!). Curios este faptul că acest „strigăt al identității” a apărut chiar în limba, cultura și țara lui Kant, cel care, nu știm dacă din invidie sau dezamăgire, n-a înțeles deloc că psihologia va deveni știință.

Structuralismul a fost pregătit de Brentano, Fechner și Helmholtz.

Franz Brentano (1838 – 1917), preot catolic și filosof austriac, la 24 de ani a publicat cartea *Psihologia lui Aristotel*, iar în 1874 *Psihologia din punct de vedere empiric*.

Gândirea lui Brentano reprezintă un punct de cotitură sau un „reper de orientare” în istoria psihologiei: el a înțeles și a spus lumii că, în timp ce științele naturii studiază *fenomene*, psihologia are de-a face cu *acte*, acțiuni care pornesc de la Subiect, făurar care are nevoi,

interese, intenții, scopuri. Psihologia este definită ca știință a actelor psihice. Orice *act* are un conținut (un obiect) și un mod de acțiune cu respectivul conținut. „Obiectul” și „acțiunea” sunt de nedespărțit într-un act psihic.

Conștiința are ca obiect ceva real, independent de ea, totuși fenomenal, în sensul că Subiectul vede obiectul din perspectiva abordării lui, a ceea ce face cu el.

Locul lui Brentano în evoluția psihologiei științifice este în fapt determinat de problema pe care a pus-o. Aria ei de interes este limitată la psihologia umană, dar, având o înălțime, oferă perspectiva scrutării în depărtare.

Gustav Fechner (1801 – 1887), medic și fizician, profesor de fizică în anii '20-'30 la Leipzig, tulburat grav de probleme medicale de vedere, capătă o afinitate pentru problemele psihofizicii. Fondul său conceptual este cel al idealismului obiectiv: el afirma despre conștiință că este peste tot în Univers, corpurile cerești fiind însuflețite, iar materia nu este decât o umbră a psihismului. Culmea cutezanței: a vrut să demonstreze aceste idei cu ajutorul matematicii și a experimentului.

În acest timp, E.H. Weber a descoperit un fapt capital: diferențierea a doi stimuli depinde nu de mărimea absolută a fiecăruia, ci de relația dintre excitația dată și cea inițială. Această regularitate a verificat-o pe mai multe modalități senzoriale: musculare, vizuale etc., ajungând la conceptul de „prag diferențial”. Apărea un nou domeniu al cunoașterii, – *psihofizica*, știința raporturilor dintre mărimile fizice ale excitanților și intensitățile senzațiilor. Una dintre primele realizări: intensitatea senzației este direct proporțională cu logaritmul intensității excitației; aceasta dovedește că există un plan al funcționalității, mai larg decât cel al cauzalității. Această lege psihofizică este prezentă în lucrarea *Elemente de psihofizică* (1860).

Herman Helmholtz (1821 – 1894) – remarcabil reconstructor al gândirii fiziologice din secolul al XIX-lea. Tehnica sa de măsurare a vitezei influxului nervos a fost o inovație. Deși medic, fizician și fiziolog, iar ca mentalitate filosofică, kantian, Helmholtz a rămas în istoria psihologiei ca o personalitate cu contribuții deosebite. El a împărtășit concepția lui J.Müller despre energia specifică a organelor de simț, recunoscând senzației rolul de semn sau simbol al lumii externe, iar nu o copie sau o reflectare. Totuși, viziunea filosofică agnostică nu l-a împiedicat să introducă măsurători ale percepției vizuale și auditive, devenind astfel întemeietorul *psihometriei*.

Măsurând, Helmholtz a depășit agnosticismul lui Müller, afirmând rolul *experienței* Subiectului în realizarea *obiectualității* percepției, inclusiv a „raționamentelor inconștiente”. Astfel, prin opera filosofică contradictorie a lui Helmholtz, psihologia a câștigat în statutul ei (independent față de fiziologie) și a progresat în viziunea sa sistemică asupra relației dintre planurile senzorial și logic.

Gândirea psihologică a lui Wilhelm Wundt (1832 – 1920), părintele psihologiei experimentale, fondatorul primului laborator în anul 1879, la Universitatea din Leipzig. O coincidență astrală de neuitat: în atelierul lui Edison, pe continentul american, în țara lui Titchener, a luminat, în acel an, primul bec cu incandescență. Cele două lumini nu s-au mai stins, continuând să dea mai multă claritate vieții pe pământ.

Am tratat mai sus trei premise ideative ale structuralismului. Trebuie adăugată și filosofia lui Kant (1724 – 1804), îndeosebi referirile sale la psihologie. Considera că această știință n-ar putea fi decât empirică, ocupându-se cu studiul fenomenelor. Două impedimente erau formulate: nu poate folosi matematica și experimentul. Psihologia poate doar să descrie *cunoașterea*, *voința* și *afectul* (ultima clasă de fenomene raportându-se exclusiv la subiect). Fiziologia secolului al XVIII-lea, în special cea a organelor senzoriale, nu a oferit suficiente date pentru a-l clinti pe Kant din convingerea că datele despre mediu nu pot orienta viața omului dacă nu sunt asimilate la niște scheme cognitive apriorice (categoriile – forme ale activității mentale, nedeductibile din percepțiile senzoriale).

Kant a delimitat „simțul intern” (definit de John Locke drept instrument al organizării mentale) de „apercepția transcendențială”, cu rol constructiv hotărâtor. Filosofia lui Kant a însemnat antipsihologism și aceasta a însemnat, prin prestigiul său, un îndemn major pentru a se face „imposibilul”.

Wilhelm Wundt a înțeles că studiul sufletului înseamnă o *știință a experienței* și că instrumentul ei principal este experimentul.

Obiectul psihologiei este experiența imediată și metoda adecvată este *observația controlată* a conținuturilor în condiții experimentale.

Programul de cercetări al lui W. Wundt avea trei obiective:

- analiza procesele conștiente ca elemente;
- descoperirea modurilor în care aceste elemente se leagă unele cu altele în formațiuni complexe;
- determinarea mecanismelor fiziologice ale conexiunilor.

Deși în multe pasaje ale scrierilor sale Wilhelm Wundt a vorbit de elementele mentalului ca despre procese sau „desfășurări”, structuralismul a fost acuzat de „elementarism static”, ca și când elementele conștiinței ar fi similare unor obiecte fizice. Pentru acest motiv, un timp, mai ales în literatura americană, structuralismul a fost numit și *existențialism*.

Dintre colaboratorii europeni ai lui Wundt, cel care a socotit structuralismul wundtian incomplet a fost *Oswald Külpe* (1862 – 1915). Prieten și colaborator, un timp, cu americanul *Ed.B. Titchener*, Külpe a sesizat că în planul mental sunt elemente identificabile drept „obiecte”, dar sunt și *funcțiuni*, ce nu se pretează la conștientizare și analiză. În această viziune, distincția act–stări–proces, făcută de Brentano, precum și conceptul de „experiență” au fost repere conceptuale pentru „Școala de la Würtzburg”, inițiată de Külpe.

Edward Bradford Titchener (1867 – 1927), englez de origine, student la Leipzig și wundtian ca formațiune, face o carieră strălucită (și pedantă, începând cu roba de magister) la Universitatea Cornell. Americanii îl consideră „clasic al structuralismului american”. El a văzut unitatea științelor pe fundament psihologic: universul *experienței* umane. După acest criteriu a văzut diferența dintre fizică și psihologie în felul cum este orientată experiența: *în afară*, asupra obiectelor și a relațiilor dintre ele, *înăuntru*, asupra elementelor experienței, sau a stărilor de conștiință.

Se consideră că structuralismul în America a fost lansat de lucrarea lui Titchener *The Postulates of a Structural Psychology*, 1898. Altădată, viața sufletească era comparată cu mecanica (Descartes a înțeles organizarea reflexă a comportamentului apelând la acest model). Acum, după instaurarea darwinismului în mentalitatea causal-filosofică a lumii, modelul biologic era cel mai atrăgător. „Explicația” unui organism înseamnă determinarea aspectelor structurale și funcționale. Titchener, de formație intelectuală germană, își vedea vocația în a analiza mecanisme (angrenaje și funcțiuni). *Conștiința* și *personalitatea* – realuri pregnante ale psihologiei, sunt definite de Titchener sobru și clar: primul concept, ca sumă a experiențelor individului la un moment dat; al doilea, desemnat comod prin termenul *mind*, ca sumă a experiențelor persoanei, dependente de persoană, totalizate între naștere și moarte (idei, afecte, impulsuri).

Conceptul lui Titchener *stimulus error* a marcat distincția dintre stimulul fizic, ca atare, și cel cunoscut de Subiect ca urmare a experienței ce a avut-o relativ la acel stimul. Experimentele au arătat că

Subiectul nu-și dă seama de relativitatea cogniției unui stimul, astfel că ceea ce știm despre el este atribuit existenței obiective și nu raportului nostru cu el.

Experimentul, în accepțiunea lui Titchener este principalul mijloc prin care psihologia se desprinde de filosofie.

Unitățile elementare de analiză a vieții psihice s-au dovedit a fi (la structuraliști) *senzațiile, imaginile, afectele*. Atributele acestor elemente sunt *intensitatea și calitatea*. Titchener a mai adăugat – *attensity* (însemnând claritatea) și *protensity* (durata imaginii).

Contradicția dintre Titchener și Külpe a vizat „gândirea fără imagini” sau elemente neimagistice ale gândirii; profesorul american a ținut la imagine și a identificat-o chiar în actul volitiv.

În aria culturii germane s-au produs două mutații hotărâtoare pentru viitorul psihologiei.

– Fechner a „smuls” ideea psihologică din contextul metafizic și logic-speculativ, plasând-o pe terenul psiho-fizic, adică al relației dintre lumea fizică și cea psihică, a simțirii, ideii și voinței.

– W. Wundt creează o psihofiziologie, deci un domeniu de cunoaștere în care fenomenele de conștiință sunt raportate la mecanisme bine definite ale funcționării sistemului nervos.

Cu studii superioare medicale, la vârsta de 42 de ani, în 1874, W. Wundt publică o lucrare fundamentală de psihologie fiziologică, iar în 1879 înființează primul laborator de psihologie. De acum, variabilele implicate în viața psihică, fie ele de tip fiziologic sau obiectual-ontologic, pot fi controlate. Cadru didactic din 1871 la Universitatea din Leipzig, unde profesa și G.T. Fechner, Wilhelm Wundt este preocupat de fundamentarea unei psihologii științifice, o știință a relațiilor dintre stimulii externi și cei interni.

Legile în psihologie vor putea fi stabilite măsurând efectele proceselor psihice și cauzele lor.

Măreția gândirii lui W. Wundt poate fi identificată în respingerea atât a tezei empiriste, cât și a celei nativiste cu privire la concepțiile de timp și spațiu.

„Sinteza creatoare”, „atenția”, „voința” sunt capacități de intervenție activă a omului în raportul Subiect – lume exterioară. Astfel, *apercepția* înseamnă alegerea liberă, pornește dintr-un impuls, se decantează într-o luptă de motive; unitatea cogniției, afectivitate și voință – este o viziune care-l plasează pe Wundt în actualitate (deși, încă în timpul vieții, la bătrânețe a cunoscut marginalizarea forțată).

W. Wundt a fost un promotor al psihologiei științifice moderne și primul mentor (dascăl, conducător de doctorate și inițiator în promovare) al psihologilor veacului al XX-lea. Nici o altă personalitate științifică n-a contribuit mai mult la definirea identității psihologiei ca știință, ca W. Wundt. „Introspecția” nu este un minus al gândirii lui Wundt, deoarece el a consolidat-o cu măsurarea. În sistemul psihic el pune la vârf *voința*, capacitatea cea mai prezent activă pentru Subiect, alternativă esențială la asociaționismul mecanic și la intelectualismul herbartian.

*

Structuralismul ca paradigmă

Prima problemă ce se pune când discuți o paradigmă în psihologie este reprezentarea despre obiectul psihologiei. „Platforma” structuraliștilor a fost clar definită sub acest raport: „studiul analitic al psihicului omului adult normal prin metoda introspecției”.

În această formulare, diferențele individuale și disfuncțiile sunt excluse din sfera problematicii psihologice.

Postulatele structuralismului n-au avut o formulare controlabilă logic, ci una ce poate fi doar abstrasă:

- psihologia se sprijină pe experiment pentru a se elibera de metafizică;

- adevărurile sale sunt de ordin empiric;

- gândirea și conștiința sunt concepte bazale și domeniu de studiu experimental;

- introspecția este o metodă validă de studiu, dar are grade diferite de elaborare și învățare;

- „spiritul” și „corpul” sunt sisteme paralele, iar legile psihologice trebuie să remarcă această distincție; totuși, conceptul de *experiență* exprimă un monism, o unitate a celor două roluri.

Principiile conexiunii. Conexiunea prin contiguitate a fost considerată primordială. Wundt a recunoscut și un principiu al sintezei, bazat pe „senzația” semnificației elementelor ce intră în structură mai complexă.

Principiile selecției. Conceptul-cheie în explicarea selecției dateilor și experiențelor este *atenția*. Titchener distingea trei forme: 1) *nativă sau involuntară*, în care intensitatea și calitatea experienței, în special noutatea sunt factori de selecție; 2) *voluntară sau secundară*; 3) *atenția* ca deprindere, deci *parțial involuntară*.

Critica structuralismului

Pe un ton glumeț, unii istorici spun că cea mai mare contribuție a structuralismului a fost setul de critici pe care l-a provocat.

Atacurile principale au vizat metoda introspecției, care, în fapt, este retrospecție și, deci, dispusă la deformări prin faptul natural al uitării.

Introspecția este neadecvată mai ales pentru efectul inductiv pe care îl are atunci când se îndreaptă spre o trăire psihică; cazul stărilor afective este cel mai frapant, dar și experiențele de ordin cognitiv pot fi drastic modificate. Wundt a contracarat această critică, propunând antrenamentul introspecției.

Totuși, dificultățile apăreau chiar la nivelul relatărilor verbale, care, în situații identice exprimau „tablouri” semnificativ diferite.

Cea mai importantă critică ce s-a adus structuralismului a fost neputința sa de a scruta procese subconștiente și inconștiente, responsabile, după cum au arătat alte dezvoltări paradigmaticе, de funcționarea sistemului psihic.

Ignorarea psihicului animal este, la fel, o lacună conexă metodei, prin aceasta obiectul psihologiei fiind restrâns, pe cât de nebenefic, pe atât de nejustificat.

Accentul pe comportamentul manifest și pe elemente au fost alte două puncte critice.

În concluzie: pentru psihologia contemporană, structuralismul înseamnă o noutate în materie de atitudine, opțiune, identitate și „combustie” de date experimentale. Cât va exista psihologia ca știință experimentală, în „șantierul” ei vor fi elemente, structuri, sinteze, iar introspecția va fi „controlul nonfinanciar intern”, fără somn, dar și fără ambiții enciclopedice.

XII. FUNCȚIONALISMUL

(primul sistem psihologic autentic american)

A început ca o critică a structuralismului și a căpătat o dezvoltare rapidă și semnificativă în opera celui mai mare psiholog american, William James (1842-1910). Alți pionieri funcționaliști au fost: G.T. Ladd (1842-1921); G.S. Hall (1844-1924); J. McKeen Cattell (1860-1944); J.M. Baldwin (1861-1934); Ed.W. Scripture (1864-1945).

Paradigma funcționalistă vizează trei întrebări relative la comportamentul uman și animal: Ce?; Cum?; De ce?; (deci: funcția comportamentului organismelor, inclusiv a conștiinței, în adaptarea lor la mediu; aspectele utilitare și relaționale).

Funcționalismul ca sistem a fost fundamentat de către doi remarcabili profesori universitari din Chicago: John Dewey (1859-1952) și J.R. Angell (1859-1949). Ca promotori sunt recunoscuți R.S. Woodworth (1869-1962) și H. Carr (1873-1954).

Interesante sunt izvoarele științifice ale funcționalismului. Evident, prima orientare spre această paradigmă o întâlnim, după cum s-a văzut la capitolul respectiv, la Aristotel, primul mare sistematizator și promotor al gândirii științifice. El a pus bazele psihologiei, fundamentând răspunsuri chiar la cele trei întrebări („ce?”, „cum?” și „de ce?”) referitoare la psihic, nivelurile și modelele sale. Alte trei linii de influență vin din gândirea britanică: opera evoluționistă a lui Charles Darwin (1809-1882), studiul diferențelor individuale (Sir Francisc Galton, 1822-1911) și investigațiile comportamentului animal întreprinse de G.J. Romanes (1848-1894) și C. Loyd Morgan (1852-1936).

Behaviorismul a fost direct influențat de conceptele funcționalismului, astfel că, în unele tratate, E.L. Thorndike, de exemplu, este inclus în capitole referitoare la acest curs de idei. De fapt, prima generație de psihologi americani, formați la școlile de la Chicago, Yale și Harvard (unde lucra James), a debutat (prin licențe și doctorate) ca funcționaliști.

Ca școală, funcționalismul se consideră stins o dată cu pensionarea lui H. Carr de la Universitatea din Chicago, la începutul anilor '50; ca problematică însă (actele adaptative și relațiile funcționale), funcționalismul este un mod de gândire mereu actual; ca metodologie, a fost înlocuit de behaviorism, mai puternic și elaborat.

Pentru a conferi relevanța cuvenită originalității și productivității funcționalismului, prezentăm pe cei mai importanți autori.

William James (1842-1910)

Lucrarea sa în două volume *The Principles of Psychology* (1890), devenită clasică, a „făcut epocă” încă înainte de apariție, fiind publicată pe capitole în diferite periodice. Frate cu cunoscutul romancier Henry James, W. James a avut o contribuție majoră la dezvoltarea psihologiei americane și mondiale printr-un stil atractiv de redare a sintezelor cercetărilor făcute de alții, a principiilor și extrapolărilor intuitive: un talent în a fi practic, lizibil, interesant, popular și respectat.

Originar dintr-o familie binecunoscută din New England, William James a început studii superioare medicale, pe care le-a întrerupt din motive medicale; în acel timp a fost frământat de unele contradicții în propria-i mentalitate științifică și religioasă; și-a reluat studiile, luându-și licența în medicină la Harvard, unde a și rămas ca preparator la anatomie.

Primele preocupări pentru psihologie datează din 1875, deci cu 4 ani înainte de înființarea laboratorului lui Wundt, în 1879. Practic, a început elaborarea *Principiilor*, a lucrării pe care va începe să o publice peste 12 ani. Și-a schimbat orientarea intelectuală atât de radical, încât a devenit profesor de filosofie, apoi de psihologie. (Căpatase o repulsie pentru colecții după o expediție în Brazilia, în 1865).

Primele manifestări în câmpul psihologiei au avut o tentă critică la adresa structuralismului wundtian: îl vedea îngust, artificial, punctiform, reduționist („reduce grandoearea psihicului uman la scale numerice”).

Critica era doar un instrument conceptual pentru un nou program de cercetare psihologică, în speță pragmatic, experimental, în care datele să fie validate în termeni de consecințe, valori, utilități. Obiectul de studiu trebuie să rămână comportamentul, dar și conștiința, diferențele individuale, principiile abilităților intelectuale și ale dinamicii (emoțiilor și impulsurilor nonraționale); deci, orice contribuie la realizarea funcțiilor vitale (biologice) de adaptare și readaptare la mediu. Comportamentul este determinat de condiții interne (ce țin de sistemul nervos) și de condiții externe, de mediu fizic și social.

Cea mai provocatoare distanțare de structuralismul wundtian (promovat în America de fostul doctorand la Leipzig, Ed.B.Titchener, profesor la Universitatea Cornell, care și impusese termenul „structuralism”) a fost definirea conștiinței prin 5-6 caracteristici:

- este întotdeauna „personală”, în sensul că aparține unui anumit individ;

- se află în continuă schimbare, fiind un proces neîntrerupt (*stream of consciousness*);

- judicios, continuă: în ciuda hiatusurilor, identitatea individuală se menține întotdeauna;

- selectivă: alege în continuu relevante;

- decurge atât în forme „tranzitive” cât și „stabile” (în alți termeni: forme centrale și forme marginale);

- funcția majoră a conștiinței este de supraviețuire, de mai bună adaptare, intervenind atunci când problemele sunt noi (în comparație cu deprinderile și obișnuințele).

În urma acestor precizări, James redefinește *obiectul* psihologiei: *studiul condițiilor conștientizării*. Este, specificăm noi, tocmai direcția majoră în care au pornit toate școlile de psihologie din secolul XX: s-au delimitat de meditația filosofică și de celelalte științe umaniste prin punerea în prim-plan a problematicii orientării (pe bază de imagini, a căror diversitate a fost treptat înțeleasă) în situații problematice, cu grade diferite de noutate și dificultate; procese și invarianțe, în zone centrale, periferice sau subconștiente, ghidate de informații figurale, simbolice, semantice sau comportamentale, în prelucrare rațională sau intuitivă, – toate au devenit obiect de studiu și aplicații ce au dat o măsură progresului în relația omului atât cu lumea externă, cât și cu cea internă. James s-a declarat nemulțumit de contribuția sa cristalizată în *Principiile Psihologiei*, 1890, afirmând că nu se reușise încă să se edifice o știință psihologică. Ideile sale s-au dezvoltat însă în secolul următor, ceea ce constituie dovada înălțimii gândirii sale.

John Dewey (1859-1952)

A fost o personalitate ce a marcat, precum la noi Eliade Rădulescu, Titu Maiorescu sau Nicolae Iorga, o epocă în cultura americană: a fost eminent filosof, pedagog și psiholog. A studiat cu Hull la Universitatea Hopkins, apoi la Minnesota și Michigan. A fost autorul primului tratat american de psihologie (*Psychology*, în 1886), depășit, în curând, doar peste patru ani, de *Principiile* lui W. James.

Prin publicarea, în 1896, a studiului *The Reflex Arc Concept in Psychology*, Dewey devine fondatorul mișcării funcționaliste: respinge analiza comportamentului în unități S-R, ce nu surprinde coordonarea globală a comportamentului în vederea adaptării organismului la o situație. Apreciază ideea lui James despre continuitatea conștiinței. Reflexul este o itemizare artificială, bazată pe vechiul dualism suflet-corp; analiza psihologică este utilă dacă surprinde unități molare (cum va face și psihologia gestaltistă, 20 de ani mai târziu).

„Stimulul” și „Răspunsul”, după Dewey, nu sunt entități existențiale, ci teleologice, cu considerentul atingerii unui rezultat. (reproducerea speciei, conservarea vieții, deplasarea într-un anumit loc).

În anii următori, la Universitatea din Chicago, Dewey se dedică educației și filosofiei; după publicarea lucrării-manifest *Psychology and Social Practice* (1900), Dewey devine, pentru toată viața, conducătorul mișcării „educației progresive”, o aplicare de succes a pragmatismului în domeniul învățământului. Tezele majore ale acesteia sunt: educația este viață; a învăța înseamnă a face; instruirea trebuie centrată pe elevi, nu pe obiectul de învățământ. După 1904 funcționează ca profesor de filosofie la Universitatea Columbia, aducând contribuții funcționalismului prin fundamentarea filosofică și aplicația psihologică a funcționalismului (în 1910 face o analiză a gândirii în termeni funcționaliști).

Funcționalismul ca sistem

a) Definirea psihologiei. Folosind ca generic termenul „activitate mentală”, conceptul-cheie în studiul acesteia este „actul adaptativ”.

Psihologia studiază fazele esențiale ale unui act adaptativ:

1. stimularea motivațională;
2. situația senzorială;
3. răspunsul (sau rezolvarea) ce modifică situația, astfel încât să satisfacă condițiile motivaționale, determinante, forțele directive.

După Harvey Carr (1873-1954), cel care a succedat lui J.R. Angell la șefia departamentului de la Chicago, rezolvările se reduc la trei tipuri: schimbarea stimulului (în sensul deplasării), disruperea lui prin introducerea altuia străin, sau adaptarea senzorială față de el.

Psihologia studiază procesele direct implicate în adaptarea organismului la mediu, pe când fiziologia se ocupă de activitățile vitale subiacente, ca circulația, digestia, metabolismul, procesarea nervoasă, toate necesare în menținerea integrității structurale a organismului.

Conceptul-cheie al structuraliștilor, *conștiința*, îi pare lui Carr o abstracție artificială și inutilă, precum *inteligența*, *puterea voinței*,

spiritul mulțimii. (Psihologia se ocupă de procesele ce există în realitate și produc asemenea fenomene, descrise în asemenea termeni.)

b) *Viziunea asupra relației psihic-corp*

Majoritatea funcționaliștilor apreciază ca nereală această problemă. Organismul ca unitate psihologică este ceva presupus. Dacă ne gândim la teoria lui James asupra emoțiilor (potrivit căreia situația-stimul schimbă starea sistemului nervos), întvedem că acesta a împărtășit o viziune clar interacționistă. Carr consideră că psihologia ca știință naturală și empirică nu trebuie să-și propună probleme, cum este aceasta, de ordin metafizic.

Conceptul de adaptare a organismului presupune, evident, o interacțiune și nu un paralelism.

c) *Postulatele*

Analizii acestei paradigme se opresc la patru teze principale, cu rol de postulate:

- 1) orice activitate este determinată de stimuli;
- 2) stimulii senzoriali și cei motivaționali sunt izofuncționali;
- 3) comportamentul este intrinsec, adaptativ și intențional;
- 4) orice răspuns modifică situația-stimul, comportamentul fiind un proces continuu.

d) *Programul experimental și natura datelor*

La întrebările „Ce?”, „De ce?” și „Cum?” se caută răspuns, identificând variabile și condiții (inclusiv timpul, atât ca interval, cât și ca moment) pentru ca o rezolvare adaptativă să aibă loc. S-au făcut experimente pe animale (inclusiv cu extirpări cerebrale) și oameni în situații de învățare, *problem solving*, stres etc. S-au întreprins analize ale datelor (subiective și obiective, deci și cele de introspecție sunt acceptate) până la analiza factorială.

e) *Principiile dezvoltării conduitei*

La întrebarea „Cum se leagă datele experienței pentru a se integra în conduite complexe?”, răspunsul funcționaliștilor este univoc: prin *învățare*, aceasta însemnând conexiuni, memorie, transfer. Sinteza conlucrează cu selecția. Principiile selecției sunt: atenția, motivația și asimilarea experienței sub imperativul mediului; în unele cazuri, stimularea are efect vectorial, în altele societatea este cea care realizează un *pressing* asupra persoanei.

Critica funcționalismului a vizat în special patru aspecte:

– caracterul teleologic al teoriei: accent pe utilitate și țel; această insistență a fost mai atenuată la Woodworth și Carr;

- eclecticism: atât la nivelul teoriei, cât și al metodologiei și interpretării datelor. Unii comentatori iau această latură drept disponibilitate pentru toleranță și cooperare;
- definirea obiectului psihologiei pare diminuată, studiată „de dragul său”: adaptare, relații, condiții, toate pentru a se vedea „ce” și „cum”;
- lipsa unei distincții clare între știința aplicată și cea fundamentală.

Contribuțiile funcționalismului

- stimularea psihologiei ca știință experimentală relativă la om și animale;
- promovarea unei metodologii a studiului variabilelor empirice;
- instrumentarea conceptuală a etologiei;
- formularea unei teorii asupra emoțiilor;
- s-a dovedit un sistem deschis la experimentalism, obiectivism, elementarism și la raportul endogen-exogen.

XIII. BEHAVIORISMUL

(cea mai influentă și controversată școală psihologică americană, alternativă paradigmatică a psihologiei europene)

Metodologic, behaviorismul a intervenit în câmpul psihologiei științifice ca o forță a obiectivității, insistând pe faptul că, pentru știința despre psihic, comportamentul manifest reprezintă sursa principală de date. Problema cu care s-au confruntat voii behavioriști a fost metodologia introspectivă și funcționalistă, căutarea unei metode obiective, similare celei a științelor despre natură.

Primii pași spre o psihologie obiectivă au fost făcuți de către Descartes și La Mettrie, prin extinderea modelului mecanicist de interpretare asupra corpului și minții umane. După ei, Cabanis (1757 – 1808) a încercat să interpreteze „evenimentele mentale” ca funcții ale unui organism integral.

Auguste Comte (1798 – 1857), promotorul mișcării pozitivistice, a lansat ideea că, numai dacă sunt social observabile, cunoștințele pot fi valide. De pe această poziție a criticat metodologia mentalistă, subiectivă, care a făcut din psihologia tradițională o fază ultimă a teologiei. El a propus pentru psihologie un status de știință obiectivă, respectând două condiții: 1) determinarea condițiilor organice pentru funcțiile psihice; 2) observarea secvențelor comportamentale. Darwinismul a însemnat un impuls hotărâtor pentru știința comportamentului: evoluția speciilor este produsul generării și selecției de comportamente, plan mental existând și la animale. Interesul pentru psihologia animală a fost provocat și susținut de extraordinara rezonanță intelectuală a teoriei evoluționiste, ce afirmă o continuitate între om și animal în privința vieții de relație (contrar tradiției carteziene). Cartea lui Darwin *Expresion of Emotions in Man and Animals* (1872), precum și primul studiu de psihologie comparată, *Animal Intelligence*, publicat de prietenul său G.J. Romanes, au stimulat instituirea noii paradigme. C. Lloyd Morgan a fost cel care, studiind animalele inferioare, a atras atenția asupra antropomorfizării ca demers paraștiințific, argument solid pentru o concepție asupra

comportamentului. În această direcție, conceptul de *tropism*, definit de imigranțul german în S.U.A., J. Loeb (1859-1924) a avut un efect remarcabil: relația Stimul-Răspuns este, în unele cazuri, atât de forțată, încât duce la distrugerea organismului (de exemplu, fluturii de noapte și fototropismul). Studiul sistematic al comportamentului diferitelor specii animale a fost întreprins de către E.L. Thorndike și R.M. Yerkes (1876-1956): albine, broaște, porumbei, șoareci au devenit obiect de studiu experimental. În primul deceniu al secolului XX apare revista „Journal of Animal Behaviour”, iar în universitățile americane se predau cursuri pe această problematică. Cercetările lui R.M. Yerkes (1876-1956) asupra animalelor (broaște, crabi, viermi, porumbei, maimuțe), ale lui Fabre asupra insectelor, Jennings asupra protozoarelor, ale lui W.S. Small și Clark (labirintul situație-standard pentru studiul învățării), dar și cărțile *Psychology: the Study of Behaviour*, de W. McDougall (1871-1938), *The Fundamental Laws of Human Behaviour*, de Max Meyer (1873-1967), *Reflex of Brain*, de I.M. Secenov, *Objective Psychology*, de V. Behterev (1913), constituie un tezaur de date pentru noua știință a comportamentului.

Fondatorul behaviorismului

Cel care a dat denumirea de „behaviorism” noii paradigme a fost John B. Watson (1878-1958). Originar din Carolina de Sud, și-a luat licența în anul 1900 la Universitatea Furman și doctoratul în 1903 la Universitatea din Chicago, sub îndrumarea neurologilor H.H. Donaldson și J. Loeb.

Primele cercetări independente au fost efectuate în problematica învățării în labirint, aplicând tehnicile lui Small, Morgan și Thorndike.

În 1908 devine profesor de psihologie la Universitatea Hopkins, unde colaborează cu Yerkes și Jennings în studiul percepției vizuale la animale.

Vizitând mai multe universități americane, și-a încercat vocația științifică în promovarea unei științe obiective. Succesul n-a apărut însă până în 1913, când în „Psychological Review” i-a apărut lucrarea polemică *Psychology as the Behaviorist Views it*. Aici definește psihologia ca o știință naturală pur experimentală, ce urmărește predicția și controlul comportamentului. Excluzând introspecția din aria metodologică, nu recunoaște nici demarcația dintre om și animal; cât de complexă este manifestarea comportamentală a omului, ea aparține totuși schemei generale de investigare a comportamentului, astfel încât referirea la conștiință și la alte entități mentaliste devine inutilă. În lucrări ulterioare, Watson a promovat un reducționism provocator (de

exemplu, afectele reduse la modificări vasculare) și a făcut referiri pozitive la reflexologia lui I.P. Pavlov.

Deși în 1920 și-a schimbat statusul familial și profesional (în urma unei „contingente” amoroase), a continuat să cerceteze și să publice în domeniul psihologiei: și-a extins cercetările asupra copiilor și s-a angajat în domeniul aplicativ al reclamei. În *Behaviorism* (1925) apare preocupat de ambient și de perfecționarea ființei umane. Analistii îl consideră un om fericit în claritatea promovării ideilor științifice, dar un nefericit în cariera și viața personală.

Behaviorismul ca paradigmă

1) Definirea psihologiei ca știință

Dacă ne referim la un text de maturitate al lui Watson *The Battle of Behaviorism*, lucrare polemică din 1929, înregistrăm următoarea definiție: „Acel domeniu al științelor naturii ce se ocupă cu comportamentul uman, cu ce face și ce știe, atât învățat, cât și neînvățat” (pag. 4). „Conștiința” și „viața psihică” sunt considerate „pure presupuneri”. Limbajul, pentru alții și pentru sine, este un gen de comportament precum baseball-ul. Obiectivele unei asemenea științe a comportamentului se rezuma la două genuri de predicții: știind stimulul să prezici răspunsul și invers. Evident, într-o asemenea largă viziune, stimulul și răspunsul au o nelimitată gamă de conotații relative la diversitate și complexitate.

2) Natura datelor

Pentru behavioriști, datele despre psihic se referă la conexiunea stimul-răspuns, în toate ariile de raportare a organismului la mediu: chinestezie, verbalizare, reglaj glandular, toate plasate în spațiu și timp, exprimate în măsuri cantitative.

3) Postulate

Din ampla literatură behavioristă pot fi relevate patru postulate:

- a) în sfera comportamentului animal și uman există un strict determinism;
- b) comportamentul se reduce la procese psihomecanice, deci musculare și glandulare;
- c) orice comportament, oricât de complex, este analizabil în elemente de răspuns;
- d) procesul conștiinței, dacă există, nu poate fi studiat științific.

4) Modul de selectare a datelor

Consecvent unui determinism naturalist, Watson pune în prim-plan învățarea și disponibilitatea ereditară.

5) *Principiile conexiunii*

Din orgoliu sau dintr-o fixitate conceptuală, Watson n-a acceptat principiul întâririi descoperit și formulat de Pavlov și nici legea efectului formulată de Thorndike. Punând în prim-plan legea exercițiului (frecvența și recența), comportamentele, oricât de complexe ar fi, sunt explicate ca înălțuiri de unități Stimul–Răspuns.

6) *Raportul psihic-corp*

În accentele sale extreme, behaviorismul înseamnă un monism fizic, în sensul că mentalul nu este decât o expresie a modului în care funcționează sistemul nervos; conștiința (dacă există) nu are o existență independentă.

7) *Programul de cercetări experimentale*

Watson s-a remarcat și a impus paradigma behavioristă experimentând pe animale; sinteza acestor experimente o găsim în lucrarea din 1925, *Psychologies of 1925*. Ulterior însă, studiul comportamentului copiilor în prima lună de viață și condiționarea emoțională au devenit cercetări curente. Prin observații zilnice asupra a peste 100 de copii, a identificat un „repertoriu comportamental la naștere”. O concluzie a acestor investigații a fost lipsa unei diferențieri a abilităților manuale și câștigarea acestora pe măsura condiționării sociale. Prin studii longitudinale a demonstrat și condiționarea fricii, furiei și dragostei la copii, respingând astfel concepția tradițională a predeterminării ereditare. Prin situații stimulative speciale a educat frica (de exemplu, asociind un zgomot puternic cu un anumit fapt, obiect sau animal), iar prin altele a înlăturat-o (prin asociere cu stimuli pozitivi).

O piatră de încercare a forței și originalității behaviorismului este problema mecanismelor periferice ale limbajului și gândirii. Evident, la copilul mic, planul verbal este ușor observabil datorită desfășurării exterioare, respectiv a dezvoltării treptate prin conexiuni între grupe de sunete și obiecte sau situații; cazul copiilor surdo-muți este edificator: ei nu-și dezvoltă capacitatea verbală datorită lipsei de receptare, provocare și control auditiv în „reacțiile circulare”. Deci, copilul învață să zică verde sau roșu datorită condiționării unor procese cerebrale, deci a asocierii expresiei sonore cu culoarea respectivă.

Abordând gândirea ca proces ascuns, mișcări musculare și secreții glandulare neobservate direct, experimentele au vizat identificarea unui flux de încercări și erori, la nivelul aparatului laringeal și al întregului corp. Elogiul adus de Watson gândirii nonverbale, necontrolabile de societate, ne apare astăzi valoros pentru susținerea forței individului uman de a-și cultiva și păstra identitatea, cu libertatea (și

responsabilitatea) pe cât de împovărătoare, pe atât de benefică, generatoare de progres.

Raportul ereditate-mediu este una dintre problemele perene ale științelor umaniste. Watson a fost deosebit de provocator în acest sens: afirmând, în a doua perioadă a carierei sale de cercetător, că, normali fiind, copiii au potențialități similare, acordă un rol hotărâtor mediului socio-educational. Evident, mecanismul condiționării este baza acestui determinism bidimensional, principalul vector prin care știința despre suflet a influențat societatea modernă, de la legislație, la etică și practică educațională.

În acest context, se pune problema responsabilității personale pentru faptele antisociale comise de o persoană. Watson, care a trăit personal drama excluderii sociale definitive din sistemul universitar pe motive de imoralitate familială (în 1920 s-a recăsătorit cu o tânără colaboratoare), a devenit categoric în a absolve persoana de responsabilitate deplină pentru propriile acțiuni. El afirmă și argumentează răspunderea societății pentru reeducarea contravenientului și infractorului, promovând chiar o tehnică a eticii recuperatorii cu sprijin pe behaviorism. Societatea apare, deci, răspunzătoare pentru dezvoltarea sănătoasă (și fiabilă, putem zice noi astăzi) a cetățenilor.

Behaviorismul în dezvoltare

Un autentic „set al modernismului metodologic obiectivist” face ca behaviorismul să fie acceptat, apreciat și promovat în toate ariile societății moderne. Claritatea conceptuală și experimentală a contribuit mult la aceasta. În plus, dezvoltarea fără precedent a „economiei serviciilor”, axată pe înțelegerea comportamentelor manifeste (reclama, managementul, comerțul, administrația, jurisdicția, manipularea) a însemnat un larg diapazon de acceptări ale principiilor condiționării (arbitrare) a comportamentului uman.

Se consideră că, între Watson (behaviorist fundamentalist, de mare succes) și prezent, patru personalități științifice, remarcabili psihologi, au întins o punte rezistentă: E.C. Tolman, E.R. Guthrie, C.L. Hull și B.F. Skinner. Dar la aceștia se adaugă o întreagă pleiadă de cercetători creativi, cu contribuții majore în impactul științei psihologice asupra societății contemporane. Înțelegerea complexității „fenomenului uman” este imposibilă fără considerarea „dimensiunii behavioriste” calificată ca emanată de una dintre cele „trei forțe” ale științei despre suflet, alături de psihanaliză și psihologia umanistă.

Critica behaviorismului

A urmărit cu prioritate două direcții: metodologia și concepția generală. Principala critică a vizat pierderea unor importante componente psihologice; astfel, relatarea verbală nu este, de fapt, decât o urmă, un efect întârziat al operării în planul imaginii, ignorate de Watson; deci, raportul verbal este o confesiune, nu o cale spre suflet.

Mc. Dougall, care s-a lansat inițial tot ca behaviorist, a sesizat greșeala excluderii din obiectul Psihologiei a stărilor de conștiință și a semnificațiilor personale, inclusiv a emotivității estetice, din relatările verbale.

O știință despre psihic, zice autorul citat, nu poate neglija plăcerea, teama, admirația și gratitudinea, ca „entități metafizice”, „stări induse, de exemplu, de o operă muzicală”. La aceste replici (din partea lui Woodworth și McDougall), Watson răspunde cu un spirit consecvent partizan, că, dacă conștiința este un instrument al omului de știință, aceasta nu poate fi un obiect de studiu obiectiv; faptul fizic, de exemplu, apare la fel mai multor observatori, în timp ce faptul de conștiință apare în autoobservație într-un mod cu totul personal, irepetabil.

Watson a fost un cercetător de profunzime și mare productivitate; în timpul carierei, concepțiile sale au cunoscut o dezvoltare de care trebuie ținut seama. Într-o primă perioadă, când s-a preocupat de controlul condițiilor fiziologice și fizice, a promovat o abordare *moleculară* a comportamentului. Cu timpul, înțelegând că comportamentul viabil și fiabil al unui organism activ este mai mult decât suma elementelor constitutive, este un produs emergent al interacțiunii lor, a trecut la o abordare *molară*. Astfel, țelul este, contrar determinismului clasic, o influență a animalului asupra mediului. Tezele pragmatice de început, cu negarea conștiinței și a planului mental în gândire și emoții, ca o realitate testabilă, n-au fost acceptate niciodată de toți behavioriștii, chiar dacă au ținut la atributul obiectivității în cercetarea psihologică.

Unele critici au vizat confuzia dintre determinism și mecanism, cu diminuarea valorii libertății și a aportului constructiv în perfecționarea societății. Asemenea atacuri au fost respinse cu o trimitere la „necesitatea înțeleasă”, psihicul omului fiind o parte a naturii, ce se conduce după legi obiective: suntem liberi numai dacă suntem în acord cu determinările cauzale. Conex acestei explicații apare și răspunsul la critica „ambientalismului”, a preemțiunii factorilor de mediu față de condițiile interne, de ordin ereditar. Tocmai acest apel la condiționarea ontogenetică a dat behaviorismului aura unei religii a

formativității sau modelării prin factori de progres controlabili, acceptată cu entuziasm de tinerii americani, chiar cu interese în afara carierei psihologice.

Contribuțiile behaviorismului

În ciuda neajunsurilor ce țin de îngustarea domeniului psihologiei, promovarea paradigmei behavioriste are meritul incontestabil al obiectivității metodologice și clarității terminologice. Impactul său asupra științei psihologice, dar și a celorlalte științe umaniste a fost enorm. Practic, în veacul ce s-a încheiat, nici un psiholog, om de știință, practician sau empirist, nu-și putea da seama în ce măsură era behaviorist. Criteriul *public knowledge* pentru obiectivitatea faptului psihic nu poate fi respins, astfel că pedestalul psihologiei științifice s-a înălțat semnificativ, spre sfidarea spiritului foiletonismului metafizic și mitologic. Se apreciază că nici un sistem de gândire psihologică n-a atins claritatea definirii obiectului de studiu și a metodei ca behaviorismul. Și în problema conștiinței, transparența principiilor a fost totală: chiar dacă există, această funcție nu are rol cauzal, deci considerarea ei nu este utilă în explicarea comportamentului. Extinzând discuția la „interacțiunea minților”, aceasta este posibilă, dar prin intermediul unor condiții ce țin de ambientul fizic.

Istoria behaviorismului începe cu Descartes, triumfă ca sistem cu Watson și va continua ca o atmosferă saturată de nostalgii ale preciziei metodologice, ale navigării sigure pe un ocean al impreciziilor.

În planul mentalității profesionale, psihologul cunoscător al paradigmei behavioriste are o acuitate crescută față de conceptele școlilor alternative, mai ales față de psihanaliză și psihologia umanistă; în practică, fie ea cercetare sau service, va păși în mod sigur pe sol behaviorist, fără teama pierderii obiectivității atunci când abordează teme ca „modelele cognitive”, „identitatea”, „empatia” etc.

XIV. GESTALTISMUL

(Expresie a cutezanței psihologilor germani, admirată chiar și de fizicieni, de a determina legi ale alcătuirii și funcționării sistemelor în psihologie)

Este cunoscută precis data când s-a lansat această paradigmă și de către cine: în 1912, cei trei fondatori, Max Wertheimer (1880 – 1943), Wolfgang Köhler (1887 – 1967) și Kurt Koffka (1886 – 1941) de la Universitatea din Frankfurt au publicat în „Zeitschrift für Psychologie” 61,121-165, un studiu asupra mișcării aparente. Trecuseră aproape trei decenii de la descoperirea de către von Ehrenfels a acestui fenomen și, cu o asemenea latență, s-a înțeles că, fără a se nega importanța analizei pe elemente și a metodelor cantitative, psihologia poate intra în lumea științelor veritabile, identificând, ca și acestea, legi ale alcătuirii și funcționării sistemelor.

De fapt, progresul în plan metodologic reprezentat de analiza factorială, corelând zeci de variabile, vizează tot efecte de emergență: piesele componente apar ca elemente ale unor entități holistice, ireductibile la părțile alcătuitoare.

După aproape o jumătate de veac, în 1959, la a 67-a Convenție a psihologilor americani, președintele ales, W. Köhler, simțea nevoia unor precizări în adresarea sa programatică: după ce invocă tulburarea produsă de afirmația lui von Ehrenfels că „mii de percepte au caracteristici ce nu pot fi derivate din particularitățile componentelor ultime” (exemplificând cu melodiile muzicale, formele obiectelor, caracteristicile estetice ale peisajelor și obiectelor etc.), arată că asemenea „calități-Gestalt” se definesc prin aceea că atunci când stimulii fizici implicați sunt considerabil schimbați, iar relațiile dintre ei se păstrează constante, calitățile „gestaltiste” rămân aproape aceleași; cutezanța lui Wertheimer (matematician, muzician și psiholog) a constată în radicalizarea gândirii lui Ehrenfels: el nu s-a oprit la întrebarea „Cum este posibil Gestalt-ul când scena perceptuală constă din elemente separate?”, ci a considerat acest fapt ca un dat general pentru situațiile perceptive; în calitate de participant la declanșarea acestui

nou curs de gândire, Köhler își mărturisește simțământul eliberării dintr-o închisoare (a faptelor psihologice ca atomi nelegați, ci doar asociați prin contingență); se întrevădea părăsirea încorsetării vieții sufletești atât de colorate într-un tablou „însălmântător de plictisitor”; fizicienii de elită ai epocii, în speță Max Planck și Max Born, au primit cu încântare această descoperire și au regăsit fenomenul în fizică.

Să continuăm referirile la acest discurs al ultimului supraviețuitor, atunci, dintre fondatorii școlii gestaltiste. Era în 1959, când toate marile paradigme ale psihologiei moderne își disputaseră întâietatea și valoarea științifică, iar psihologia umanistă era în ascensiune și respect.

„Adevăratul spirit al științei este spiritul critic” – continuă Köhler, ales acum, la Ohio, Cincinnati, președinte al Asociației psiho-logilor americani. În primele decenii ale aceluiași veac, când psihologia americană era superioară celei europene prin metodă, unele concepte gestaltiste păreau vagi. Cel care studiasă intelectul antropoidelor în Tenerife (1913 – 1919) se referă mai întâi la termenul *insight* (în germană, *Einsicht*). Genul de rezolvare desemnat de acest termen ține de situațiile în care soluția nu este arbitrar aleasă (și impusă) de către experimentator, ci „legată mai direct de natura situației date”. După cum se știe, din 1950 se declanșase, prin manifestul lui J.P. Guilford, mișcarea de idei și preocupări pentru creativitate (ca potențial, act, produs, personalitate și mediu); de aceea, poate, un psiholog atât de proeminent cum era Köhler, nu putea să nu exprime o rezervă în legătură cu valoarea absolută a „iluminării” pentru procesul de gândire productivă. Ca fost student al lui Max Planck, apreciază entuziasmul scrutării realității dincolo de ce pot exprima graficele și tabelele, dând exemplul Fiziologiei, „una dintre disciplinele cele mai fascinante”, care recurge rar la tehnici cantitative; nici conceptele „forță” și „energie” n-au fost clare la început pentru fizicieni, cum nici „condiționarea” și „motivația” pentru psihologi. Dar „nu este treaba științei să distrugă evidența”, ci, luând-o ca atare, să lucreze asupra clarificării conceptuale. „Condiționarea” este aproape principalul proces cu care are de-a face psihologul. Variatele sale forme se regăsesc ca învățare a trebuințelor, în gândire, *insight*, intenție și dorință. În toate aceste procese, behavioriștii evită conceptul de înțelegere (de exemplu, de ce rezultatul diferenței de pătrate $6 \times 6 - 5 \times 5$ este un număr impar). Condiționarea este, evident, un gen de experiență; ea poate fi observată și măsurată, dar aceasta nu înseamnă că alte genuri de experiență trebuie respinse.

Mai departe, Köhler, sfidând imaginea de „întunecat” sau „misterios” a gestaltismului, vorbește cu o claritate fizicalistă despre „comportamentul vectorilor în situații motivaționale”, remarcând specificul „forțelor psihice”: învățarea, transformarea obiectelor trebuințelor (obiecte cu „valențe”) în motive, ceea ce înseamnă apariția în relația Subiect-Obiect a vectorilor cu direcție și sens. Nu reprezintă aceasta o mână întinsă behavioriștilor americani și, deopotrivă, „umanistilor”? Aceasta este secvența finală a mesajului germanului W. Köhler, naturalizat în America, cel care a dat conceptului de „intelect” o conotație simetrică conceptelor de viață, suflet, adaptare și a dispus pe o linie continuă psihicul animal și cel uman.

Începând cu experimentele lui Köhler, vecinătatea și chiar rudenția cu lumea animală a încetat a mai fi un atribut al înjosirii; a devenit un argument al robusteții și validității, un suport al înțelegerii psihismului în general ca *problem solving* sau „aspect dramatic” al relației subiect-mediu; în cadrul acesteia, subiectul se luptă cu nedeterminarea, în căutare de invarianță.

Precursori ai gestaltismului

Două idei în istoria psihologiei surprind diferența dintre o sumă și o sinteză de elemente: „chimia mentală” a lui John Stuart Mill (1806 – 1873) și „sinteza creativă” a lui Wilhelm Wundt (1832 – 1920). Conex acestei atenționări este citat și contemporanul lui Wundt, Franz Brentano (1838 – 1917), care admitea analiza psihicului pe elemente chiar atunci când era vorba de formațiuni complexe, dar în calitate de element lua actul comportamental (de la sensibil la logic și social).

Surprinzătoare este contribuția fizicianului Ernst Mach (1838-1916), intrat în filosofie și psihologie ca epistemolog senzualist. Punând la baza oricărei cunoașteri (inclusiv științifice) senzația, el a postulat tipuri generice de percepții ale formelor spațiale și ale formelor temporare (cum este melodia muzicală), în care imaginea rămâne constantă atunci când elementele (culoarea, mărimea, cheia muzicală) se schimbă.

O asemenea calitate regăsită de mintea umană (de a fi ceva în plus, hotărâtor pentru identificare, față de suma elementelor) a fost numită de Christian von Ehrenfels (1859 – 1932), *Gestalt*. În deceniile următoare, psihologii de limbă engleză au impus termenul de *pattern* (model, configurație), care, totuși, prin sensul său prea general de cogniție sau concept, nu poate substitui termenul german *Gestalt*. Dacă ne întoarcem în 1896, la lucrarea lui John Dewey despre arcul reflex, vedem clar că autorul a încercat insistent să se depărteze de

elementarismul lui Wundt, folosind sintagmele „unitate independentă”, „întreg organic”, „unitate organică”, deci diferit de ce înseamnă „stimul” și „răspuns” într-o simplă asociere.

Fondatorii gestaltismului

Fenomenul mișcării aparente, ce a dat de gândit psihologilor și a condus la paradigma gestaltistă și-a găsit aplicația majoră în cinematografie. Cum se face că succesiunea unor stimuli luminoși la fante distanțate, la un interval de cca 60 msec. dă observatorului impresia că lumina se mișcă de la o fantă la alta? Această întrebare a constituit obiectul unor îndelungate discuții între M. Wertheimer, venit la Institutul de Psihologie din Frankfurt pe Main în 1910, și ceilalți doi colaboratori, la început subiecți ai experimentării, W. Köhler și K. Koffka.

Lucrarea lui M. Wertheimer din 1912 lansa o nouă paradigmă, deoarece mișcarea aparentă nu putea fi explicată prin analiză și relevare de componente; ea există datorită unor *relații* dintre componente (o anumită distanță dintre fante și un interval de timp între cele două apariții luminoase); maniera wundtiană de analiză se dovedea inacceptabilă, era respinsă de fenomenul însuși, deoarece el era un fapt primar, iar nu unul dintre elemente; era o caracteristică a organizării lor în câmpul perceptiv.

Printre psihologii germani și americani se simțea un curent inovator revoluționar, alternativă promițătoare la elementarismul obositor, atât reflexologic, cât și wundtian, dezarmant de „cenușiu” în explicarea complexității și dezvoltării vieții psihice.

Principiile gestaltismului

a) Gestalt-ul–calitate esențială a câmpului psihologic

Se zice că raportarea gestaltiștilor la întreg este dificil de înțeles, deși aserțiunea „întregul este altceva decât suma părților” se găsește și la înțeleptul chinez Lao-Tzi, care trăise cu șase secole înaintea erei noastre; simpla afirmație a diferenței dintre suma părților și întreg a fost considerată de B.F. Skinner în deceniul al patrulea o pseudoproblemă, deși gestaltiștii delimitaseră pe baza acestui criteriu „gândirea productivă” ca „rezolvare prin surprindere a legii de organizare internă” (prin Einsicht).

Din exemplele din date de M. Wertheimer, din istoria unor mari descoperiri în ultima și cea mai elaborată lucrare a sa, *Productive Thinking* (1945, New York, Harper & Brothers publishers), o glumă relativă la un inspector școlar clarifică perfect relația dintre „Gestalt” și „gândirea

productivă”. Într-o școală satească din Moravia (în vechiul imperiu Austro-Ungar), inspectorul intră într-un contact didactic cu clasa de elevi prin câteva întrebări de edificare. Văzându-i isteți, recurge și la o „întrebare încuietore” pentru elevii de școală primară:

„– Cine poate să-mi spună câte fire de păr are un cal?”

După o scurtă tăcere firească, provocată de o asemenea întrebare din afara manualelor, un copil zvâcnește cu mâna în sus:

– 3.571.962, domnule inspector.

– Curios! De unde știi?

– Încercați să numărați și dumneavoastră și o să vă convingeți!
– sună glăsciorul sigur al copilului.

Răspunsul și argumentarea l-au impresionat mult pe inspector; în drum spre cancelarie și apoi la despărțire și-a exprimat satisfacția față de activitatea dascălului și a făgăduit că va relata și colegilor săi de la Viena amuzanta întâmplare.

După un timp, la o întrunire în Capitală, învățătorul de țară s-a apropiat smerit de impozantul inspector, i-a adus aminte de istețimea elevului din clasa sa și l-a întrebat ce-au zis colegii la aflarea memorabilei istorioare.

„– Ptiu, la naiba, domnule învățător, știi, n-am relatat-o deoa-rece, în ruptul capului, nu mi-am adus aminte de numărul spus de copil.”

Bietul dascăl de țară s-a îndepărtat tăcut, rămânând poate pentru toată viața cu venerația cuvenită pentru procesul viu, productiv, al gândirii copilului, definit de Wertheimer ca superior obtuzității inspectorului imperial.

Chipul gestaltismului ar fi fost cu siguranță altul, mai cristalin și prietenos, dacă Wertheimer ar fi trăit după 1943, pentru a-și realiza dorința elaborării a două noi cărți, în completarea *Gândirii productive*. Acestea urmau să trateze :

– „aspectele mai largi ale psihologiei gândirii”;

– „problema logicii gestaltiste, în care problemele tradiționale apar ca un caz special euclidian; tot în acest cadru, aspectele euristici-gestaltiste productive”.

Când a dat „bun de tipar”, pe 23 septembrie 1943, considera *Productive Thinking* un fel de prolegomenă pentru elaborările ulterioare. Peste nici trei săptămâni, pe 12 octombrie, părăsea această lume a oamenilor și a ideilor, lăsând tiparului mirări, întrebări și îndemnuri de o frumusețe fără seamăn:

„Ce se întâmplă când gândirea lucrează realmente productiv? Ce se întâmplă când avansăm în cursul gândirii?... Ne interesăm de atâtea

lucruri – pietre, furtuni, flori, cristale...diferite științe; ne interesăm noi în serios ce este gândirea productivă?” (*op. cit.* p. 27).

– „Mulți consideră că oamenilor nu le place să gândească și tind din rășputeri să evite aceasta, preferând să nu gândească, ci doar să rețină și să repete. Dar, în ciuda multor factori nefavorabili care înăbușă gândirea autentică, ea din nou și din nou renaște și înflorește. Astfel, adesea se constată că oamenii, chiar copiii, tind spre aceasta... Cum apare descoperirea, iluminarea? Care sunt condițiile favorabile și defavorabile ale acestui minunat fenomen? Prin ce se deosebește gândirea bună de gândirea rea? Și, în sfârșit, cum să îmbunătățim gândirea?” (*op.cit.* p. 2-8).

Prin natura intrinsecă a experienței lor cognitive, oamenii recepționează și procesează datele într-un mod structurat, potrivit unor legi ale dependenței părții de întreg. Realitatea însăși are organizare structural-emergentă; exemplul apei, cu calitățile ei surprinzător de diferite față de elementele componente (oxigenul și hidrogenul); structura casei, structurile materialelor și ale țesuturilor vii, circuitul electric funcțional etc. (W. Köhler tratează sistematic asemenea exemple în lucrarea *Die physichen Gestalten*, 1920).

Cum știe observatorul sau gânditorul că analiza sa trebuie să se oprească la o anumită configurație a relațiilor și să nu mai continue avansul spre alte elemente? Răspunsul gestaliștilor este de factură pragmatică: dacă se ajunge la identificarea unor regularități sau legi utile, demersul este declarat adecvat și suficient. Acest principiu metodologic este considerat inevitabil pentru orice domeniu științific, cunoștințele depinzând întotdeauna, în parte, și de subiectul cunoscător.

b) *Raportul psihic-fiziologic*

Dacă în fizică, noțiunea de câmp semnifică un spațiu definit de mișcarea unor particule (ce poate fi descrisă matematic), în accepțiunea psihologică realitatea este alta. Sa luăm exemplul mai frecvent utilizat al câmpului perceptiv: câmpul semnifică un ansamblu de relații antecedent-consecvent, cu o descriere verbală sau matematică, relativ la care comportamentul de orice fel nu depinde punctual de caracteristicile locale ale situației-stimul.

Ipoteza unor câmpuri fiziologice a fost admisă de psihologi sub semnul izofuncționalității epistemice: dacă un anumit „model” fiziologic are o înaltă probabilitate de predicție a comportamentului, atunci el poate fi considerat valabil. Ideea de câmp a captivat pe fiziologi și i-a făcut să experimenteze interferențe între forțe electrice, schimbări fiziologice și percepție (în special cea vizuală). Dacă în această

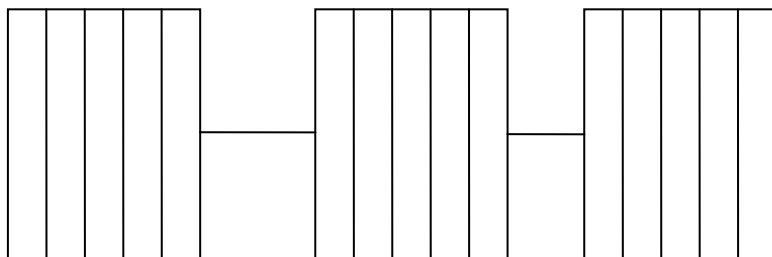
privință datele n-au fost considerate edificatoare, relația dintre structurile cerebrale și experiență a fost definită sigur ca una de izomorfism. În *Gestalt Psychology*, 1947, W. Köhler afirmă: „Organizarea experiențială în spațiu este întotdeauna structural-identică cu organizarea funcțională în distribuția proceselor cerebrale de bază” (p. 61). Așa cum o hartă și teritoriul pe care îl reprezintă nu sunt identice ca natură, ci doar ca structură, câmpurile fiziologice și experiențial permit urmărirea caracteristicilor unuia luând în seamă pe celălalt. De exemplu, în sistemul neuronal optic la broască s-au identificat unități care răspund numai când stimulul are unele caracteristici complexe (cum ar fi o curbură de o anumită mărime). Sunt deci rețele neuronale specializate în procesarea informațiilor relative la aspecte holistice ale stimulului și situației.

c) Atitudinea față de experiența trecută

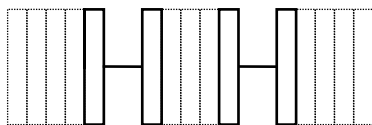
Acest principiu, redat prin sintagma „simultaneitate” (între psihic și fizic) este cu totul specific școlii gestaltiste. Fără a nega total rolul experienței trecute în reactivitatea individului într-o situație inedită, valoarea acesteia este diminuată în apariția noii imagini perceptive sau soluții; confruntarea concretă cu stimulul sau cu situația problematică este atât de hotărâtoare pentru comportamentul adecvat, încât modifică experiența trecută. Precepția este influențată de trei tipuri de variabile: genetice, istorice și situaționale. Aceasta nu înseamnă că unele legi de organizare a *gestalt*-ului nu pot fi învățate (cum ar fi principiul proximității: elementele apropiate aparțin aceluiași obiect).

Gestaliștii sunt preocupați de „efectul productiv” al impactului cu prezentul, la care pot contribui și elemente native și date ale experienței trecute, fără însă a fi hotărâtoare.

W. Köhler explica aceasta prin figura:

Deși figura conține două litere „H”, cu care suntem familiarizați, ansamblul nu este perceput ca o completare a acestora, deci ca:

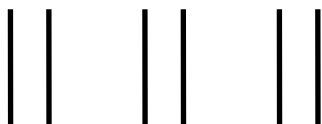

Atracția introspecționiștilor pentru analiză duce la neglijarea momentelor celor mai atractive, omniprezente, ale experienței cotidiene, ce imprimă adevăratele diferențe calitative imaginilor perceptive și soluțiilor în rezolvarea de probleme. Numai dacă descrierile cantitative urmează celor calitative se pot evita formulările banale sau forțate în psihologie.

d) *Principiile configurațiilor*

Enunțate în 1923 de M. Wertheimer ca rezultate experimentale, cu timpul au devenit cunoscute ca „legi de organizare”. Autorii gestaltiști și-au dat seama de dificultatea înțelegerii formulărilor verbale și au ilustrat fiecare principiu cu figuri.

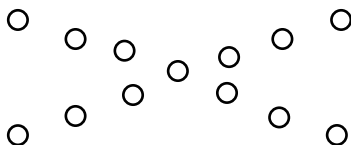
1) *Proximitatea*: elementele dispuse împreună în timp și spațiu tind să fie receptate împreună. Figura alăturată este percepută ca trei perechi de linii și nu altfel:

2) *Similaritatea*: elementele asemănătoare tind să fie percepute împreună într-o aceeași structura de lucruri egale. De exemplu, șirul unor cerușe dispuse alternativ, mare-mic:

3) *Direcția*: tindem să vedem figurile în modul în care elementele sunt orientate ca o curgere continuă. De exemplu:

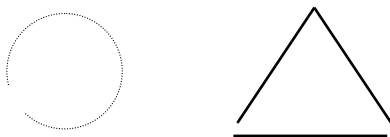
4) *Set-ul obiectiv*: dacă se percepe un anumit tip de organizare, se formează o disponibilitate (set) de a vedea la fel și elementele-stimuli ce nu au întocmai aceeași dispunere. Vedem alăturat trei seturi de elemente: primul este compus din perechi clar delimitate spațial; în al doilea, delimitarea este mai estompată, iar în al treilea, lipsește; totuși, întregul ansamblu tinde să fie perceput cu organizarea primei serii:

5) *Soarta comună*: când elementele unei serii mai mari sunt dispuse altfel, ele tind să fie percepute grupat. Exemplu:

6) *Pregnanța*: figurile tind să fie percepute ca „bune”, complete, stabile, în ciuda unor lipsuri. Alăturat vedem „cerc” și „triunghi”, deși sunt figuri incomplete:

Problematika învățării

După cum reiese din formularea acestor principii, Wertheimer admite prezența experienței trecute (ca set, ca tendință sau ca disponibilitate cognitivă); în general însă, gestaliștii nu pun accentul pe „reproducere”, ci pe „aspectul productiv”, adică pe procesarea cognitivă determinată de „vectorii” situației prezente. Modul de cooperare a celor două grupe de factori, putem spune acum, n-a fost dezvăluit de gestaliști, dar a făcut obiectul următoarei jumătăți de veac de cercetări în creativitate (inclusiv inventică).

Încă din cartea *Mentality of Apes* (1925), W. Köhler demonstrează experimental că formarea imaginii perceptive este determinată de calitatea câmpului ca întreg. Rezolvarea unei probleme devine o *restructurare a câmpului perceptiv*, în sensul unei completări pentru ca, în raport cu problema pusă, câmpul să devină semnificativ. Cum configurațiile „bune” sunt stabile, o dată *insight*-ul (descoperirea, iluminarea) produs, experiența câștigată (decă învățarea) este stabilă.

În *Productive Thinking*, M. Wertheimer sugerează metode gestaltiste eficiente în *problem solving*, abordări în termeni holistici, diminuarea atenției pentru detalii, încercări oarbe și căi înguste de dresaj (în spiritul lui Thorndike).

Un moment remarcabil în evoluția concepției gestaltiste îl reprezintă cartea lui K. Duncker *On Problem Solving* (1945), o dezvoltare a lucrării cu același titlu publicată în 1935, în germană (*Psychological Monographs*, 58(270)). Aici, tânărul gestaltist (coleg de doctorat cu cunoscutul psiholog român Gh. Zapan), face o delimitare clară între două tipuri de situații problematice: *tipul Hume* și *tipul Gestalt*. Primul se pretează la o rezolvare după suma elementelor, al doilea se rezolvă prin *Einsicht* (engl. *insight*), adică restructurare, surprinderea principiului de organizare holistică; într-un caz, rezolvarea este graduală, metoda încercărilor și erorilor poate fi adecvată; în celălalt, gânditorul învinge obstacole (cum este fixitatea funcțională), trecerea de la neputință la reușită este bruscă, performanța este rapidă, procedeele sunt ușor transferate.

Dacă raportul dintre rezolvare și experiența trecută a rămas un punct foarte controversat, chiar când este vorba de probleme de tipul al doilea, accepțiunea asociaționistă a învățării a fost pusă de gestaliști sub semnul risipei și insuficienței (vezi și Koffka, *Principles of gestalt psychology*, New-York, Harcourt, Brace, 1935).

Paradigma gestaltistă

Obiectul psihologiei: studiul experienței imediate a întregului organism. În contrast cu behaviorismul, gestaliștii s-au ocupat mai mult cu percepția și aceasta din perspectiva condițiilor situației prezente și a antecedentului.

Postulate. Unul singur este formulat clar: întregul domină părțile și constituie realitatea primară, „unitatea elementară” de analiză, specifică și profitabilă pentru psihologie. Mai sunt evidente alte patru postulate secundare: 1) izomorfismul; 2) contemporaneitatea; 3) legile organizării; 4) noncontinuitatea învățării.

Relația spirit-corp

De când psihologia a devenit știință experimentală, cercetătorii din domeniu au început să evite tratarea specială a acestei probleme, ca nerelevantă. Principiul izomorfismului la gestaliști lasă însă impresia unui clar dualism: se recunoaște de fapt existența a două serii de evenimente. Accentul pe relația parte-întreg înseamnă promovarea în centrul atenției a emergenței impactului dintre două entități. Deci,

organismul este un real integru, unitar, la a cărui constituire și funcționare contribuie, cu efecte de emergență inerente, atât substratul anatomic, cât și palierele fiziologic și psihologic. Nu este vorba de primatul unui real sau altul, ci de două aspecte sub care poate fi privită viața de relație: recepția, reacția, *problem solving* și „orientare” în situațiile de viață (fie ele de percepere, expectativă, scrutare, decizie, confruntare, autorealizare).

Sunt consemnate aprecieri potrivit cărora izomorfismul a fost modul ingenios de a integra psihicul în restul lumii.

Datele analizei științifice

În această privință se poate observa o apropiere de behavioriști, care au practicat acceptarea aceluiași gen de date privind învățarea și rezolvarea de probleme. Dacă behavioriștii au exclus conștiința și introspecția ca fapt al analizei științifice, au acceptat totuși comportamentul verbal; gestaliștii au fost mai toleranți, acceptând relatările subiectului despre ceea ce recepționează și gândește.

Selecția și conexiunea. Problema de studiu pentru gestaliști a fost nu selecția elementelor realului, ci structurarea lor: unele elemente devin fond, altele „figură pe fond”. Legile de structurare formulate de M. Wertheimer sunt în fapt reguli de selecție; alți gestaliști au definit unele proprietăți ale stimulilor care-i fac „invarianți” pentru procesarea cognitivă.

În ceea ce privește conexiunea (apariția formațiilor complete din elemente simple) trebuie remarcat faptul că principiile de organizare (ale gestalturilor) nu vizează conexiuni, ci raporturi dinamice dintre antecedent și consecvent și raporturi funcționale (cu efect emergent) dintre componente; principiul izomorfismului, de asemenea, explică aspectul productiv al procesării cognitive, cum vor zice creatologii – a *flexible use of knowledge*.

Critici la adresa gestaltismului

– Caracterul nebulos al teoriei, imprecizia definirii termenilor principali, în special a conceptului de „organizare”. Conex acestei imprecizii este și slaba predicție (de exemplu în privința transferului), conceptul de *insight* fiind global, fără enumerarea unor factori: favorizanți sau frenatori. De aceea, paradigma gestaltistă a fost considerată mistică, neelucidând ceea ce stă dincolo de „mai mult decât” (organismul, celula, percepția *sunt mai mult* decât suma părților). Gestaliștii înșiși au calificat paradigma lor ca speculativă, fără a avea prin aceasta un merit deosebit sau un minus, deoarece orice sistem conceptual are

o asemenea parte, ceea ce constituie și un stimulent sau o sursă de sugestii pentru experimentare.

– Baza experimentală a gestaliștilor a fost criticată pentru absența dimensiunii cantitative și statistice. Știind cât de mare a fost interesul pentru fenomene ce nu se supuneau schemei behavioriste sau reflexologice, ne dăm seama de netemeinicia acestui gen de critici. K.Duncker, gestaltist „târziu”, remarcabil tocmai prin experimente de *problem solving*, a adus importante contribuții, dar la fel, fără apel la soluții statistice.

După cum s-a văzut mai sus, în 1943 Wertheimer avea proiecte pentru o logică și o euristică gestaltistă. Credem că, cea din urmă, a fost semnificativ realizată prin creatologia deceniilor următoare, confirmându-se astfel filonul realist și fiabil-umanist al paradigmei gestaltiste.

Contribuțiile gestaltismului

Folosirea termenului de „câmp” în psihologie a contrariat mai mult pe fizicieni, pentru care, în domeniul lor, semnificația era bine stabilită (Este cunoscută o adresare a lui Robert Oppenheimer către Asociația Psihologilor Americani, 1956). Analogia s-a dovedit însă productivă la nivel metateoretic, relevând atât calitatea holistică a interacțiunilor variabilelor unui sistem, cât și caracterul dinamic al ansamblului (în sensul că interacțiunile se schimbă continuu după „principiul prezenței actuale a condițiilor”). O distincție operată de Koffka la începuturile gestaltismului între ambientul „comportamental” și cel „geografic” a fost dezvoltată de Kurt Lewin (1890 –1947) într-o teorie a câmpului (*Principles of Topological Psychology*, 1936; *Field Theory in Social Science*, 1951). Apelând la o modelare topologică (geometrie nonmetrică) și la calculul vectorial, Kurt Lewin a întreprins numeroase cercetări asupra aspectelor dinamice ale vieții de relație. O doctorandă a sa la Berlin, B.W. Zeigarnik, colegă în acei ani cu Dunker și Zapan, a relevat într-un mod memorabil fondul tensional-dinamic, oprindu-se la cazul acțiunii întrerupte, nefinalizate: în asemenea situație, condițiile, elementele sarcinii, acțiunii, sunt mult mai bine reținute și reproduse. (în literatură a rămas consemnat ca „fenomenul Zeigarnik”, 1927). De exemplu, un chelner redă întocmai o mulțime de detalii privind comenzile date de mesenii localului, dar reține destul de vag pe cele care au fost deja achitate.

Alte studii experimentale au vizat învățarea unor comportamente sociale, geneza aspirațiilor, instituirea „spațiului de viață”, rezolvarea conflictelor interpersonale.

Psihologia gestaltistă a însemnat o „atmosferă” de fenomene surprinzătoare și spectaculoase în care „respiră” și azi o știință a psihicului organizator, făurar, arhitect nativ în toate planurile vieții de relație, sub aspectele cognitiv și dinamic. În acest cadru s-a înțeles că actul intelectual (rezolvarea inteligentă) este corelatul psihic al structurii situației (W. Köhler, pe insula Tenerife), că există un gen de învățare prin iluminare (M. Wertheimer) și că situațiile problematice sunt sau apar rezolvitorului în ipostazele de „sumă” sau de „gestalt” (K. Dunker). Nici o altă școală de gândire psihologică nu a dat un semnal atât de credibil că, orientându-se spre organizarea molară, evităm sau, în orice caz, diminuăm caracterul artificial al analizei fenomenelor complexe. Titlul unui articol din 1967 de A.P. Weiss este edificator în acest sens: $1+1 \neq 2$.

*O direcție productivă în dezvoltarea gestaltismului:
Teoria câmpului cognitiv
(behaviorismul intențional, Tolman).*

Edward C. Tolman (1886-1959) a promovat un behaviorism molar, cu semnificative elemente teoretice și experimentale de gestaltism.

Începând o carieră inginerască după absolvirea Institutului Tehnologic din Massachusetts, își ia doctoratul în psihologie în 1915, la Harvard, lucrează ca preparator un timp, iar în 1918, la Universitatea din California, înființează un laborator pentru studiul comportamentului șobolanilor. A avut o carieră științifică respectabilă și a dus o viață nonconformistă (de exemplu, în 1950 și-a demonstrat patriotismul conducând mișcarea împotriva jurământului de loialitate față de stat.).

Behaviorismul „intențional” a fost fundamentat de Tolman în cartea sa *Purposive Behavior in Animals and Men* (1932). Deși este considerat mai mult un teoretician programist, principiile formulate de el au apărut clare și convingătoare pentru înțelegerea comportamentului. În 1959 publică o carte de sinteză cu acest titlu: *Principles of Purposive Behavior*. Comportamentul se definește ca o activitate adaptativă, intențională, prin care organismul își organizează elementele ambientului din perspectiva mijloacelor și scopurilor. Termenul-cheie devine cogniția sau expectanța, efect al unui proces fundamental numit învățarea indiciilor (*sign learning*, relație de tip S – S). „Inginerește”, Tolman a construit situații reprezentative pentru comportamentul intențional: accesul la hrană, evitarea simplă a șocului electric, învățarea punctului preferat și învățarea latentă.

Un loc central în sistemul lui Tolman îl ocupă *construcțiile* cognitive. Afinitatea mijloace–scopuri este o dispoziție, un set relativ

independent de stare motivațională actuală a organismului (poate ști unde este hrana, chiar dacă este sau nu flămând). Produsul direct al acestei „stări de pregătire” este așteptarea (expectanța). Dimensiunea majoră a unui comportament într-un ambient este de a învăța *ce duce la ce*, iar pentru aceasta sistemul psihic are și își formează tot mai multe „disponibilități mijloace-scopuri”, ca un fel de convingeri sau credințe consolidate și interconectate.

Chiar în propriul său demers investigativ, încearcă să operaționalizeze acest principiu. Situațiile de adaptare sunt multiple, deci și procesele de învățare trebuie să fie de mai multe tipuri. Definește șase tipuri de conexiuni: *cathexe* (similar valențelor lui K. Lewin: *calitățile afective* ale obiectelor sau funcțiile lor de a satisface trebuințe); *seturi de echivalență* (reprezentări cognitive despre subțeluri, întăritori secundari sau agenți perturbatori); *expectanțe* (numite inițial *sign-gestalt-expectations*): condiții ale ambientului ce fac posibilă învățarea latentă; *moduri de cogniție a câmpului*: funcții de ordin mai înalt ce produc expectanțe în procesele perceptive, mnemice, inferențiale relative la câmpul psihic; *discriminări dinamice* (la nivelul trebuințelor): abilități de comportare diferențiată în condiții diferite de privațiune; *pattern-uri motrice*: deprinderi, adică răspunsuri și combinații de răspunsuri în sarcini de motricitate.

Tolman nu s-a preocupat de formularea unor legi speciale pentru aceste tipuri de învățare, deși a tins spre un sistem de variabile în interacțiune, relative la *spațiul comportamental*, sistemul de trebuințe și *matricea de valori-convingeri*. A avut mereu în vedere o metodologie empirică și s-a temut de generalizări teoretice netestabile în practică.

Design experimental tip Tolman

Ca și acum șapte decenii, metoda experimentală a lui Tolman pare o inovație cutezătoare. Pentru a studia *învățarea prin insight la șobolan*, a fost conceput un labirint cu trei căi alternative spre un loc unde era dispusă hrana; stuațiile problematice erau provocate prin două blocaje ce pot închide succesiv căile de acces; unul dintre ele, deși este dispus pe „calea 1” anihilează simultan și „calea 2”. Ipoteza cercetătorului viza rezolvarea, respectiv, învățarea prin *insight*: poate Subiectul să înțeleagă „gestalt”-ul labirintului, renunțând să mai încerce accesul spre hrană prin „calea 2”? Într-adevăr, după un număr de încercări, animalul se întoarce în fața blocajului B, dar nu mai apelează la „calea 2”, ca înainte, când era „blocajul A”, ci direct la

„calea 3”. Experimentul ilustrează bine abordarea de tip cognitivist a lui Tolman, confirmată de reușita majorității animalelor studiate.

Chiar prin analiza acestui experiment, behavioriștii, în spiritul lui Thorndike, pun întrebarea (fundamentală, de altfel) dacă întărirea este un factor de progres esențial pentru producerea învățării. Cognitiviștii definesc învățarea cu precădere în termeni ce țin de percepție, iar nu de răspuns.

Tolman a rămas celebru prin imaginarea unui experiment de învățare latentă: un animal flămând era lăsat liber într-un labirint fără a căpăta vreo recompensă prin hrană. După mai multe vizite de acest fel, cu numeroase erori în parcurgerea labirintului spre ieșire, animalul găsește pentru prima dată hrană în cutia-țel (punctul final). Experimentatorul a observat că performanța parcurgerii labirintului a crescut semnificativ în decursul vizitelor, deci Subiectul învață mereu câte ceva, deși nu fusese motivat să o apuce pe căile ce duceau spre *finish* și să evite pe cele greșite. Când experimentatorul a introdus recompensa (hrana), performanța lotului experimental a crescut rapid, atingând pe cea a grupului de control, întărit la fiecare succes, dar cu același număr de încercări.

S-au purtat multe discuții în contradictoriu pe tema acestui experiment, în special cu privire la prezența sau absența vreunei întăriri. Astăzi putem spune cu ușurință că orice ființă și cu atât mai mult un mamifer are și trebuințe epistemice, chiar un reflex natural de orientare, cu bine-cunoscute componente nervoase vegetative, motrice și dinamice. Totuși, decenii la rând, „legea efectului” (formulată de Thorndike, ca o generalizare a principiului întăririi din reflexologie) a fost zdruncinată, apoi înțeleasă mai extensiv.

În ciuda unei coeziuni slabe între elementele concepției lui Tolman, care nu-i conferă statutul de sistem teoretic, contribuțiile sale la dezvoltarea psihologiei secolului XX sunt remarcabile. Mai întâi, a împăcat behaviorismul cu *ideea de țel*, fără a fi suspectat de un mentalism caduc. Orientarea spre țel sau, în terminologia „scolii acțiunilor mintale”, „luarea în seamă a țelului” a căpătat forța operaționalizării în noua știință a sistemelor, cibernetica.

Învățarea cognitivă a devenit o alternativă demnă de o știință experimentală, comparativ cu teoria reducției trebuinței, formulată de Hull (o viziune asupra întăririi).

Prin studiile lui Tolman, șobolanul a devenit un Subiect de laborator respectat. Într-un eseu din 1945, Tolman se întreabă cu umor: „Prin ce am contribuit noi, alergătorii de șobolani, la înțelegerea

trebuițelor și pseudotrebuițelor, absurdităților și tragediilor prietenului și dușmanului nostru *homo sapiens*?” Răspunsul este că atât timp cât succesele, stăruințele și divagațiile inacceptate social ale omului, adică gândurile, motivațiile și instabilitățile sale – toate sunt în ultimă instanță modelate și materializate de culturi specifice, este adevărat că cele mai multe dintre legile formal înțelese ale inteligenței, motivației și instabilității pot fi totuși studiate la șobolani, mult mai ușor decât la om. Și ca un final de perorație, trebuie remarcat că șobolanii trăiesc în cuști; ei nu merg la sindrofii în noaptea dinaintea experimentului planificat; nu se omoară unul pe altul în războaie; ei nu inventează mașinării de distrugere, nu intră în conflicte de clasă sau masă; evită științele politice, economice și lucrările de psihologie. Ei sunt minunați, puri, încântători.

În istoria psihologiei, Tolman este considerat a fi primul care a operat o distincție între „învățare” și „performanță”: învățarea singură nu este suficientă pentru a produce un comportament manifest; condițiile dinamice, motivaționale, trebuie luate în considerație. El a stimulat în acest sens cercetările asupra învățării latente, deschizând în fapt o problematică nouă și o mai largă perspectivă pentru cercetările experimentale asupra cogniției.

Ideea „variabilei intermediare” a fost rapid acceptată de behavioriști (mult experimentată de Hull), ca prilej de deschidere și aprofundare, de fapt ca o nouă paradigmă. Variabila intermediară sau de intervenție este o funcție organică (ca de exemplu foamea), postulată ca răspunzătoare pentru un gen particular de comportament (respectiv, hrănirea) într-o anumită situație-stimul (pentru exemplul de mai sus, – prezentarea hranei după o zi de privare de hrană).

XV. PSIHANALIZA

(paradigma cu cea mai largă și spectaculară propagare
în lumea modernă)

„Atacul împotriva conștiinței”, scoaterea în prim plan a forțelor iraționale în raport cu care rațiunea rămâne doar un mecanism de mascare, este apreciat de psihologii de orientare marxistă drept un vector al ideologiei burgheze reacționare. Cunoscutul psiholog-istoric rus M.G. Jaroșevsky* identifică evoluția acestei tendințe în operele lui Arthur Schopenhauer (1788-1860), Karl-Eduard von Hartman (1842-1906) (*Filosofia inconștientului*) și Friederich Nietzsche (1844-1900): dincolo de limitele conștiinței acționează procese psihice, altele decât cele ce apar în autoobservație; o asemenea forță motrice era la Schopenhauer „începutul volitiv”, la Hartman „forța cosmică psihică”, iar la Nietzsche „motivațiile primitive”.

Se anunța și chiar s-a impus o „psihologie abisală” sau a adâncurilor, în care *motivația* și *cunoașterea* erau opuse și contradictorii.

Apărea, evident, o depășire atât a explicației mecaniciste (stimul-reacție), cât și a celei subiectiviste (cu apel la efortul volitiv și la stări ale conștiinței), vizând orientarea și încărcătura energetică a acțiunii. Dar psihogeneza se axa acum pe motivația definită, cu pretenție de obiectivitate, în cadrele sociogenezei și biologicului.

Când se inventariază opere și nume în psihanaliză, se ajunge la liste enorme; practic, lucrările fundamentale, dar și cele de analiză și aplicații au fost traduse în toate limbile moderne. Numai opera lui S. Freud a apărut în engleză în 24 de volume; la acestea se adaugă zecile de volume ale discipolilor (mai toți și oponenți!), adepților și criticilor.

Nici o altă paradigmă nu „a coborât” asupra lumii atât de șocant, ca o bombă; bulversarea mentalităților tradiționale a fost atât de generalizată încât sistemul a fost perceput ca ceva absolut nou. Aceasta și explică, pe lângă o doză de malițiozitate, căutarea unor explicații în viața personală („psihosocio-geneza”) *fondatorului însuși, Sigmund Freud*.

* *Istorijsia psihologii*, Moscova, Mâsli, 1966, p. 479.

Totuși, mai consistentă este tradiția intelectuală europeană a scrutării determinismului vieții sufletești, respectiv a studiului „decalajelor” dintre planurile „profund” și „de suprafață” în viața personalității. Contribuția cea mai însemnată în acest sens revine următorilor autori: G.W. Leibniz (1646 – 1716), J.W. Goethe (1749 – 1832), G.Th. Fechner (1801 – 1887) și Ch. Darwin (1809 – 1882). Primul a formulat o ipoteză deosebit de atrăgătoare: de la postularea că activitatea este condiția de bază a existenței, a trecut la argumentarea unor componente elementare înzestrate cu energie (motivație) și automișcare; numite *monade*, aceste entități nu sunt simpli atomi constitutivi (în accepțiunea lui Democrit), ci centre energetice autonome. J.Fr. Herbart a preluat ipoteza „combustiei” inconștiente și a tratat (chiar matematic) în aceeași perspectivă o dinamică a conflictului de idei în „ascensiunea” lor spre planul conștient. Darwinismul a însemnat descoperirea unui gen de determinism: organismele și instanțele lor sufletești sunt moștenitoare ale funcționalității comportamentale (adaptative) de la generațiile anterioare; aceste mecanisme ale selecției și evoluției naturale, ca și dinamica memoriei (Ebbinghaus), asociațiile S-R (Pavlov), tehnica hipnotică a lui Charcot, comportamentul „superstițios” (Skinner), pragurile senzoriale (Fechner) – toate au avut o rezonanță benefică pentru medicul Freud; mintea sa fusese alertată de tabloul schimbărilor stărilor psihice în isterie atunci când terapeutul „sondează” verbal trecutul pacientului (tema asupra căreia scrisese cu J. Breuer (1842-1925) lucrarea *Studii asupra isteriei*, 1895).

Date biografice

Sigmund Freud s-a născut pe 6 mai 1856 în localitatea Pribor din Cehoslovacia, în familia unui mic comerciant. După o scurtă ședere în acel orașel de 4.600 de locuitori ce pe atunci se numea Freiberg, când Sigmund avea patru ani, familia s-a stabilit la Viena; dintre cei opt frați, el a fost primul copil al lui Jacob Freud cu cea de a doua soție.

Remarcat devreme ca elev performant, s-a îndreptat spre cariera medicală, nu însă, cum s-a zis, la insistența părinților, ci după ce audiase o conferință despre „frumosul studiu al lui Goethe, *Natura*” (*Autobiografie*, 1925). Terminând facultatea, s-a simțit atras mai mult spre investigație științifică, pe care a început s-o exerseze în anatomia sistemului nervos și psihiatrie, cu concursul binevoitor al unor medici remarcabili.

În 1885, Freud a obținut o bursă la Paris, având astfel ocazia să studieze cu celebrul specialist în hipnoză și isterie, Jean Martin Charcot (1825-1893); au stabilit chiar unele planuri de colaborare. În anul următor s-a stabilit ca medic la Viena și s-a căsătorit „cu fata

care mai bine de patru ani m-a așteptat într-un oraș îndepărtat” (*Autobiografie*). Ca logodnic, îi expediase Marthei Bernays, rudă cu poetul H. Heine, 900 de scrisori înflăcărate de viață, de iubire și umor. În 1889 a făcut o vizită de studii de câteva săptămâni la Nancy, pentru a cunoaște sugestia nonhipnotică, practică de Bernheim.

În următorii zece ani a pierdut interesul pentru anatomie, iar în 1895 a publicat, împreună cu Joseph Breuer (1842-1925) *Studii asupra isteriei*, ce a marcat începutul psihanalizei. În anii următori s-a manifestat ca o fire independentă și dificilă în colaborări, publicând în 1900 *Interpretarea viselor*, carte ce l-a consacrat ca psihanalist. Renumele său a început să se extindă în lume, în 1909 fiind invitat la Clark University, SUA, împreună cu discipolii săi Jung, Ferenczi, Jones și Bill; la Viena au venit studenți din Anglia și America să învețe teoria și practica psihanalizei.

Din scrieri și conferințe, Freud apare un fin observator, surprinzător prin inducții și extrapolări, realist, „mărturisitor” sarcastic al unui tărâm abisal amenințător.

Confruntat cu discipoli centrifugali care i-au clătinat edificiul conceptual, fumător înveterat pe fondul unei nervozități sarcastice, din 1923 devine un pacient dificil al serviciilor medicale oncologice, suportând 20 de intervenții chirurgicale în cavitatea bucală.

În urma ocupației naziste a Austriei, pe 4 iunie 1938, Freud evită condiția de deținut (fatală pentru surorile sale), emigrând la Paris și apoi în Anglia, cu ajutorul lui Ernest Jones, a ambasadorului american în Franța și a altor prieteni; în schimbul unei taxe speciale de emigrare echivalentă cu un milion de lire, debarcă la Londra, cu o primire triumfală. Libertatea îi întărește spiritul, lucrând în ultimul an de viață la două lucrări capitale: *Omul Moise și moartea religiei monoteiste* și o sinteză asupra psihanalizei, rămasă neterminată.

*Edificiul faptic și teoretic al psihanalizei („Fluctuat nec mergitur”)**

Apropierea de medicul psihiatru Joseph Breuer la sfârșitul anilor '70 s-a datorat interesului pentru hipnotism, ca metodă terapeutică. O

* „Se clatină, dar nu se scufundă”, moto la cel dintâi studiu asupra istoriei psihanalizei, *Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung*, 1924; este de fapt epigraful de pe stema Parisului, înscris sub imaginea grafică a unei bărci, reluat de Freud ca aluzie la dizidența foștilor săi discipoli, – Alder, Jung ș.a.

pacientă, Anna O., tratată în 1882, manifesta mai multe tulburări: contracturi, paralizii funcționale, tendințe spre dedublarea personalității. Breuer a experimentat de mai multe ori o „cură a dialogului”: crizele erau atenuate dacă se intervenea cu întrebări despre istoria pacientei. Prin repetare, în combinație cu ședințe de hipnoză, cazul a evoluat pozitiv. Mai târziu acest procedeu s-a numit *chatarisis*. Lui Freud, fenomenul i s-a părut deosebit de interesant și a insistat să fie prezentat lumii medicale, (ceea ce s-a realizat doar peste 13 ani).

După ce a cunoscut tehnica psihoterapeutică a lui Charcot prin hipnoză, reîntors la Viena, Freud a renunțat la electroterapie, dar atenția i-a fost atrasă de două fenomene: dificultatea de a hipnotiza pe unii pacienți și amnezia posthipnotică. Pentru a se edifica, a vizitat pentru câteva săptămâni un alt centru francez, alternativă a lui Charcot, pe Bernheim, la Nancy, care practica și sugestia non-hipnotică. Freud era atras de „cura dialogului” ce realiza o „descărcare” a istoriei pulsional-nevrotice a pacientului. Se înainta spre ideea importanței proceselor inconștiente în etiologia nevrozelor: simptomele erau expresii ale unor evenimente pe care pacientul nu și le amintea. Procedul sugestiilor prin care se învingea amnezia posthipnotică apărea promițătoare pentru Freud.

Referitor la conținutul „bagajului” de pulsuni ce tulburau personalitatea pacientului, Freud s-a convins treptat că sexul are un rol dominant (majoritatea pacienților relateau experiențe sexuale traumatice în copilărie, mai ales în cadrul propriei familii). Impulsul interzis, se manifestă mai târziu într-o formă simbolică, dar substanțial perturbatoare. Breuer nu s-a putut decide dacă sexualitatea este atât de importantă încât să impună o demarcație între normal și patologic și nu s-a angrenat în promovarea psihanalizei freudiene.

Psihanaliza ca paradigmă

Freud a abordat inconștientul ca un teritoriu neexplorat al psihicului, iar nu ca un construct logic necesar în explicarea fenomenelor. Pe măsură ce l-a scrutat, gândirea sa a progresat spre *pattern*-uri mai precise, validate în terapie și prin acumulare de date empirice. După cum era de așteptat, încrezător în *insight*-urile sale, a sfidat pe cei care au adus critici fără să se sprijine pe asemenea platforme. Este cunoscut, spre exemplu, că la replica lui P. Janet că inconștientul este „o manieră de a vorbi”, a făcut trimitere la „nivelul coborât de înțelegere”.

Inconștientul și conștientul sunt deci două sfere în care se derulează, respectiv, *procese primare* și *procese secundare*. De

exemplu, ilogismul viselor este caracteristic pentru procesele primare, ca ansamblu.

Orientat spre dinamica vieții psihice, Freud identifică energia și izvorul acesteia (pentru funcționarea aparatului mental): *libido*-ul, respectiv, *id*-ul. Diferitele instincte (din *id*) prezează să se descarce de energia libidinală. Pentru aceasta îi trebuie un *țel* (în cadrul unei activități specifice) și un *obiect* ce facilitează descărcarea. *Id*-ul acționează conform *principiului plăcerii*, eliminând energie, dar păstrând încă un nivel satisfăcător.

Un alt modul al sistemului psihic este *Ego*-ul; el funcționează după legile procesului secundar, adică după *principiul realității* (este un *service* de evaluare ce selectează acțiunile în mod rațional pentru a minimaliza teama și a maximiza plăcerea).

Dar omul se formează și acționează într-o anvelopă socio-culturală, cu reguli, imagini, valori, așteptări, ce-l privesc direct; „stratul” cel mai apropiat al acesteia este constituit de părinți.

Sistemul psihic își formează un al treilea modul, *superego*, la rândul lui compus din:

- *conștiință*: o instanță ce sancționează comportamentul după criteriul simțului vinovăției;
- *ego ideal*: o instanță ce recompensează comportamentele, prilejuind trăirea mândriei.

Superego funcționează după legile procesului primar, deci într-un plan necontrolat de conștiință.

Doi vectori pulsionali polarizează comportamentul unei persoane:

- 1) al vieții, integrării, continuității;
- 2) al morții sau dezintegrării.

Dacă pentru cel din urmă nu i-a rezervat un nume, *libido*-ul este energia vieții; ea „se fixează” pe reprezentări ale obiectelor externe ca un proces de descărcare, numit *cathexis*, cu adresă dictată de specificitatea instinctelor, dar și de stadiul dezvoltării individului.

Relativ la fenomenul *fixării* (metafora lui Stendhal, apreciată și de C. Rădulescu-Motru, era mai fericită: emoțiile se *crystalizează* în obiect, generând sentimentul iubirii) dezvoltă o teorie a „complexelor”, a descărcării libidoului în obiecte nepermise. Complexul sau conflictul Oedip este cel mai frapant: iubirea timpurie a băiatului față de mamă.

Dacă din *preconștient* informațiile pot fi actualizate cu un efort mai mic, inconștientul necesită o abordare prin mijloace speciale, cum sunt hipnoza, asociația liberă, visele, erorile involuntare. „Descărcarea” pulsuniilor, a dorințelor de satisfacere, este blocată de reglajele

și barajele conștiente, dar se poate regăsi în diferite produse, printre care simbolistica viselor. Printre experiențele timpurii refulate datorită pedepselor și represaliilor, primul loc îl ocupă cele ce țin de motivația sexuală.

Cele trei sisteme ale personalității; tablou comparativ *

	ID	EGO	SUPEREGO
Natura	biologică	psihologică	socială
Originea	Ereditate	experiență	cultură
Contribuții	instincte	sine	conștiință
Orientare spre	trecut	prezent	trecut
Nivelul	inconștient	conștient și inconștient	inconștient
Principiul	plăcerii	realității	moralității
Scopul	plăcerea	adaptarea	reprezentarea binelui și răului
Raționalitatea	irațional	rațional	nelogic
Realitatea	subiectivă	obiectivă	subiectivă

Viziunea psihanalitică asupra obiectului psihologiei

Fără a formula definiții în acest sens, Freud a intenționat să elaboreze un cadru conceptual sistemic în jurul ideilor de inconștient, rezistență, transfer, energie instinctuală, catharsis, nevroză.

O analiză a cunoscutelor variante în psihanaliză relevă patru postulate:

- a) viața psihică se supune unui determinism cert;
- b) inconștientul joacă un rol esențial în determinarea comportamentului uman;
- c) factorii hotărâtori în explicarea psihicului sunt cei motivaționali (sau „dinamici”); un gen de motivație poate instrumenta mai multe comportamente; acțiunea intenționată este mai potrivită explicării omului decât conexiunea S – R;
- d) istoria organismului este de extremă importanță în determinarea comportamentului actual.

Evident, într-un sistem de gândire și explicații atât de amplu cum este psihanaliza, analiștii au identificat și alte postulate de ordin secundar: trebuința sexuală este bazală, fiind prioritară pentru biologia

* După Ch. Potkay, Bem P. Allen, *Personality: Theory, Research, and Applications*, Brooks/Cole, Publ Co, Monterey, 1986, p. 73.

organismului; există un conflict bazal între instinctele vieții și morții; comportamentul este manifestarea interacțiunii a trei module: *id*, *ego* și *superego*; raportul părinți-copii este hotărâtor pentru nevroză; visele, erorile în vorbire și alte produse ale gândirii au o valoare simbolică relativă la experiența sexuală.

Aceste postulate sunt identificate de analiști, dar Freud a fost un inductivist, el a pornit de la fapte, pe care le-a extrapolat și generalizat.

Se consideră că, în cele mai multe cazuri, predicțiile bazate pe postulatele formulate mai sus nu pot fi testate din cauza lipsei unei expresii cantitative: cele mai multe ipoteze în psihanaliză vizează relațiile dintre evenimentele din istoria pacientului și comportamentul prezent; datele pe care le ia în considerație terapeutul sunt producțiile verbale ale pacientului. Câte din acestea sunt fanteziste? Deci, dilema este: analistul ia ca reper trecutul, pe care-l consideră important, dar el se informează despre acesta prin relatările unui subiect tulburat, deși binevoitor și cooperant.

Raportul psihic – corp

Freud nu a tratat această problemă în mod special, convins fiind că psihismul este o realitate în sine, cu mecanisme, istorie, disfuncții și înfrunțări proprii. A recunoscut un paralelism: procesele psihice nu se pot desfășura în absența proceselor fiziologice, acestea precedând pe primele și având prioritate.

Se știe că în anii '20, psihologii sovietici au acceptat și practicat psihanaliza pentru nuanța ei determinist-materialistă; brusc, începând cu deceniul III, ideologia comunistă a sesizat și a respins nucleul tare, specific, al psihanalizei: determinismul intrapsihic și paralelismul psihism-fiziologie. Astfel, în Rusia sovietică psihanaliza a intrat sub interdicție.

Raportul simplu-complex sau principiul conexiunii

Freud considera „asociația liberă de idei” provocată de psihanalist „o cale regală spre inconștient”. Evident, contiguitatea, similaritatea și contrastul, genurile clasice de asociații au fost recunoscute. Cauza acestora a fost problema psihanalizei: factorii motivaționali. Tocmai acest determinism este în avantajul analistului.

Personalitatea fiind un sistem hipercomplex, cu organisme multiple, intervin:

- a) mecanisme de procesare simbolică: condensare, distorsiune, permutare etc.;
- b) mecanisme de apărare: raționalizare, proiecție etc.

Factorii selecției

O idee, un fapt, o imagine se selectează din memorie în funcție de echilibrul sau *pressing-ul* dinamic al forțelor pulsionale și represive; psihoterapeutul are misiunea redistribuirii energiei libidinale disponibile, pentru a diminua forțele represive ale *Ego-ului* și *Superego-ului*.

Critici la adresa psihanalizei

a) *Teoria*

Deși enunțurile majore ale psihanalizei sunt în general derivate din observații, deseori s-a încercat o explicație comună pentru toate genurile de comportamente; defectul ține de generalizare, care, când este prea forțată, sub spectrul unei idei se poate întâmpla orice. Psihanaliza a fost combătută în principal pentru această exagerare. Propunându-și să releve relații cauzale neobișnuite între experiența din prima copilărie și comportamentul actual, Freud a acordat o importanță atât de mare unor date de observație privind pulsunile și comportamentul sexual infantil, încât a creat mitul unui rău incredibil.

Discipolii proeminenți ai lui Freud au combătut primordialitatea inconștientului în psihodinamica personalității și natura exclusiv sexuală a libidoului. Astfel, austriacul Alfred Adler (1870 – 1937) în *Caracterul nevrotic* (1912) și *Practica și teoria psihologiei individuale* (1920) a definit ca dominant în comportamentul uman motivul ascendenței asupra altora. Este o compensație a complexului neputinței, specific copilului. Personalitatea este organizată unitar, fiind definită ca „stil de viață”, cu manifestări bine determinate.

Atât Freud, cât și Adler au înțeles personalitatea ca produs al creației individuale, proprii, pentru care condițiile sociale reprezintă doar materia primă. Elvețianul Carl Jung (1875 – 1961) în *Psihologia inconștientului*, a depășit limitele istoriei individuale, subliniind importanța unor set-uri arhetipe ce se transmit din generație în generație pe calea eredității cerebrale. Astfel, în vise el a văzut actualizarea urmelor modului de gândire vechi, mitologic, iar nu pulsunile libidinale.

H. Wallon (*Psychologie pathologique*, Paris, 1926) a respins chiar punctul de plecare al freudismului, teoria psihozelor funcționale, fără afecțiuni anatomofiziologice (teză emisă de fapt de Charcot, unul dintre mentorii de început ai lui Freud). Făcând trimitere la insuficiența tehnică, microscopică, de a depista substratul nevrozelor și psihozelor, Wallon introduce o nouă clarificare a formelor psihopatologice: afecțiuni cu leziuni reversibile și cu leziuni ireversibile, respingând pe cele așa-zise psihogene (chiar dacă acestea ar exista, ele

ar provoca modificări în substratul fiziologic, așa cum, de exemplu, emoția determină o creștere a adrenalinei, a tensiunii arteriale, a conductibilității electrice etc.).

Această viziune critică a lui Wallon a fost larg împărtășită de psihologii sovietici, considerând determinismul intrapsihic o formă de idealism (vezi B.M. Teplov, *Știința psihologiei în U.R.S.S.*, Cartea rusă, 1948; A.Smironov, *Starea psihologiei și reorganizarea ei pe baza învățăturii pavloviste*, în „Sovetskaja pedagoghika”, nr. 8/1952).

Teoria transfigurării și a simbolismului impulsurilor inhibitate, elaborată de Freud pentru explicarea viselor, este respinsă de pavloviști și, în general de fiziologi, ca o ipoteză speculativă, asupra unor fenomene ce se explică plauzibil prin dezinhibarea parțială a unor zone corticale; în același plan, situațiile conflictuale dintre excitație și inhibiție explică apariția nevrozelor.

Drept „ipoteze gratuite” sunt considerate și conceptele de „complex Oedip”, „libido”, „sexualitate infantilă”. Psihologi ca W. Stern, K. Bühler, J. Piaget nu au identificat asemenea tendințe în etapa ontogenetică a primei copilării. Ed. Claparède respinge direct pansexualismul în raportul copilului cu lumea exterioară, în exercițiul și produsele de tip intelectual (artă, literatură, religie) (vezi Prefață la ediția în limba franceză a lucrării lui Freud *Cinci lecții de psihanaliză*). Alfred Adler s-a detașat de Freud (1911) tocmai pe această temă, identificând un „instinct al eului”, o „voință de putere” pentru a atinge scopuri, un vector al dezvoltării (ceea ce în psihologia umanistă de mai târziu se va numi „actualizare” sau „autoîmplinire”). Întreaga istorie a psihologiei, începând cu funcționalismul lui Aristotel, a adus argumente pentru înțelegerea psihicului ca instrument și instrumentare a procesului general de adaptare a organismului (a personalității, în cazul omului) la realitate. În cadrul raportului Subiect–Realitate, „sentimentul inferiorității” este trăirea sufletească a contradicției dintre trebuințe (ele însele în creștere) și posibilitățile de satisfacere. Plăcerea este conexă satisfacerii oricărei trebuințe sau disfuncții, fără a se limita la instinctul sexual.

Carl Jung s-a detașat de Freud și i s-a opus înțelegând natura acestui potențial de conservare și reproducere, întâlnit ca sentimente sociale, morale și religioase. Energia vitală are oscilații, în funcție de posibilitățile de utilizare (și împlinire); Subiectul poate fi obligat la regresii, retrageri în conduite inferioare. Inconștientul nu se constituie numai din tendințe refulate, ci și din altele, ce n-au fost niciodată în planul conștiinței sau au fost, dar s-au automatizat (vezi C. Jung

despre inconștientul personal și cel colectiv: *La structure de l'inconscient*, în „Archives de psychologie”, 1916).

Mihai Ralea și C.I. Botez (*Istoria psihologiei*, Ed. Academiei, 1958) etichetează psihanaliza ca făcând parte din „curente irrationale și mistice care au bântuit în Europa și apoi în S.U.A., începând din a doua decadă a secolului”, pentru „înlăturarea procesului supărător al conștiinței” (p. 527). Autorii reproduc un pasaj din Prefața lui M.G. Jaroșevski la *Psihologia experimentală* de W. Woodworth: „Întreaga viață a oamenilor, atât socială, cât și individuală, a fost redusă la lupta dintre conștiința neputincioasă și instinctul sexual invincibil, proclamat atotstăpânitor al tuturor acțiunilor umane, aproape din clipa nașterii...freudismul a ridicat amoralismul patologic la rangul de lege universală a istoriei” (p. 29).

Un alt punct al teoriei freudiene ce a atras critici este și bipolaritatea vieții psihice, balansul dintre forțele contrarii ale libidoului și ale principiului morții. În ultimele lucrări ale lui Freud se simte influența filosofiei existențialiste (Heidegger, Kirkegaard), ridicarea neliniștii și fricii la rangul de principiu al vieții, tendința irațională spre neființă. Criticile au venit mai ales din partea sociologilor care n-au acceptat reducerea complexei dinamici sociale, a fenomenelor de competiție economică, frustrare și beligeranță, la instincte presupuse.

b) *Imoralitate*

Extinderea sexualității în copilărie a fost pentru cler o desacralizare a vârstei inocente. Este, evident, o replică ce ține de valoare, și nu de adevăr, astfel că rămâne la latitudinea fiecăruia să accepte sau nu teoria lui Freud. Aspectul etic este raportat de unii critici la personalitatea autorului, la mediul familial și mistică iudaică în care s-a format. Prin aceasta este vizată acceptarea ca atare, iar nu validitatea explicațiilor psihanaliste.

c) *Îndoiala asupra eficienței terapiei*

Poate fi luată în seamă numai dacă a fost corect adresată și dacă terapeutul a ținut sub control toate variabilele intervenției terapeutice. Față de terapia medicamentoasă, terapia de tip psihanalitic nu poate fi judecată după criterii riguroase. Totuși, a fost îndelung aplicată și s-a format opinia că presupune o mare risipă de experiență și de timp, este deci costisitoare și nesigură.

d) *Dogmă și cult*

Psihanaliza a fost numită de critici mai mult o religie decât o știință. A practicat un exces de generalizare și acceptare, lansând

construite conceptuale pe baza unui singur fapt. „Deviaționiștii” sau rebelii n-au fost decât „cazuri de eliberare” din tirania dogmei, tratate dur de către „maestrul” frustrat.

Contribuțiile psihanalizei la dezvoltarea psihologiei

Pentru a sublinia propria cutezanță în scrutarea unor tărâmurii necunoscute, Freud s-a autointitulat conchistador. Imaginea lui a fost și a rămas contradictorie: când este tratat ca pionier și preștientist, când ca novator surprinzător, cu operă vastă și sistematică, fără de care psihologia actuală nu poate fi concepută. Practic, psihicul ne pare astăzi multinivelar structural și funcțional, în care operează forțe nebănuite înainte, răspunzătoare pentru dezvoltarea normală, patologică și de excepție a vieții de relație. Obiectul psihologiei s-a extins, problematica a devenit provocativă într-un înalt grad.

Metodologic, asociația liberă de idei, analiza viselor și erorilor, în ciuda criticilor, înseamnă un progres comparabil, după unii comentatori, cu inventarea microscopului în istoria științelor naturii.

Psihologia a căpătat, pentru publicul larg, prestigiul pătrunderii inegalabile în mecanismele intime ale sufletului și condiției umane.

Deși Freud însuși n-a studiat decât un număr redus de cazuri (a publicat doar patru studii de caz ale pacienților săi), metoda s-a impus mai ales prin accentul pus pe consistența internă (formarea unei ipoteze particulare pe baza unei mari varietăți de indicatori diferiți și confirmarea ei prin omogenitatea rezultatelor). Această metodă se dovedește productivă atunci când există un mare număr de date referitoare la un singur caz.

Dintre toate școlile psihologice, psihanaliza a dat cel mai mult de gândit oamenilor de cele mai diverse profesii și grade de cultură. A mizat pe abisal, dar în fapt a contribuit la înțelegerea măreției omului, a condiției sale de normalitate și autodepășire. Psihicul a sporit în identitate, omul a crescut în responsabilitate.

În autobiografia din 1925, scrisă chiar de Freud („Autobiografie”), aprecierea psihanalizei este clară și sigură: „Inițial denumire pentru o metodă terapeutică determinată, termenul a devenit azi numele unei științe, aceea a psihicului inconștient. Numai rareori este în stare această știință să rezolve singură, în întregimea ei, o problemă; ea pare însă chemată să aducă importante contribuții în cele mai diverse domenii ale cunoașterii. Domeniul de aplicație al psihanalizei are aceeași anvergură ca și acela al psihologiei, căreia îi adaugă o completare de o imensă importanță” (p. 99).

Patru psihanaliști care și-au afirmat „dreptul la diferență” față de Freud

1) *Alfred Adler* (1870 – 1937), medic vienez, încă de la începutul „întâlnirilor de miercuri” organizate de Freud, din 1902, a devenit un discipol al acestuia. După prima conferință a *Asociației Internaționale de Psihanaliză* ce a avut loc în 1910, Adler a trecut în dizidență pe motiv că maestrul a dat întâietate la președinție lui Jung. La finele anului 1911, el a constituit școala rivală, cunoscută sub numele de *psihologie individuală*.

Idea originală (tolerată un timp de către Freud) a fost aceea că teoria și practica analitică trebuie să aibă drept obiect *mecanismele compensatorii*; *stilul de viață* al individului este determinat de acestea. Forța motivațională cea mai importantă pentru Adler este voința de putere a omului, sexul fiind doar un simptom. Copilul nu este un mic animal sexual ale cărui dorințe incestuoase trebuie reprimare, ci un organism mic și neputincios, ale cărui trebuințe sunt satisfăcute și gestionate de către adulții puternici. Copilul își dezvoltă treptat un simțământ al inferiorității față de aceștia și tinde spre un statut de independență.

Astfel, accentul în explicarea psihismului se mută, de la instinctele și energiile biologice, la relațiile sociale instituite în familia în care crește copilul. Conflictele esențiale sunt mai curând între individ și mediu, decât în interiorul individului. Stilul de viață este o construcție psihică determinată de acest raport. Creativ, racordat mereu la un viitor imaginar, omul tinde spre integritate, concentrare, autocontrol conștient. Este o imagine luminoasă, un chip optimist al omului, constructor al stilului propriu de viață, preocupat de mediu și de progres. Față de spectrul întunecos al forțelor abisale freudiene, Adler reprezintă deci o diferență semnificativă!

2) *Carl Jung* (1875 – 1961), un psihiatru elvețian, captivat de *Interpretarea viselor* (lucrarea lui Freud apărută în 1900), l-a contactat pe Freud în 1907 la ședințele „Societății de miercuri”, la Viena. Relațiile s-au stabilit rapid, într-o compatibilitate deplină. Peste doi ani au călătorit împreună în America, fiind oaspeți ai Universității Clark. Freud l-a propus pe Jung ca prim președinte al *Asociației Internaționale de Psihanaliză* (nu era evreu, putea astfel să confere un impact pozitiv noii mișcări științifice ce cutremura mentalitatea oamenilor de pretutindeni). În ciuda unei opoziții evreiești puternice din partea discipolilor vienezi, Jung a fost investit potrivit dorinței lui Freud. Relațiile însă au cunoscut mai curând o deteriorare, datorită slăbelor

performanțe ale președintelui Jung, dar mai ales din cauza creării unui hiatus conceptual între cei doi: discipolul a abandonat conceptul de libido, în favoarea unei „determinări actuale”, fondând noua școală de psihanaliză intitulată *psihologie analitică*. Respingând cauzalitatea exclusiv în termenii trecutului, Jung pune accent pe prezent (conjunctură și simultaneitate, – *principiul sincronicității*), pe anticiparea viitorului și creativitate; impulsurile primitive vizează la Jung autorealizarea și împăcarea cu divinitatea.

Dacă Freud a dat prioritate energiei sexuale (conexe diferitelor zone și stadii – oral, anal, falic, latent, genital), Jung a văzut că este vorba de o energie vitală ce se manifestă în forme ce țin de momentele importante pentru supraviețuire: hrănire, sex, autorealizare, comportamente arhetipale etc. Astfel, complexul Oedip poate fi întâlnit la copii, dar el nu are o bază exclusiv sexuală, ci emoțional-reflexă, datorată asistenței funcțional-organice și afective, prioritar materne. Asimilând concepte și *pattern*-uri cauzale din fizică, Jung a înțeles posibilitatea schimbărilor și transferurilor de energie între diferite sisteme psihice. Sub puterea unificatoare a *self*-ului, inconștientul personal și complexe sale, cel colectiv și arhetipurile sale (*persona*, *anima*, *animus*, *umbra*), acumulează și fac schimb de energie pentru a realiza gândirea, simțirea, afectivitatea și intuiția.

Eu-l este mentalul conștient în contact cu realitatea, centrul identității și personalității (total diferit de *ego*-ul palid al lui Freud).

Între psihologia academică și psihanaliză se simțea nevoia unei punți, în sensul ca cea din urmă să devină mai științifică. Înțelegând omul ca un sistem activ, creativ și operativ în câmpul evenimentelor actuale, deci nu ca un recipient presat de trecut, a lăsat inconștientul pe seama miturilor și artei, conferind vieții reale a persoanei lumina anticipării viitorului și a constructivismului deliberat. Este, evident, o viziune optimistă și istoria psihologiei o consemnează ca atare, replică majoră într-un veac răvășit de revoluții, războaie mondiale, mutilări, frustrări, dar și „reparat” de progrese tehnice și lecții de vârf ale democrației și păcii. Confruntarea cu suferința organică și socială de care a avut parte Freud rămâne tipică pentru veacul în care știința psihologică a creat un pol al atenției și așteptărilor.

Teoria lui Jung, cu implicațiile sale în plan personal, metodologic și terapeutic s-a dovedit repede în consonanță cu noul spirit sistemic al științelor. Caracteristicile temperamentale, pregnante în gândirea psihologică cea mai veche, capătă o fundamentare în conceptul de transfer al energiilor de la un sistem la altul, în ansamblul

compus din *self*, trecut, prezent, viitor și mediu. Tipurile „introvertit” și „extravertit” sunt astăzi înțelese și acceptate de psihologi și nepsihologi, ca un spectacol ușor de urmărit, dar revelator al unui real hipercomplex, în care un Eu activ stăpânește, controlează și folosește datele experienței individuale și colective. Astfel, termenul „psihologie analitică”, ce desemnează viziunea lui C. Jung, este înscris pe traiectul evoluțiilor gândirii lui W. Wundt, dar vizează sistemul de conținuturi și energii, cu efect net diferențiator între psihicul uman și cel animal. Jung l-a descoperit pe om ca moștenitor responsabil: „averea” sa este experiența umană păstrată și purtată de ceea ce Aristotel, cu evidentă timiditate, a denumit „spirit”, ca atributul esențial al transcendenței.

Deși Jung n-a fost un naturalist ca Aristotel, el a înțeles continuitatea „lumii sufletelor”: *umbra* sa este cel mai vechi arhetip, parte a inconștientului moștenită din arsenalul instinctiv al animalelor, primitiv și amoral, prin aceasta provocator, puternic, comod, dar hărțuitor, al persoanei care trebuie să răspundă unui spirit al timpului, încorsetat sau acompaniat de norme morale.

Cât de diferite ar fi *pattern*-urile culturale, Jung vede în ele persistența unui filon comun: un cerc magic al tensiunilor, *mandala* sau *self*-ul, un *pressing* spontan asupra elementelor experiențiale pentru integrarea lor într-o personalitate ce-și păstrează identitatea în orice situație. Crede că această entitate s-a putut realiza numai într-o anumită perioadă istorică, în evul mediu, când pulsuniile surprinse de modelul freudian au început să se manifeste doar ca subsidiare în ansamblul personalității.

În contactul său permanent cu lumea, *self*-ul poate avea două tendințe: o atenție mai mare pentru ambient (extroversia) sau pentru propria lume interioară (introversia). Tipologia individuală se amplifică, dacă se consideră că, asociat celor două tendințe, patru funcții pot fi dominante în măsuri diferite: gândirea, afectivitatea, sensibilitatea și intuiția. Deci, tipologia umană se prezintă în termeni de atitudini și funcții; persoana, ca identitate, presupune acțiunea acestor factori în armonie.

C. Jung a supraviețuit lui Freud douăzeci și doi de ani, timp în care a finalizat o operă de 18 volume, devenită din ce în ce mai populară. Speculative, nestatistice, dar entuziaste și compatibile cu religia, lucrările sale au scos psihicul din umbra psihanalizei freudiene, radiind lumina speranței asupra abisurilor crispate și amenințătoare.

3 – 4) *Otto Rank* (1884 – 1939), psihanalist remarcabil prin ideea și cartea sa *Trauma nașterii* (1921), s-a detașat în fapt de Freud în 1925, când a publicat împreună cu *Sandor Ferenczi* (1873 – 1933) *Dezvoltarea psihanalizei*. Disensiunile au pornit inițial pe pista terapiei.

O. Rank este un caz interesant pentru „universul” ideății psihanalitice: s-a atașat „Societății de Miercuri” pe când urma o școală tehnică, fiind încurajat să urmeze Universitatea tocmai de noua companie (fără însă a fi obligat de Freud să facă medicina pentru a practica psihanaliza).

Originalitatea lui O. Rank vizează cauza nevrozelor: aceasta rezidă în trauma nașterii, a expulzării ființei umane dintr-o „lume” a confortului, într-una a restricțiilor („a stresului”, am zice astăzi). „Anxietatea separării” este efectul remanenței trăirii acelei traume, a celui conflict dintre două lumi sau două traiectorii.

Lui Freud i s-a părut interesantă această ipoteză, dar pentru a-i da credit a cerut date statistice de confirmare a diferenței de anxietate la primul născut, referitoare la cel cu dificultăți la naștere și cel născut prin cezariană; pentru prima dată apela la acest argument, evident, în plan teoretic, deoarece el însuși nu l-a practicat niciodată.

S. Ferenczi a conlucrat și publicat cu O. Rank pe fondul conceptual comun al renunțării la „exhumarea originilor istorice ale simptomelor nevrotice” și recurgând la o terapie de scurtă durată. Cauza nevrozelor ar fi deficitul de caldura afectivă maternă, iar terapia eficientă ar consta în compensarea acestei vitregiri prin gesturi simple de afecțiune și conlucrare prietenoasă cu pacientul. Este tot o acțiune asupra inconștientului, dar sfidătoare față de tehnica lui Freud și acesta a înțeles-o și a respins-o vehement.

Psihanaliza s-a implantat puternic în fondul conceptual umanist, găsind receptivitate și lăsând simpatii, mituri, frustrări, demitizări, tehnici terapeutice, elanuri. Ca și darwinismul, a creat „poli de gândire” sau axe de coordonate după care gândirea umană se va orienta în construcțiile și rătăcirile sale nesfârșite.

XVI. PSIHOLOGIA UMANISTĂ (paradigma celei de-a treia forțe)

Toate paradigmele psihologice au vizat omul, folosind modele ale sufletului său ca „telescop” spre formele cele mai depărtate de viață sufletească; a fost comod, apropiat, s-a putut și sta de vorbă (ce altă știință mai are acest privilegiu să întrebe și să primească răspunsuri de la propriul obiect de studiu?). Multiplele viziuni, unele sistematizate ca paradigme, nu s-au ciocnit atât de dur între ele încât să formeze un clește nimicitor (culmea imprudenței: punctul „zero” al fixării celor două pârgii fiind chiar sufletul!). Fiecare și-a urmat traectoria de modelator, fără să-l întrebe pe Subiect dacă-i convine „imaginea”.

În veacul de care ne-am despărțit, s-a petrecut însă o asemenea ciocnire între Skinner și Freud: în primul caz, sufletul uman s-a ecologizat în așa măsură încât s-a estompat diferența față de cel animal, iar realitatea exterioară devine fapt psihic chiar prin apăsarea întâmplătoare pe o bară sau prin expresia unui suspin; în al doilea caz, sufletul este presat dinăuntru de forțe instinctuale gata să-l desființeze, ca o bombă de kamikadze. Iată „cleștele”, invenție oarecum comică ce-și câștigă forța datorită punctului central în care sunt fixate cele două perechi de brațe, una care apucă, cealaltă care este apucată.

Cel care a salvat sufletul de la acest chin epistemologic a fost Carl R. Rogers, copil al aceluia secol XX, suprasaturat de confruntări, ev tehnicizat care s-a născut în automobil, s-a urcat în avion, a dat bombe de tot felul peste orașele luminate cu becurile veacului precedent și, încântat de naivitatea oamenilor, le-a șoptit că întregul secol se va numi în istorie „al copilului” (pentru că va face totul pentru copii). Poate că lecțiile dure ale primei jumătăți de veac XX au făcut ca flamura psihologiei umaniste să aibă culoarea albastră a idealurilor mângâietoare: omul este mai mult decât o masă plastică formată (sau deformată) de meteoriții întăririlor și ai necesității.

Carl R. Rogers (1902 – 1987)

S-a născut în Oak Park, o suburbie a orașului Chicago, într-o familie „așezată”, practică, unită și credincioasă; tatăl – inginer, antreprenor de lucrări civile; au fost șase frați, între care cinci băieți. Când Rogers avea 12 ani, părinții au cumpărat o fermă la aproape 50 km de oraș, loc plăcut și productiv pentru familie.

În 1919 devine student la Universitatea de stat Georgia și are prilejul participării la multe activități, inclusiv ca delegat la o Conferință mondială a Federației studenților creștini, în China. Cu oarecare întârziere, datorită unui ulcer duodenal, în 1924 își ia licența în istorie (audiase un singur curs de psihologie). În același an se căsătorește și va avea un băiat și o fată.

Mai departe, a intrat la Seminarul Uniunii Teologice, din New York, dar curând și-a dat seama că nu are vocația atașamentului la o anumită doctrină religioasă și s-a transferat la Colegiul pentru profesori al Universității Columbia, pentru a se forma în domeniul psihologiei clinice și educaționale. Aici și-a luat doctoratul în 1931. Cu un an în urmă începuse să lucreze la Centrul de îndrumare Rochester, din New York, cu prioritate pentru copii delincvenți și defavorizați.

În anii 1939 – 1940 Rogers a fost directorul acestei instituții, apoi, pentru cinci ani, profesor la Universitatea de stat Ohio; între 1945 și 1957 – asociat al Centrului de consiliere de la Universitatea din Chicago. Până în 1964 a fost profesor la Universitatea din Wisconsin, în continuare, patru ani la Institutul de Vest de științe comportamentale și, ultimul post, după 1968, la Centrul pentru studiul persoanei, în La Yolla, California.

Principalele cărți ale lui Carl Rogers:

- *Counseling and Psychotherapy*, 1942;
- *Client Centered Therapy*, 1951;
- *On Becoming a Person*, 1961;
- *Carl Rogers on Encounter Groups*, 1970;
- *Becoming Partners: Marriage and its Alternatives*, 1972;
- *Carl Rogers on Personal Power*, 1977;
- *A Way of Being*, 1980;
- *Freedom to Learn for the 80's*, 1983.

Ideația lui Rogers a fost întotdeauna enunțată simplu, cu cuvinte înțelese cu mintea și inima chiar la prima rostire. Prin toate aceste cărți enunțate mai sus răzbate o briză răcoritoare ce purifică și împrăștează viața, gândirea, relațiile cu alții și cu sine, raportul cu trecutul și cu viitorul. Dacă Skinner s-a centrat pe comportament (ca o

tranzacție în monedă de recompensă și pedeapsă), iar Freud a dat atenție prioritară forțelor oarbe ale întunericului interior, Rogers se ocupă, scoate în prim plan, *persoana*: cu sufletul ei anticipativ, reflexiv, decentrat, empatic.

Cum de a văzut atâta bine în chipul omului, a convins atâta lume să privească ca el și să cultive această „plantă perenă”, chiar dacă receptorul nu are pregătire psihologică?

Rogers a descoperit în sufletul omului o forță mai tare decât „instinctul vieții”, „al morții” sau „regimul de întărire”: „aspirația persoanei de a crește”.

Atracția sa pentru grădinărit era o continuă mirare în fața similitudinilor dintre plante și persoane: toate cresc bine și „înfloresc” când condițiile sunt favorabile. Cât de numeroase și variate ar fi acestea, două forțe le organizează: *nevoia bazală de împlinire personală și raporturile interpersonale apropiate, intime*.

În veacul al XIX-lea a fost descoperită asimilația clorofilală, ca mecanism al vieții și creșterii plantelor. Ce a descoperit Rogers similar acesteia?

Un *fenomenalism umanistic*, aproximăm noi expresia originală a lui Rogers: pentru înțelegerea comportamentului uman este necesară cunoașterea percepțiilor individuale relative la propriile experiențe conștiente imediate; fiecare dintre noi se comportă în acord cu cât își dă seama de sine și de lumea din jur; nu realitatea obiectivă este determinantul hotărâtor al actelor noastre, ci modul în care privim acest ambient. Unii sunt mai „raționaliști”, căutând informații din mai multe surse pentru a se autoverifica și corecta, iar alții sunt mulțumiți cu o perspectivă particulară, neconfruntată cu alții sau cu alte elemente; prima categorie practică deschiderea, ceea ce înseamnă o condiție sigură pentru dezvoltare și autorealizare (deschidere spre simțămintele proprii și deschidere spre mediul extern), stare ce poate fi numită „a fi și a deveni”; fără obstacole și bariere impuse, omul „se extinde” personal și social.

Atât în terapie, cât și în consiliere, Rogers a pus accent pe eforturile oamenilor de a se înțelege pe sine și relațiile cu ceilalți oameni.

Un exemplu poate fi edificator. La vederea unui câine ce se apropie, două persoane pot avea comportamente foarte diferite: cea care-l percepe ca amenințător, va manifesta teamă și fugă; cealaltă, care-l vede prietenos, se va purta cu dragoste și mângâiere. Similar se pot explica și comportamente diferite a trei salariați față de o schimbare survenită la locul lor de muncă.

Prin urmare, conceptul de „fenomenologie umanistă”, pe care se axează teoria lui Rogers asupra personalității relevă o unitate între două procese: tendința nativă spre creștere și împlinire și conceptualizarea realității într-o manieră personală. Cum se explică funcția productivă a acestei unități, știut fiind că orice acțiune umană se orientează după condițiile relevante existente la un moment dat în mediile intern și extern?

Libertatea se dovedește o dimensiune a sufletului uman: tinde spre valori mari când persoana este sănătoasă, fiabilă, autorealizată; dimpotrivă se diminuează în cazuri de disfuncții – boală, frustrare, neîmplinire, inhibare. În cazul al doilea, avem o distorsionare atât a experienței interne, cât și a circumstanțelor externe.

A fi liber înseamnă a-ți exercita capacitatea de a hotărî și a alege eficient; acest enunț este în același timp recunoașterea determinismului. Între *libertate* și *determinism* nu există opoziție de neîmpăcat, deoarece primul termen desemnează factorul hotărâtor al „funcționării” efective a persoanei și a relațiilor interpersonale, iar al doilea are un rol hotărâtor în analiza științifică a comportamentului.

Cum am procedat și în studiul celorlalte șase paradigme precedente, ne întrebăm și în acest caz de *sursa de date* a sistemului de idei al lui Rogers.

Similar unui *design experimental*, *terapia centrată pe client* a fost inventată de Carl Rogers pentru verificarea ipotezelor și validarea teoriei. Termenul „client” folosit la început a fost potrivit concepției, de aceea a fost acceptat rapid și este folosit și astăzi de practicieni, deși autorul a preferat după un timp cuvântul „persoană”: în terapia concepută de Rogers, cine apelează la ajutor nu apare ca individ bolnav sau Subiect de experiment, ci ca o persoană-participant activ, voluntar și responsabil la un exercițiu de stăpânire a propriei experiențe și dezvoltare a unor moduri de viață mai pline de semnificații și satisfacții.

Cu ce „material” operează psihoterapeutul? – Cu ceea ce are mai valoros „clientul”: dubla capacitate de a descoperi ce-l neliniștește și-l face nefericit și cea de a favoriza schimbări în viața proprie. Terapeutul intervine când acest potențial a fost blocat sau inhibat de către forțe familiale sau sociale, misiunea sa fiind aceea de a repune „potența în act” (cum spunea Aristotel). Mijloacele îndeplinirii acestei misiuni: realizarea în relațiile (dialogurile) cu clientul a unei atmosfere calde, de acceptare pentru ca acesta să se exprime deschis referitor la trăirile interne proprii și la influențele de mediu care-l afectează; deci nu e vorba de a da un sfat sau de „a-l pune pe client pe linie”.

Pentru identificarea unui *pattern* al fenomenului, s-au urmărit schimbările în timp ale unor variabile semnificative, prelucrându-se înregistrarea ședințelor succesive de terapie de-a lungul unei perioade, la un număr determinat de clienți. S-au dovedit ca invariante două fenomene: 1) pe măsură ce numărul ședințelor de psihoterapie crește, scade frecvența preocupării clientului pentru problemele personale; 2) enunțurile de tip *insight* (iluminare) și de autoacceptare (inclusiv acceptarea celorlalți), cât și discuțiile asupra unor planuri, scopuri, decizii personale cresc numeric cu fiecare nouă ședință. La nivelul unui eșantion se observă o clară tendință spre acest *pattern* (deci nu o absolută conformare).

Acest fapt de observație i-a sugerat lui Rogers elaborarea unui instrument pentru evaluarea schimbărilor: Q-sort (Q-triere) înregistrează diferența dintre *self-ul actual* și *self-ul ideal*, așa cum el reprezintă clientul la începutul și la finele terapiei; clientul este solicitat să trieze cca.100 de enunțuri, fiecare înscris pe câte o fișă separată („Sunt trândav”, „Adesea mă simt vinovat”, „De obicei sunt fericit”, „Îmi exprim simțămintele în mod deschis” etc.); sarcina lui este de a așeza acele cartonașe cu atribute în 9–10 grupuri, ordonate pe ranguri de intensitate, de la ceea ce recunoaște că îi este foarte caracteristic, la ceea ce, dimpotrivă, îi este total nepotrivit, la mijloc fiind enunțurile neutre, indiferente. Persoanei i se poate spune, pentru a-și forma un „set” discriminativ, că în fiecare grupă (grămadă) poate fi plasat un anumit număr de enunțuri.

Procedura se aplică la începutul, în cursul și la sfârșitul ciclului de ședințe de psihoterapie pentru ca, printr-o analiză corelațională a ordonării pe scală a atributelor în cele trei momente să se identifice schimbările relației dintre *self-ul actual* și cel ideal.

Este știut că Rogers nu s-a preocupat de o teorie a personalității, ci de procesul schimbării personalității. Practica psihologică i-a oferit date asupra condițiilor externe și interne ale schimbărilor esențiale, iar din aceasta a inferat și o serie de enunțuri asupra naturii personalității.

Dintre acestea, cea mai mare rezonanță în psihologia contemporană au următoarele idei:

– *Tendința de „actualizare”* este singurul motiv bazal în psihicul uman (am pus termenul în ghilimele, deoarece nu a pătruns în toate dicționarele de psihologie contemporană; se mai numește „auto-împlinire” sau „împlinirea de sine”). De la naștere suntem dispuși de „a ne dezvolta productiv” spre împlinire, adică spre dezvoltarea la maximum a potențialităților. Pentru aceasta, mediul trebuie să ofere

condiții; ce face și cât se dezvoltă fiecare poartă o amprentă strict personală. Astfel, unii aleg și excelează în domeniul familial, alții în cel personal. Componentele specifice nu înseamnă motive specifice; *tendința de „actualizare”* este motivul primar, care se realizează în funcție de condiții. Când procesul de actualizare are loc, câteva atribute generale definesc personalitatea în ansamblu: *flexibilitatea, deschiderea și autonomia*.

Menținerea și dezvoltarea organismului ca întreg, cu tot ansamblul său de condiții de ordin metabolic, relațional, instrumental, sunt asigurate de energia acestei tendințe.

– *Self-ul și self-actualizarea*. Tendința spre actualizare impulsionează copilul (care la început era o totalitate nediferențiată de senzații și percepții) spre menținerea și îmbogățirea potențialităților experiențiale, prin înmulțirea interacțiunilor cu persoane importante pentru el. În acest cadru se produce o discriminare a senzațiilor și percepțiilor ca „eu”, „mie”, „eu însumi”; astfel apar experiențele sinelui (în engl., *self-experiences*). Deși procesul este continuu și fluent, la un moment dat anumite proprietăți pot fi cel puțin parțial măsurate (una din metode fiind „Q-sort”, care rezerva un loc special self-ului în cadrul general experiențial). Experiența concretă de socializare îl conduce pe copil la conștiința de sine, că el este cineva în raport cu ceilalți. Astfel începe să facă enunțuri de felul: „Vreau...”, „Mă simt...”, „Acesta este *al meu*”, „Lasă-mă să fac...”. Unele *self-uri* sunt mai expansive, altele mai stoice, unele mai sărace, altele mai bogate, după cum persoanele cele mai importante din anturajul copilului îi permit.

Tendința de *self-actualizare* se prezintă ca un subsistem al tendinței fundamentale de actualizare, fiind pentru aceasta o formă de expresie sau o investiție, unul din rezultatele sale majore.

– *Procesul autoevaluării* suplimentează tendința de actualizare, „asistând” direcția pozitivă a dezvoltării organismului. În copilărie procesul este foarte eficient, substanțial și clar: preferințele și disgrațiile sunt evidente, corespunzând experiențelor favorizante, respectiv, celor dezavantajante actualizării. Căldura, securitatea, mângâierea, noutatea – sunt valori pozitive; frica, zgomotele stridente, produsele amare – sunt evaluate negativ.

Intrăm în viață știind ce ne place și ce nu, ce este, în general, bun sau rău; procesul evaluativ este operativ, firesc, flexibil, dar mai ales spontan, fără judecăți și precepte. Este un ghid intern ce funcționează în copilărie fără blocaje, într-o unitate organică cu sinele; la vârsta adultă, acest contact natural se pierde, evaluarea devine inflexibilă,

nesigură, nonconfortabilă, bulversată de grija de apărare și, în general, de anxietate. Practic, evaluarea nu mai deservește pe deplin auto-realizarea; Rogers explică acest fenomen prin conceptul următor.

– *Considerația pozitivă necondiționată*. Dezvoltarea *self*-ului presupune acceptare și dragoste; Rogers este convins că această nevoie de afecțiune din partea celorlalți este înăscută. De aici derivă importanța hotărâtoare a persoanelor care se ocupă de viața copilului, în special rolul părinților. Acest „înalt edificiu” al protecției lasă însă o umbră cu efecte profunde: cum adulții încep să determine ce este „corect” și ce este „greșit”, ce este „bine” și ce este „rău”, potențialul evaluativ al copilului devine din ce în ce mai frânat, rolul său de decizie în materie de experiență internă este diminuat. Internalizarea valorilor din cadrul familiei, școlii, bisericii, statului imprimă o rigiditate și, evident, un gen de alienare a asistării evaluative a comportamentului. Ele sunt totuși asimilate pentru că sunt privite pozitiv de către persoanele importante. Exemple de precepte: „supunerea necondiționată față de autoritate este un lucru bun”, „a câștiga bani este foarte important”, „a învăța la școală este bine”, „a învăța neorganizat, fără scop, este o pierdere de timp”, „erotismul este un lucru rău”, „este nepotrivit pentru un bărbat să plângă” etc.

Ca urmare a acestor asimilări, se schimbă și procesul realizării *imaginii de sine*; se folosesc repere de împrumut; disociațiile între ceea ce Subiectul crede despre sine și ceea ce cred alții pot duce la tensiune și neliniște.

Considerația pozitivă necondiționată este un remediu al alienării: persoana vede că propriile-i gânduri și simțăminte sunt pozitiv privite de către ceilalți, care-l înconjoară, și mai ales de cei care-i sunt deosebit de apropiați. Sinonimele „considerației pozitive necondiționate” sunt „acceptarea” și „lauda”. Conceptul ca atare nu se referă la o realitate cu două stări, – „da” sau „nu”; are grade de intensitate și de extindere, un diapazon de dezvoltare. Copilul se bucură de acceptarea unor fapte ale sale, dar nu a altora.

În practica psihoterapeutică, în momentul în care clienții simt că sunt acceptați așa cum sunt, încep să renunțe la „dispozitivele interne” de apărare și negare, generate de „aprecierile condiționate” la care au fost supuși în experiența anterioară.

– *Congruență și incongruență* – termeni folosiți de C. Rogers pentru a desemna relațiile de concordanță, armonie și, respectiv, discrepanță sau dizarmonie dintre imaginea de sine și trăirile intime (*organismic experiencing*). Starea-țel în procesul de terapie este

atingerea „stării de congruență”, însemnând integrare, autenticitate, neînstrăinare, deci o armonie între tendința generală de actualizare și autorealizarea sinelui.

– *Persoană cu funcționalitate completă* – individ ipotetic ce reprezintă actualizarea maximă a unei ființe umane. În viața reală, funcționalitatea poate fi descrisă doar în termeni relativi. De aceea „funcționalitatea totală” trebuie privită ca proces, iar nu ca o condiție statică: un organism ce funcționează bine, adaptativ, atât de mobil și flexibil încât să întâlnească situațiile noi în modul cel mai eficient și să aspire spre niveluri mai înalte de actualizare; este vorba deci de o mișcare constructivă în direcția dezvoltării și împlinirii continue.

Evident, o asemenea persoană se caracterizează prin congruență, armonie între sine și trăirea experiențială: de aceasta este conștient, o acceptă fără s-o nege sau distorsioneze; testează efectiv realitatea pentru a-și maximiza satisfacțiile; practică relații interpersonale armonioase.

Umanismul lui Rogers nu este unul raționalist, axat pe efectul optimizator al conceptului în raporturile cu sinele și cu ambientul; dimpotrivă, el privește omul ca o unitate funcțională emergentă compusă din intelect și trăire afectivă; în mai multe rânduri a subliniat că *omul este mai cuminte decât intelectul său* și că funcționarea optimă este atunci când organismul unitar operează atât deschis, prin inițiative și alegeri, cât și respondent, reacționând consistent la stimuli și situații provocatoare.

Factorul favorizant al acestei coalescențe este raportarea (considerația) pozitivă a altor persoane semnificative, mai ales în primii ani de viață, când suntem cel mai vulnerabili.

Terapia centrată pe client

Reținem de la C. Rogers o definiție a psihoterapiei, formulată în 1959, deci la două decenii de la prima sa carte (*Counseling and Psychotherapy*, 1942):

– „psihoterapia este punerea în funcțiune a unei capacități deja existente într-un individ potențial competent” (p. 221).

Eficiența terapiei este determinată de trei „condiții atitudinale”:

– Terapeutul să fie în starea de congruență, de armonie între ceea ce simte și ceea ce-i transmite clientului;

– Terapeutul practică în raport cu clientul o apreciere pozitivă: acesta este „premiat” pentru tot ceea ce este și ceea ce poate deveni;

– Înțelegerea empatică a clientului: terapeutul simte experiența internă a clientului, intrând și rămânând în lumea lui subiectivă, fără a

se împotmoli în temerile, confuziile și alte emoții pe care acesta le trăiește. Este o intuire și împărtășire a experienței clientului, în scopul sprijinirii lui să-și găsească perspective clare (diminuarea temerilor de a se exprima, intrarea într-un contact mai apropiat cu propria experiență intimă – „organismică”).

Prin faptul că terapeutul se simte confortabil și atras de ceea ce face, este o persoană cu „funcționalitate completă”, într-un raport real, autentic, firesc. Nu numai verbal, dar și prin mimică, ton, pauze, acționează „nondirectiv” asupra clientului pentru ca acesta să-și accepte trăirile profunde, să devină mobil, fluent și cu o bogăție de diferențieri în reacții, ceea ce înseamnă o recentrare a potențialităților lui pe „aici și acum”.

Tehnica de relaxare rogersiană este foarte cunoscută și aplicată, dar el a imaginat și experimentat și alte procedee de „schimbare a personalității”.

Grupurile de întâlnire

Este vorba de un grup mic de 8–15 persoane, în care interacțiunile sunt intense, ceea ce permite fiecărui participant „să se regăsească” și să se raporteze consistent la ceilalți, să se apropie astfel de ceea ce se numește „funcționare completă”. Este, deci, un grup pentru *intensificarea dezvoltării*, iar nu pentru cei care au disfuncții majore și necesită intervenție imediată.

Întâlnirile se desfășoară în sesiuni mai lungi sau mai scurte, însumând 20–60 de ore de „contact intensiv”, fără o agendă prealabilă și o structurare impusă, pentru a se da libertate membrilor grupului de a-și scruta trăirile și posibilitățile de interacțiune. În ciuda aspectelor de moment, cu ostilități și disconfort, evoluția procesului este spre acceptare mutuală și sprijin. În acest proces, un rol însemnat îl are „facilitatorul” (se evită termenul „lider”): crează o atmosferă pentru exprimare deschisă și totodată pentru focalizare pe propria trăire și interacțiuni, imprimă sesiunii un caracter ludic, fără scopuri fixate de la început.

Într-un mod practic, privit de membrii grupului ca firesc, fiecare *învață să fie el însuși și să se poarte onest cu ceilalți*. În acest scop, facilitatorul procedează astfel: a) ascultă cu atenție și sensibilitate fiecare persoană, considerând semnificativă orice relatare. Prin aceasta persoana se simte într-un climat de siguranță; b) acceptă atât grupul, cât și persoanele; c) încearcă să aibă o înțelegere empatică pentru fiecare; d) operează în termenii propriilor simțăminte, fără a se teme

chiar de expunerea în fața grupului a propriilor probleme, cerând și sugestii.

Tehnica are și o serie de elemente contraindicate, dintre care mai interesante sunt interpretarea frecventă a motivelor persoanelor, manipularea, obligarea acestora să execute anumite exerciții.

Lucrul în grup are o evoluție cu tendințe spre un model comun; începe cu un gen de neliniște și termină cu o fază de compatibilitate. Practica a relevat și posibile fenomene negative și riscuri. Facilitatorul însă, nu este singur: treptat, grupul își amplifică potențialul de acțiune benefică asupra membrilor săi. (vezi cartea *Way of Being*).

Relațiile intime

Analizând materialele multor interviuri și scrisori relative la viața cuplurilor, Rogers a identificat tendințe generale și aspecte critice ale relațiilor intime de succes. Cartea *Becoming Partners: Marriage and its Alternatives* (1972) este dedicată acestei problematici. Și în această arie, viziunea autorului este luminoasă, umanistă, operând cu conceptele: experiență interioară, dezvoltare, disoluția rolurilor în favoarea unei individualități mai pregnante, comunicare în sferele semnificațiilor și afectelor, realismul reacțiilor (pentru „aici și acum”), exprimarea trăirilor personale, empatia, stilul liber de viață, originalitatea sinelui.

Problematika umanistă a educației și păcii

Predilecția târzie, în opera lui Rogers, pentru termenul „persoană” poate fi explicată prin înțelegerea acelui atribut specific al omului de a fi capabil să-și dirijeze propria-i viață dacă are condiții adecvate.

În această accepțiune, el pledează pentru a se recunoaște dascălului funcția de „facilitator” al învățării: crează o atmosferă de libertate și suport pentru inițiativele individuale, este permisiv și empatic. Axul central în organizarea sau provocarea învățării este unitatea intelect-afect, apelul la „cadrele interne de referință”, tratarea „obiectivității și subiectivității ca aspecte complementare ale cunoașterii științifice”.

Reducerea conflictelor și consolidarea păcii în lume este pentru Rogers o temă similară celei a grupurilor de întâlnire. Partenerii de tratative trebuie să stea față în față perioade lungi de timp, să discute deschis, informal și empatic diferențele de vederi. *Pattern*-ul „Eu am dreptate, tu nu!” poate fi depășit prin procedee analoage psihoterapiei.

Rogers invocă multe exemple de reale izbânzi diplomatice tocmai datorită apropierei de modelul „centrării pe persoană”, însemnând

responsabilitate individuală, dar și recunoașterea dimensiunii „native” a omului de a fi motivat pentru dezvoltare, progres, armonie, considerație pozitivă, dreptul la decizie liberă.

În lupta spontană pentru „a fi și a deveni”, țelul este nu blocarea, respingerea, diminuarea celuiilalt, ci autorealizarea fiecăruia.

Alți promotori ai psihologiei umaniste

Abraham Maslow (1908 – 1970) s-a născut la New York, în Brooklyn, fiu de emigrant evreu. A avut o copilărie nefericită, fără prieteni, dar și-a găsit chemarea în lecturi; făcând studenția la Universitatea din Wisconsin, a fost atras de marile curente psihologice ale vremii: behaviorismul, apoi psihanaliza. A fost profesor de psihologie la mai multe universități, începând cu Brooklyn College. A devenit o personalitate marcantă a psihologiei americane, fiind onorat cu înalte funcții în asociațiile profesionale.

Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt:

- *Motivation and Personality* (1954 și 1970);
- *A Theory of Motivation* (1967);
- *The Farther Searches of Human Nature* (1971).

Opera lui A.Maslow este o dezvoltare a ideii de „creștere psihologică” și „afirmare a sinelui”.

Astăzi, chiar și la cursurile de management și în practica inginerilor se fac trimiteri la „piramida motivelor”, a lui Maslow. Având șapte niveluri, baza (dimensiunea cea mai întinsă pe care se sprijină celelalte), o constituie „nevoile fiziologice” (foame, sete, sex etc.); urmează nevoia de securitate (adăpost, apărare de pericole etc.); apoi, palierele trebuințelor psihologice: - nevoia de proprietate, dragoste, acceptare; de stimă și apreciere; cognitive; estetice; autorealizarea sau actualizarea. Vârful piramidei a dat mai mult de gândit lui Maslow, elaborând o concepție a multimotivației: motivația pentru valori mai înalte, - frumusețe, ordine, justiție, perfecțiune, dorința de a crea, transcendența. Coalescența acestora este favorizată de nevoia de autoîmplinire sau autorealizare.

Corespunzător trebuințelor de acest ordin, superior, este comportamentul de vârf (*peak experience*), definit prin intensitate, efecte emergente asupra personalității și destinului, caracter sacru, deschidere spre infinit, extaz, uimire și venerație. Fără a fi interpretate mistice, acest gen de experiențe au momente de revelație și inspirație.

De aici până la conștiința cosmică, un fel de fuziune dintre Sine și Univers, este o transcendere, de care este în stare orice ființă umană, dar numai în anumite condiții și momente.

Erich Fromm (1900 – 1980), psihanalist american de origine germană, profesor de psihiatrie la Universitatea din New York, a promovat o completare a marxismului cu conceptele freudiene relative la funcția represivă a *socius-ului*. Depășindu-l pe Freud de pe poziții marxiste, Fromm argumentează și funcția creativ-formativă a societății în raport cu personalitatea.

Societatea supertehnicizată și de consum excesiv are drept efect asupra omului alienarea: decențrarea de la ideea de existență la cea de posesie; omul se rupe de sine, dar și de alții, se percepe ca un străin, se reduce la un „caz” în documentele birocrăției, un „obiect” în aparatul de producție, fără nici o *identitate*. Sufletul uman devine divizat funcțional în compartimentele intelectual și afectiv, rațiune și pasiune. Văzând în „criza de identitate” (indiferența omului față de el însuși) expresia dezumanizării, propune totuși remedii: substituirea eticii „autoritare” cu una „rațională” și trecerea de la speranța iluzorie și pasivă la speranța activă (ca factor creator al vieții, punerea în act a potențelor proprii, imprimarea unui sens vieții).

E. Fromm este un promotor al psihologiei umaniste prin apelul la capacitățile umane ca izvor al sensului vieții, cât și prin încărcarea tendințelor inconștiente cu un conținut rațional, creativ și pozitiv-afectiv (iubire, altruism, armonie).

Lucrările mai importante ale lui Fromm:

- *Escape of Freedom* (1941);
- *Man for Himself* (1947);
- *The Sane Society* (1955);
- *The Art of Loving* (1956);
- *The Revolution of Hope Toward a Humanized Technology* (1968).

O culegere de studii a fost publicată și în imba română, *Texte alese*, Editura politică, București, 1983.

Printre promotorii psihologiei umaniste sunt și alte nume cunoscute: *R.W. Coan* (care a publicat în 1974, în Anglia, o carte despre „personalitatea optimală” (de succes și confort, flexibilă, integră, cu identitate puternică); *Charlotte Bühler* (probleme de învățare și dezvoltare).

*

Reprezentanții psihologiei umaniste au dat o replică îndelung elaborată reducționismului fiziologic și comportamental, în „apărarea” omului concret, real, cu mobilurile sale raționale și aspirative; au scos în prim plan conceptul de Sine, de experiență interioară și imagine de sine, au tratat problemele interpersonale ca factori de creștere și

corectare a organizării interne a personalității; au relevat evoluția continuă a Sine-lui și factorii favorizanți ai acestui proces.

Psihologia umanistă are deja o istorie. Cărțile apărute și ecurile în societatea contemporană înseamnă repere în timp, alături de care mai consemnăm:

- 1962, ia ființă *Asociația americană de psihologie umanistă*; ca semn al „decentrării” și „dialogului”; primele două congrese le ține la Amsterdam (1970) și Würzburg (1972);

- 1971, începe să apară „Journal of Humanistic Psychology”.

Replici critice la adresa psihologiei umaniste

În mod special, concepției lui Carl Rogers i se aduc următoarele critici:

- Practică o fenomenologie naivă, acceptând ceea ce spun clienții, când de fapt, este recunoscut, verbalizarea este dificilă și produce distorsiuni ale realității, mai ales când vizează lumea interioară; sub acest aspect și valoarea testului „Q-sort” este îndoielnică;

- La postulatul despre originea naturală a bunătații sufletești, se aduce în discuție viața contradictorie a adultului, disfuncționalitățile, manipulările, eșecurile educației etc.

- Cum poate fi concepută și evaluată starea *Self*-ului fără considerarea valorilor culturale? Care-i demarcația între înăscut și învățat?

- Proceselor inconștiente li se atribuie o prea redusă atenție, când, se știe, ponderea lor în conduita umană este însemnată și fondul lor se alimentează continuu, se automatizează activitățile și se formează set-urile.

- Behavioriștii critică faptul metodologic al culegerii datelor în condiții necontrolate.

- Multe concepte ale lui Rogers sunt vagi, slab definite. Exemplu: „experiența organismică” (intimă), „self-conceptul”, „funcționalitate completă”, „adevăr”, „frumusețe”, „persoană”.

Unii comentatori încheie pe un ton „umanist”: „Ca să-l înțelegi pe Rogers, trebuie mai întâi să-l crezi”.

Alte critici la adresa viziunii „umaniste” în psihologie pot fi formulate din perspectiva psihologiei vârstelor și activităților fundamentale:

- „congruența”, „curiozitatea” și „flexibilitatea” copilului sunt termeni de comparație interesați, dar nu pot fi luați în valoare absolută; aceleași calități le poate avea și adultul după ce a asimilat valori sociale, cunoștințe, capacități intelectuale complexe.

– În lucrările de psihologie umanistă nu se găsește o tratare a problemei structurii activității și nici o taxonomie a activităților fundamentale; din această cauză lipsește o reprezentare asupra relației dintre acțiunea concretă (desemnată prin sintagma „prezentismul conștiinței umane”) și câmpurile de semnificații și probleme la care să se poată raporta efortul punctual, trăirea și perspectiva într-un anumit moment.

– Înțelegem că psihologia umanistă și-a delimitat obiectul la sfera umanului, dar este greu de acceptat eliminarea fără comentarii a psihicului animal din aria meditației despre suflet; în istoria psihologiei, referirile la psihicul animal au oferit multe sugestii pentru înțelegerea funcțiilor senzoriale, afectivității, expresivității emoționale și intelectului (se știe că natura *problem-solving*-ului inteligent a fost definită de W.Köhler în studiul comportamentului antropoidelor).

– Referitor la unele concepte, întâlnim în literatura de profil incoerențe derutante. De exemplu, referitor la „curiozitate” întâlnim astfel de definiții: a) „una dintre cele trei trebuințe fundamentale” (C. Alderfer); b) „accentul pe mediu, obstacol, confruntare, dorința de a exercita o putere” (H. Murray); c) „resortul principal al motivației” (D. McClelland); d) „nivelul cel mai înalt al ierarhiei trebuințelor” (A. Maslow); e) „singura motivație bazală” (C. Rogers). Din aceste oscilații se înțelege cât de necesară este operarea distincției dintre „trebuințe”, „motive”, „acțiuni”, „activități”, „țeluri”, „motive”.

– Opoziția Rogers–Skinner nu poate fi absolutizată, așa cum nu este cazul (demonstrat, de altfel, chiar de Rogers) raportului Libertate–Determinism. Dacă, de exemplu, obiectul de învățământ este structurat din perspectiva activităților productiv-creative, nu mai putem vorbi de un „dresaj” skinnerian și nici de o manifestare liberă a „experienței interne”.

– Referitor la mijloacele inventate de Rogers pentru restabilirea congruenței (psihoterapia și grupul de întâlnire), acestea se dovedesc utile, în ciuda caracterului evident artificial, dar izofuncțional lor, în evoluția vieții sociale s-au „inventat” cluburile, artele, serviciile de caritate, petrecerile de tot felul (inclusiv simpozioanele științifice!).

XVII. TRECUT ȘI ISTORIE ÎN PSIHOLOGIA ROMÂNEASCĂ

În *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, Marian Bejat identifică două faze în devenirea psihologiei ca activitate științifică în țara noastră:

I. Emanciparea psihologiei de sub influența metafizicii spiritualiste;

II. Constituirea psihologiei ca știință experimentală în România.

În prima fază sunt delimitate două perioade:

– până în anul 1860: problemele de psihologie prezente în opere filosofice, antropologice și fiziologice;

– a doua jumătate a sec. al XIX-lea, perioada 1860 – 1890, de rezonanță cu mișcarea de idei psihologice din Occident.

În a doua fază, se impun analizei istorice:

– perioada 1890 – 1920, cu primele laboratoare și cercetări experimentale, cursuri universitare și personalități cu operă recunoscută (și valorificată) în Occident;

– perioada de după primul război mondial, 1920 – 1930.

Marian Bejat a trăit 62 de ani, dar la „discreția” vicisitudinilor socio-opresive repetate, sfârșind într-o marginalizare tragică, impusă tocmai de *socius*-ul căruia i s-a dedicat.

Psihologia în opera lui Dimitrie Cantemir

Elementele de gândire psihologică au fost identificate în toate producțiile spirituale din istoria meleagurilor noastre; limba și literatura română, din cele mai vechi timpuri au referiri semnificative la lumea interioară a omului și la relațiile sociale. Dar, prima operă de rezonanță europeană la care ne putem referi este cea a lui Dimitrie Cantemir (1673 – 1723), savant enciclopedist al vremii sale. În literatura filosofică românească ideea sa este pusă în evidență în lucrările lui I. Verdeș, P.P. Panaitescu și D. Bădăraș.

Gândirea lui Dimitrie Cantemir, revendicată și de istoria filosofiei ruse (deoarece după „ruperea de turci”, din 1711, a trăit la Harkov), a apărut și s-a manifestat în cadrul ideologiei teologice. Dezvoltările

remarcabile în opera lui D. Cantemir vizează sfera gnoseologiei și apare ca remarcabilă în veacul al XVIII-lea (Voltaire s-a referit adesea laudativ la aceasta).

În *Istoria hieroglifică*, Cantemir se exprimă ca empirist: „Toată cunoștința și toată știința din înaintea mergătoare simțire purcede” (*Istoria hieroglifică*, vol. I, p. 66).

Abordând problema corectitudinii cunoașterii (numită astăzi *validitate*), în prim plan Cantemir pune criteriul experienței: „...Experiența și ispita (cercetarea) lucrului mai adevărată poate fi decât toată socoteala minții, și argumenturile arătării de față mai tari sunt decât toate chitelile (raționamentele)” (*op. cit.*, p. 64). În „palatul cunoașterii lucrurilor”, spune plastic autorul, putem intra pe trei porți: receptarea prezentului (percepția), „pildele cele trecute” (memoria) și „buna socoteală a celor viitoare” (gândirea).

Într-un limbaj aforistic și elevat, Cantemir se exprimă ca raționalist, punând mai presus gândirea și buna deprindere, decât instinctul în dirijarea comportamentului uman. Evident, o asemenea viziune se dezvoltă cu o concepție pozitivă asupra rolului învățării și dezvoltării funcțiilor psihice prin instruire și educație. Aceste probleme de psihologie genetică și de morală sunt abordate în *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* (sub red. lui V. Căndea, Editura pentru literatură, București, 1969).

*

Dintr-un document publicat de istoricul Nicolae Iorga în 1901, aflăm că în secolul al XVIII-lea, universitățile din Occident aveau cursuri distincte de psihologie. Astfel, în carnetul de studii al stolnicului Constantin Cantacuzino, întors de la Universitatea din Padova în 1668, figura o notă la cursul de psihologie ținut de profesorul Albino Albanese.

Elemente de psihologie în învățământul superior (1860 – 1890)

Cele două școli superioare din Țările Române, *Școala cea mare domnească* de la Mănăstirea Trei Ierarhi (fondată de Vasile Lupu) și *Academia grecească de la Sf. Sava*, din București, funcționau încă din secolul al XVII-lea. Cursurile predate aici, cu precădere de profesori greci, reflectau știința antică, dar și pe cea occidentală, ideile empirismului englez, iluminismului francez și german. Se fac traduceri după Voltaire, Montesquieu, Condillac, Rousseau, Baumeister (tradus de Samuil Micu), Kant (tradus și interpretat de Gh. Lazăr).

Psihologia apărea în capitole din tratatele de filosofie, antropologie și medicină.

În 1830, la Buda, Tipografia Universității, apare cartea medicului Paul Vasici *Antropologia sau scurtă cunoștință despre om și despre însușirile sale*; deși are un „Apendice” de 10 pagini, intitulat *Despre suflet* (elaborat scolastic-idealist), întreaga parte a II-a a cărții are organizarea și conținutul unui tratat de psihologie, cu o consistentă argumentare a rolului sistemului nervos.

Mai târziu, în 1843, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, alt medic, Șt.V. Episcopescul tipărește *Oglinda înțelepciunii, cunoașterea sinei*, cu capitole de anatomie, fiziologie și psihologie (aceasta într-o viziune metafizică).

A doua jumătate a veacului al XIX- lea este marcată de crearea statului național, înființarea Universităților din Iași (1860) și București (1864) și a Academiei Române (1866). Dezvoltarea generală a țării se exprimă într-un avânt fără precedent al științei și tehnicii: cu prioritate mondială se pun bazele unor noi domenii științifice: bacteriologia (V. Babeș și I. Cantacuzino), neurologia (Gh. Marinescu), biospeologia (E. Racoviță) etc.

La Universitatea din Iași, un curs românesc de psihologie fusese ținut de Simion Bărnuțiu (ardelean de origine, cu doctorat în drept la Paris), intitulat *Psihologia empirică și logică* (publicat postum, în 1871); un alt manual de psihologie este publicat în 1898, de Ion Găvănescu, profesor la Iași; între timp, mai ținuseră prelegeri de psihologie Titu Maiorescu, Ion Pop Florentin, C.C. Dumitrescu-Iași și C. Leonardescu. Prima catedră de psihologie (separată de filosofie) se înființează abia în 1925 (condusă de Mihai Ralea).

Psihologia experimentală în România

După cum s-a arătat în capitolul despre Wundt, primul laborator de psihologie s-a înființat la Leipzig, în 1879. Experimentul apărea drept un atribut al maturizării științei și numărul laboratoarelor a crescut rapid în toată lumea: în 1883, în S.U.A., de către Stanley Hall, la Universitatea John Hopkins; în 1889, Sorbona, H. Beaunis; Roma, G. Sergi; în 1891, Universitatea Columbia, New York, John Mc.Cattell; Cambridge, Anglia, alți discipoli ai lui Wundt

În țara noastră, primul laborator de psihologie a fost înființat în 1893 la Iași, de către *Eduard Gruber*, doctor al Universității din Leipzig (cu o teză asupra luminozității culorilor, coordonată de W. Wundt).

În cartea deja amintită a lui M. Bejat, lui Gruber i se rezervă 45 de pagini, scrise cu deosebit respect, simpatie și compasiune. Studiile și manifestările sale în străinătate, pe parcursul a 7 ani (cu mare succes la primele două Congrese mondiale de psihologie), îl anunțau ca un om de știință de înaltă inovație și mare operă. Ca un semn al destinelor rare, a murit la 35 de ani într-un ospiciu, în 1896, anul în care s-au născut trei psihologi de referință ai veacului următor: L.S. Vâgotski, J. Piaget și Mihai Ralea.

Se născuse la Iași, în 1861, într-o familie mixtă: tatăl – arhitect german, mama – o româncă din neamul domnitorului Cuza. După licența în litere și filosofie la Iași, îndrăgit de cercul „Contemporanul”-ui ca „figură pitorescă” și informată, Gruber beneficiază de mentoratul lui Titu Maiorescu și face, cu intermitență, studii la Sorbona și Leipzig. Publică prima lucrare de psihoestetică, *Stil și gândire*, studiază sinesteziile; lucrările lui sunt apreciate de psihologi consacrați și publicate în reviste occidentale de prestigiu.

Este atât de preocupat de un laborator de psihologie la Universitatea din Iași, încât, în 1893, chiar în drumul de la Leipzig spre casă, se oprește la București, are o audiență la ministrul instrucțiunii, Take Ionescu. Într-un timp scurt este elaborat devizul pentru aparatură și regulamentul, asigurate spațiul și fondul bibliotecii.

Eduard Gruber deschide, pe 21 octombrie 1893, primul curs de *Psihologie experimentală* din România (anunțat și comentat pozitiv de presa locală).

În 1894 participă, la invitația profesorului Lombroso, la Congresul (medical) de Antropologie de la Roma, comunicând despre cercetările sale asupra audicienii colorate, lucrare ce i-a fost ulterior publicată (ministrul Take Ionescu a primit o scrisoare de la Lombroso, în care România este felicitată că are un asemenea psiholog eminent).

După ce începuse și un curs de *Pedagogie modernă*, în 1895, Gruber apare cu intermitențe, boala îl preocupă. Diagnosticul stabilit de dr. Richard von Krafft, profesor la Universitatea din Viena, la care se tratează, este de nevroză astenică, determinată de surmenaj intelectual. Revine în țară, boala se agravează, obligând familia să-l interneze la spitalul doctorului Șutzu din București (cel care-l asistasese și pe Eminescu). Încetează din viață pe data de 28 martie 1896, spre consternarea generală a intelectualității ieșene și a organelor de presă, care îi remarcaseră cu entuziasm ascensiunea în ultimii șapte ani.

Prima stea pe cerul românesc al noii științe despre om, *psihiologia experimentală*, s-a dovedit nenorocoasă, căzând precum Eminescu, Bolintineanu, Bălcescu, Tudor Vladimirescu.

Depărtarea ei de „obișnuitul” cotidian face ca lumina ce a purtat-o să dăinuie încă.

*

În ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, au apărut cărți relevante pentru noul spirit experimental din psihologia europeană: *Introducere în psihofizică* (1812), de Șt. Michăilescu; *Principii de psihologie* (1892), de C. Leonardescu; *Problemele psihologiei* (1898), de C. Rădulescu-Motru; în 1895, Alfred Binet, invitat de ministrul Instrucțiunii publice Take Ionescu, ține la Universitatea din București 12 prelegeri de psihologie experimentală (aprilie – iunie). Evenimentul a fost de excepție, rectorul Universității, Titu Maiorescu, propunându-i ulterior, lui Binet să revină ca profesor. Revista culturală „*Contemporanul*” a marcat epoca printr-o largă acțiune de propagare a mișcării de idei științifice în domeniu.

*

Nicolae Vaschide (1873 – 1907), ca și Gruber, a fost „prea înalt pentru o umbră atât de scurtă”. Născut la Buzău, unde a urmat clasele primare și gimnaziul; după absolvirea liceului „Sf. Sava” din București, urmează cursurile Facultății de litere și filosofie, având ca profesori pe Titu Maiorescu și C. Dumitrescu-Iași. Susține licența în iunie 1895, cu teza *Senzațiile vizuale*, apreciată ca excelență și premiată.

Cu ocazia prelegerilor lui A. Binet, Vaschide, în preajma susținerii licenței a fost apropiat savantului francez, alcătuind succesiv „rapoarte” despre fiecare curs și prezentându-le în presă; Binet l-a apreciat și l-a invitat la Sorbona, în laboratorul său de psihologie experimentală.

Din toamna anului vizitei lui Binet, 1895, până la sfârșitul vieții sale tragic de scurte, în 1907 (datorită unei pneumonii), Vaschide lucrează ca „atașat” în laboratorul lui Binet (până în 1899), apoi în alte laboratoare; din 1901 este director adjunct al laboratorului de psihologie patologică, de pe lângă Sorbona, condus de Ed. Touluse. Publică împreună cu Binet date de cercetare privind efectul muncii intelectuale asupra presiunii sanguine și psihologia școlarului; cu Touluse publică lucrări de metodologie (în 1904, o carte la care colaborează și H. Piéron: *Technique de psychologie experimentale*). În cei aproape 12 ani petrecuți în Franța, pe lângă teza de doctorat, fișa sa bibliografică specifică 170 de titluri, printre care 12 cărți. Se ocupă de psihologie cu patosul metodologic al timpului că aceasta ar releva

mecanisme subtile ale vieții mentale (în 1903, în colaborare cu Vurpas, publică *La logique morbide, I. L'analyse mentale*, primul volum dintr-o serie de patru proiectate; prefața, elogioasă, este scrisă de Th. Ribot). Două cărți sunt publicate postum: *Essai sur la psychologie de la main*, 1909, 504 p., *Le sommeil et les rêves* (1911). Iată un citat din prima: „Mâna definește ființa umană mai mult decât ochiul, ...și fazele vieții noastre lasă în aceasta mai multe trăsături decât în alte părți” (p. 25); „mișcarea este elementul cel mai intim al gândirii” (p. 24). Cartea despre somn și vise a devenit lucrare de referință în domeniu.

Dorința de a reveni în țară, ca cercetător și profesor, concretizată într-o susținută corespondență cu Titu Maiorescu și Gheorghe Marinescu, nu s-a mai putut realiza. Un alt vis, tot de intelectual patriot, era să scrie pentru Occident o carte despre România.

Constantin Rădulescu-Motru (1868 – 1957), filosof și psiholog, din neam de panduri și intelectuali olteni. După liceul făcut la Craiova și Facultatea de litere și filosofie de la București, și-a continuat studiile la Paris și apoi la Leipzig; în laboratorul lui Wundt a asimilat tehnica psihologiei experimentale, dar și-a susținut teza de filosofie pe problema cauzalității la Kant; și-a extins activitățile în laboratoarele de psihologie, învățând ulterior de la Charcot, Ribot, Beaunis și Binet.

Titu Maiorescu, profesorul, rectorul și mentorul atâtor cariere de cărturari proeminenți, îl remarcase pe tânărul licențiat și îi acceptă compania până la Paris în călătoria sa estivală în Occident. Interesantă este o contingentă astrală: susținerea licenței a avut loc pe data de 18 iunie 1889, ziua petrecerii pe ultimul drum a marelui Eminescu; astfel că Maiorescu și studenții care asistaseră la examenul de licență al lui C. Rădulescu-Motru au coborât direct în Piața Universității pentru a participa la cortegiul funerar al geniului poeziei românești.

La Paris, C. Rădulescu-Motru își abandonează planurile de carieră juridică și se interesează de psihologie (Ribot), psihofiziologie (Beaunis) și psihopatologie (Charcot).

În anul următor, la început de semestru universitar, părăsește Parisul pentru München (un semestru, unde a audiat cursurile lui C. Stumpf, în spiritul lui Brentano), apoi Leipzig (doi ani și jumătate). Îl preocupa problema psihologică a timpului și vedea că bibliografia pe problemă este precumpănitor germană. Preocuparea pentru studiul funcțiilor psihice superioare, cum ar fi inteligența instrumentată de mișcare, nu intra însă în *topics*-ul lui Wundt.

Interesante în bibliografia lui Rădulescu-Motru sunt cele două aspecte: faptul că psihologia experimentală, la răspântia de veacuri era atrăgătoare pentru filosofi, juriști, medici; al doilea aspect ce se impune atenției este relația mentor-discipol pe care o practica Titu Maiorescu în formarea carierelor marilor personalități românești: nu numai că „poseda” cunoștințe, dar și ghida și promova acești tineri care promiteau, studiau, căutau, trudeau preocupați de creșterea potențialului național.

Lucrarea de doctorat la Wundt este terminată în iunie 1893, cu titlul *Despre dezvoltarea teoriei lui Kant asupra cauzalității în natură*; la susținere obține calificativul *Magna cum laude*, după care este publicată în revista lui Wundt „Philosophische Studien”, devenind lucrare de referință.

Întors în țară, C. Rădulescu-Motru funcționează până în 1897 ca bibliotecar la Fundația Universitară, după care obține postul de conferențiar la Facultatea de Filosofie și Litere și ajunge astfel să țină primul curs de Psihologie experimentală la București, intitulat *Elemente de psihologie experimentală*. În anul următor editează prima sa carte *Problemele psihologiei*.

Definind în spirit naturalist științific obiectul psihologiei, – condițiile producerii fenomenelor psihice și înlănțuirea lor cauzală – Rădulescu-Motru formulează replici argumentate la toate opiniile ce puneau la îndoială obiectivitatea științei despre psihic; tratează relația psihic-fiziologic, specificitatea determinismului în psihologie, raporturile individual-social, individualitate-personalitate, comportament reflex și intenționat, suflet-spirit, psihologie-filosofie.

În 1906, Rădulescu-Motru obține fonduri pentru înființarea primului laborator de psihologie experimentală la Universitatea din București.

Fundamentarea științific-experimentală a psihologiei a creat un pol de interes academic, atracție pentru o nouă carieră. După audierea cursului de psihologie al lui Rădulescu-Motru, *Dimitrie C. Nădejde* își ia o licență strălucită cu teza *Valoarea vieții ca problemă psihologică* (1898). Peste câțiva ani va fi profesor alături de C. Rădulescu-Motru și M. Dragomirescu, dar își întrerupe activitatea pentru studii în Germania; la Universitatea din München studiază cu Th. Lipps (psihologie, logică, etică, istoria filosofiei), cu I. Ranke (antropologie) și cu Güttler (filosofia modernă). Teza de doctorat condusă de Th. Lipps a avut titlul *Eseu asupra teoriei biologice a plăcerii și durerii* și a fost deosebit de apreciată, publicată în germană și franceză. Lucrarea este dezvoltată și publicată la Leipzig în 1908 cu noul titlu *Teoria*

biologică a plăcerii și durerii, iar la București a fost tipărită doar o parte, cu titlul *Raportul între sentiment și forța vitală*.

În „The American Journal of Psychology” nr. 3/1908 lucrarea este atent și elogios recenzată, calificată drept „prima încercare serioasă de a învinge în mod critic teoria finalistă a plăcerii și durerii, un serviciu real adus psihologiei științifice” (p. 408). Psihologul român respinge schema „plăcut = normal, util; neplăcut = anormal, dăunător”, argumentând inconsistența acesteia (de exemplu, alcoolul și tutunul sunt consumate din plăcere, dar sunt dăunătoare).

De asemenea, tratează într-un mod nou raportul organic–stare sufletească în materie de afectivitate; starea organică apare doar ca un factor, iar acțiunea sa este mediată de stările și cerințele sufletești. Problema are o valoare științifică majoră, date fiind controversele din epocă relative la teoria periferică a emoțiilor, formulată în paralel de W. James și de profesorul olandez de anatomie patologică Carl-Georg Lange (1834 – 1900).

Reîntors în țară, Dimitrie C. Nădejde este un om de știință format; studiile sale experimentale au concursul profesorului C. Dumitrescu-Iași și a doctorului Obregia și fac obiectul unei cărți publicate în 1910, sub titlul *Munca psihică și încercările determinării ei cantitative* (București, Editura F. Göbl și fiii). Cartea este publicată peste doi ani în germană, la Leipzig. Începea o perioadă de preocupări ergonomice; datele sale sunt comparate cu cele relevate de E. Kraepelin (1856 – 1926), psihiatrul german care a elaborat teste psihologice pentru fiabilitatea umană. Dominanta preocupărilor sale științifice a rămas relația fizic-psihic în diferite arii, ajungând la principiul că legile în psihologie trebuie să exprime raporturi schimbătoare dintre mărimi schimbătoare.

Avântul investigativ al lui Dimitrie Nădejde este treptat stins de frustrarea repetată de a nu mai putea reintra în corpul cadrelor didactice universitare după concediul de studii (psihologia nu era o catedră universitară distinctă de filosofie–logică–etică).

Despre acest destin al întristării, M. Bejat scrie cu simpatie, deoarece l-a cunoscut în propria sa activitate.

Cunoscător profund al literaturii științifice franceze, Marian Bejat reține și reactualizează numele Otiliei Vlaicu, ale cărei cercetări despre memoria imediată au apărut în „L’Année psychologique” (1920, XXI, p.171-189), precum și în tratatul lui G. Dumas, *Nouveau traité de psychologie* (vol. 4, Paris, Alcan, 1934).

În tratatul amintit, cunoscutul psiholog francez H. Piéron se referă pe larg la studiul experimental publicat de autoarea româncă, valorificându-l în fapt prin comparare cu propriile investigații.

Trei domenii conexe în sprijinul dezvoltării psihologiei românești: fiziologia, neurologia și endocrinologia

România a intrat în secolul al XX-lea cu mari aspirații în toate domeniile: socio-național, economic, științific. În favoarea dezvoltării științelor, în țară apar „școli științifice” de prestigiu european: bacteriologie, chimie, fizică, medicină, construcții, sociologie. Thoma Ionescu era un „chirurg al lumii” (a introdus tehnica anesteziei centrale); pe biroul lui Victor Babeș erau buletine de analiză ce soseau cu serviciile aviatice; Ioan Cantacuzino și Gheorghe Marinescu erau solicitați frecvent de centrele universitare celebre ale lumii.

a) Institutul internațional de fiziologie experimentală de la Boulogne sur Seine, lângă Paris, fusese frecventat de C. Rădulescu-Motru și N. Vaschide; în 1902 îl are ca director adjunct pe *Ion Atanasiu* (1896 – 1926), absolvent al Facultății de medicină veterinară din București, cu studii de fiziologie la Paris și Bonn. Alături de J. Marey, este considerat părinte al electrofiziologiei nervoase. După moartea acestuia, în 1904, institutul îi poartă numele și i se propune lui I. Atanasiu să-i fie director. În 1905 însă Atanasiu preferă să revină în București ca șef de catedră de fiziologie generală și comparată a Facultății de Științe și ca director al Institutului de fiziologie, Universitatea București.

Concepția sa științifică este axată pe înțelegerea sistemului nervos, ca sistem ce realizează interacțiunea organismului cu mediul, funcție realizată la toate nivelurile, de la instinctiv la intelectual, prin reflexe; principiul asociației stă la baza dezvoltării și funcționării întregii vieți psihice (în „Convorbiri literare”, 4/1902). Reținem că în acei ani Pavlov se ocupa încă de fiziologia digestiei și nu făcuse nici o comunicare despre reflexele condiționate (prima va fi făcută în 1903, la Congresul internațional de medicină, de la Madrid).

Ideația lui Atanasiu avea la bază *Reflexele creierului*, a lui I.M. Secenov, carte tradusă în franceză în deceniul 9 al secolului al XIX-lea, precum și concepția lui Ch. Richet (profesorul său de la Paris) despre ideea ca „reflex cu partea efectorie inhibată” (Pavlov i-a recunoscut lui Richet prioritatea introducerii termenului de „reflex psihic”, în care contează urmele cerebrale ale excitanților anteriori).

Interesul lui Atanasiu pentru psihologie a fost constant, profund, înalt apreciativ. Înainte de toate, el vedea unitatea fizic-psihic ca un principiu al determinismului și o condiție a progresului psihologiei. El aduce argumente că în funcționarea organelor de simț este vorba de „excitanți specifici” și organe adaptate, iar nu de „energii specifice”

care „filtrează” și contorsionează realitatea. Despre lumea externă avem „imagini reprezentative”, ce răspund direct cauzelor din mediu ce le-au provocat și „imaginile simbolice”, purtate de cuvinte, fără prezența imediată a obiectelor de referință.

Gândirea, memoria, afectivitatea sunt tratate în diferite lucrări din perspectivă sistemică, psihofiziologică și genetică (cu deschidere spre educație). Toate manifestările științifice ale dr. I. Atanasiu au contribuit la atmosfera favorabilă unei psihologii științifice, dotate conceptual și metodologic pentru a deservi omul deceniilor și veacurilor următoare.

Ca o mică mănăstire, sub un pinten de deal, unde se fac rugăciuni pentru comuniunea omului cu divinitatea, știința psihologică, ea însăși suferindă în țara noastră în deceniile ce au urmat, a încercat să proiecteze o lumină asupra omului, – fie el agricultor, petrolist, om politic, metalurgist, dascăl, scientist, militar. Ion Atanasiu a fost un „paznic de far” (în expresia lui Geo Bogza) care a ajutat dirijarea navigației spre țărături (așteptate ca) sigure.

b) *Gheorghe Marinescu* (1863 – 1938), om de știință format „la bază” în țară (student la medicină în București și cercetător în laboratorul lui V. Babeș de anatomie patologică și bacteriologică); în iunie 1881 pleacă la Paris pentru a lucra cu J. Charcot, apoi în Germania, Belgia, Anglia, Olanda și Italia. În 1897 își susține teza de doctorat la Facultatea de medicină din Paris și se întoarce în țară, unde devine șef de serviciu la secția de boli nervoase a Spitalului Pantelimon din București și profesor la Facultatea de medicină din București (clinica de boli nervoase și electroterapie). În 1910 apare la Paris *Traité international de psychologie pathologique* (sub redacția lui A. Marie); capitolul „leziuni cerebrale” este redactat de Gheorghe Marinescu.

Devine membru al Academiei Române în 1906, apoi al multor foruri academice din alte țări – Paris (1912), Halle (1932), Buenos Aires (1936), Madrid, Maryland, Praga, Viena, Berlin, New York, Varșovia, Rio de Janeiro, Londra etc.

Lucrarea sa, devenită clasică, *La cellule nerveuse*, este prefăcută elogios de Ramon y Cajal.

Ideația psihologică era la mare respect la răspântia de veacuri. Din 1900, Gh. Marinescu începe să se ocupe în mod special (nu doar ocazional ca mai înainte) de problemele limbajului, scrisului, sensibilității, sugestiei, nevrozelor. Psihoterapia capătă un caracter concret, operabil în baza principiului integrării corticale a tuturor funcțiilor neuronale.

Materialul experimental lăsat de Ed. Gruber, după moartea sa neașteptată, este valorificat de Gh. Marinescu în 1911, în lucrarea *Studii asupra audițiunii colorate*.

Este deosebit de interesant pentru o istorie a psihologiei de a consemna un gen de tropism al medicilor și fiziologilor spre problematica psihologică. În 1916, Marinescu publică *Despre metodele psihologiei*, demonstrând o mare afinitate pentru studiul psihologiei: al conștiinței („cea mai de seamă manifestare sufletească”, „ultimul teritoriu al evoluției psihice”).

În articolul în limba franceză *La vie scientifique à Petrograd*, 1917, se arată entuziasmat de cercetările lui Bechterev și Pavlov, conturând perspectivele unei psihologii obiective, eliberate de iluziile introspecției și speculațiile metafizicii. În autoobservație apar produ-sele finale ale gândirii, nu și „procesele pregătitoare”, din sfera inconștientului. Între cele două sfere însă există o conlucrare, anumite entități încep a fi conștiente și prin automatizare trec în inconștient și invers.

Atașamentul lui Gh. Marinescu pentru o psihologie desprinsă de metafizic este exprimată în numeroasele sale lucrări asupra psihanalizei (de regulă, critice), somnului, sugestiei, vârstelor, localizărilor cerebrale, amneziilor, nevrozelor. Metoda reflexelor condiționate este apreciată ca alternativă naturalist-științifică de abordare a unei existențe obiective, care, când se pretează și la autoobservație este distorsionată sau iluzorie.

c) *C.I. Parhon* (1874 – 1970), personalitate de vârf a științei endocrinologice mondiale, cu o vocație profesională formată exclusiv în țară, dar cu o operă științifică masivă și inovatoare. Deși nu-și recunoaște mentorii, primul său îndrumător a fost Gh. Marinescu, în domeniul neurologiei, la Spitalul Pantelimon din București. Pe fondul problematicii neurologice, descoperă factorii endocrini și în decursul unui deceniu, în colaborare cu M. Goldstein elaborează și publică primul *Tratat de endocrinologie* din lume (1908).

În 1910 elaborează un studiu (de 452 de pagini) asupra rolului glandelor endocrine în patologia mentală. Rezultatele studiilor sale sunt comunicate la congrese internaționale; în 1943, în „*Analele de psihologie*” publică sinteza *Rolul hormonilor în viața psihică*.

Interesantă este viziunea marelui cercetător fiziolog asupra psihologiei: o consideră un capitol al biologiei, deoarece are la bază funcționarea creierului și a glandelor endocrine. De exemplu, emotivitatea este activată de excesul de secreție tiroidiană și slăbită, până la apatie, de deficitul acesteia; în ultimul caz slăbește și memoria și

învățarea (constituirea asociațiilor), efortul voluntar și, în general, tonusul psihic.

Începuturile psihologiei sociale

Reținem observația pertinentă a lui Marian Bejat că, la răspântie de veacuri XIX și XX, conceptul de știință psihologică se identifică cu cel de psihologie experimentală (*op.cit.*, p. 259). Set-ul permisiv al acceptării metodelor științelor naturii era însă întâmpinat aversiv de factorii genezei și funcționării psihicului uman, social prin excelență.

În cartea noastră psihologică de căpătâi *Problemele psihologiei* (C. Rădulescu-Motru, 1898), similară poate cărții americane a lui James *Principles of Psychology* (1890), se afirmă explicit importanța factorilor sociali, complementari celor biologici în explicarea psihicului uman.

Dacă în atmosfera intelectuală românească (promovată, de exemplu, de „Contemporanul” și „Convorbiri literare”) noțiunile de psihologie socială începuseră deja să fie definite și valorificate, cel care a instituit un sistem conceptual în acest domeniu a fost *Dimitrie Drăghicescu* (1875 – 1945).

În societatea românească, Drăghicescu a fost un „obelisc” al binelui, atât de înalt încât, în vreme de furtună, a fost lovit de fulgerul întunecat al nefericirii, decepției și morții.

Licean craiovean, Dimitrie Drăghicescu devine student la Filosofie și Litere în București, își dă licența în 1901 și pleacă la studii umaniste la Paris. Foarte repede, în 1903, publică o carte de sociologie: *Le problème du déterminisme social. Déterminisme biologique et déterminisme social* (Paris, Ed. de la Grande France, 99 p.). Se deplasează la Berlin pentru un semestru și în anul următor își susține la Paris teza de doctorat *Du rôle de l'individu dans le déterminisme social*, pe care o și publică la F. Alcan, într-un volum de 366 de pagini.

Reîntors în țară, este suplinitor la cursul de „Morală științifică”, apoi, peste un an, conferențiar de psihologie socială și sociologie la Universitatea București.

În 1910, cariera didactic-universitară a lui Drăghicescu se încheie frustrant, postul său fiind ocupat de o altă persoană. Drăghicescu nu preferă dezangajarea, ca D. Nădejde și elaborează, în franceză, zeci de studii și tratate (sociologie, morală, alcoolism, liberalism, etnografie, religie, biografii psihosociale etc.).

Scrisă și editată în limba franceză, opera lui Drăghicescu a fost asimilată și apreciată de mentalitatea europeană. Calificativele sunt:

forță, originalitate, precauție. Este apreciată îndeosebi teza sa că psihologia umană este înainte de toate socială.

Cartea *La problème de la conscience. Étude psycho-sociologique*, publicată în 1904-1906, s-a bucurat de un enorm succes, cei mai mari oameni de știință ai vremii au comentat-o și apreciat-o ca ingenioasă, interesantă, aventuroasă și profundă.

Iată o idee memorabilă a lui Drăghicescu: „În creier socialul se materializează și materialul, biologicul, se socializează”.

Vede psihologia ca o știință despre realitatea inter-individuală sau socială; este vorba de psihologia umană, care trebuie să aibă ca traiect fundamental dimensiunea socială.

Psihologia românească după anii '20

Țara reîntregită își vindecă rănile războiului, intelectualitatea trece cu un patos nou la organizarea și dezvoltarea instituțiilor productive și de învățământ. Clujul devine centru universitar, iar potențialul științific și patriotic îi conferă în câțiva ani o talie europeană.

C. Rădulescu-Motru relua din 1919, la Universitatea din București, *Cursul de psihologie* (ce va fi tipărit în 1923) și se preocupă de laboratorul de psihologie, aproape distrus de război; în acest scop, în 1921 vizitează Institutul de psihologie din Leipzig, unde acum era director fostul său coleg (la Wundt) Felix Krueger. Stabilind o colaborare cu acesta, revine în țară și cere fonduri guvernamentale pentru dotarea și dezvoltarea laboratorului, proces ce continuă aproape un deceniu.

Trecuseră 25 de ani de la publicarea cărții *Problemele psihologiei* (1898). Acum Rădulescu-Motru este mai didactic, știe ce este o carieră științifică, este mai empatic cu studentul-începător. Operează o distincție clară între metafizică și psihologie, între explicația științifică fondată pe *cercetarea experimentală* și *discursul*: „în sprijinul unui sistem filosofic sau al vreunei concepții sociale”. Obiectul psihologiei este fenomenul psihic real: așa cum se prezintă în experiență; studiul din punctul de vedere al opoziției și intercondiționării cu altele; expresie a bogatei confruntări cu mediul biofizic și social și a unității dintre trăirea sufletească și substratul ei material.

Formația filosofică, flexibilitatea abordării și forța generalizării nu-l distanțează pe autor de specificul biosocial al psihicului; atrage atenția asupra complexității; psihologia nu poate practica izolarea experimentală a fenomenelor pentru a studia, de exemplu, conștiința, sentimentul și personalitatea; această tehnică este productivă în

științele naturii, dar nu la om, care are un „mediu” extins la scară social-istorică: „Actul conștient este o manifestare a vieții de relațiune între indivizi...izolat n-are înțeles” (p. 304); omul este o ființă „creditață” cu experiență socială, a altora; comportamentul conștient nu poate fi înțeles decât într-o „comunitate de conștiințe” (conștiința este o „fiică a societății”).

Crezul științific al profesorului C. Rădulescu-Motru a fost determinismul și monismul. Piatra de încercare a vocației sale a fost explicarea personalității și a abordat-o chiar cu riscul finalismului. El însuși a comentat deseori tentația psihologului de a face metafizică, astfel că psihologii pot aprecia mai mult frumusețea decât robustețea teoriei personalismului energetic (cartea cu acest titlu a apărut în 1927). Ca evoluționist, nu s-a ferit de a defini o continuitate a energiei fizice cu energia spirituală („puterea sufletească”). Vede personalitatea ca o direcție în care au evoluat formele de energie naturală: „...natura produce personalitatea sufletească așa cum produce cristalizarea mineralelor și cum se produce ereditatea formelor organice” (p. 115).

„Cristalizarea” este un fenomen-model pentru explicarea transferului de energie de la forme simple la cele complexe; este sensibil la expresia lui Stendhal „cristalizarea emoțiilor în obiect” (din *Le sentiment de l'amour*) și o preia în explicarea genezei sentimentelor: în salinele de lângă Salzburg, sătenii pun crenguțe uscate pentru a se împodobi în câteva săptămâni cu cristalele de sare rezultate din atmosfera umedă și saturată. Așa se întâmplă și în raporturile afective interpersonale: dintr-o atmosferă de afecte primare, o persoană cu totul indiferentă anterior, devine după un timp aureolată de „cristalele luminate de dragoste”; pentru „a se depune” ele au nevoie de un suport.

Merită consemnată valoarea acestui model de interpretare psihologică. K. Duncker, gestaltist remarcabil și novator în psihologia gândirii, coleg de doctorat la Berlin cu profesorul Gh. Zapan, l-a folosit în explicarea principalei celule a gândirii (descoperite de Socrate): „Conceptul este o cristalizare în obiect a ideilor și a modurilor de operare cu el”; Rădulescu-Motru numește metafora lui Stendhal „o foarte frumoasă teorie asupra afectivității”, iar A.N. Leontiev, la cursul de psihologie, o considera „singura teorie ce explică mirajul formeii celei mai înalte a afectivității umane”.

Opera lui Rădulescu-Motru s-a bucurat de înalt prestigiu științific în perioada interbelică, autorul a fost Președinte al Academiei Române; purtând în paginile și cursurile sale un dialog viu cu cele mai marcante personalități din științele umaniste, elaborările sale în

problemele metodologice (relevând minusurile introspecției, dar și ale reflexologiei și behaviorismului), ale psihogenezei (rolul muncii și limbajului în antropogeneză, funcția instruirii în dezvoltarea funcțiilor psihice superioare), ale subiectivității, personalității și psihotehnicii – reprezintă un fond al identității științei și culturii românești; în valorificarea sa a fost o discontinuitate impusă, de cinci decenii; privirea tristă a cărțurului marginalizat ne-a privit continuu de după cortina tăcerii ce s-a lăsat definitiv în 1957.

Primul institut de cercetări psihologice în România

În 1919 ia ființă Universitatea din Cluj, un simbol al întregii țări, al speranței în propășirea spiritului cultural românesc.

Printre cadrele universitare detașate la Cluj pentru a realiza această operă a fost și *Florian Ștefănescu-Goangă*, numit șeful catedrei de psihologie. Imediat profesorul a înaintat un memoriu ministrului Instrucțiunii publice în care solicita alocarea unui fond extraordinar pentru înființarea Institutului de psihologie al Universității din Cluj. Acest fond a fost ordonanțat pe 26 martie 1921. Profesorul a pornit într-o călătorie de edificare asupra noilor tehnici experimentale în institutele germane de profil. A comandat aparate de la două firme germane.

La 1 noiembrie 1921 institutul obține local, iar din toamna anului următor funcționează cu aparatură modernă și bibliotecă pe măsură. În programul catedrei de psihologie pe care o conduce se prevăd lucrări științifice de laborator; din anul universitar următor se ține cursul *Introducere în psihologia experimentală*, precum și cel de *Introducere în tehnica experimentală statistică*. În primul an laboratorul este frecventat zilnic de 27 de studenți, iar cele două cursuri sunt ținute chiar de șeful de catedră.

Profesorul conduce acum un „institut cu adevărat european” (apreciere dată în 1937, în discursul de prezentare la Academia Română ținut de către Ion Petrovici); începe demersul pentru înființarea unei secții de psihologie aplicată, pentru a pregăti baza științifică (metode, teste etalonate, personal) a viitoarelor oficii de orientare și selecție profesională.

Dotarea s-a făcut într-un an–doi. Personalul științific trebuia format aici, aceasta cerea timp și inițiativă de un tip nou, mentorat: instruire, îndrumare, promovare și sprijin. Spre sfârșitul deceniului se derulau deja proiecte ample de cercetare și apăreau primele volume cu rezultate. Numai cu această experiență, discipolii sunt trimiși în călătorii de studii în institute din Occident.

S-ar crede că perseverența profesorului Fl. Ștefănescu-Goangă este tipic ardelenescă. În realitate, s-a născut la Curtea de Argeș, pe 5 aprilie 1881, a făcut liceul „Matei Basarab” și Facultatea de filosofie și litere din București (profesori – Titu Maiorescu și C. Rădulescu-Motru). După licență (1904) lucrează ca profesor la București și Galați. În 1908 pleacă la studii în Germania, fiind primit la doctorat de către Wundt la institutul din Leipzig. În 1911 susține teza (psihologie experimentală în problematică estetică) pe care „mentorul lumii”, W. Wundt i-o publică în același an în „Psychologische Studien”. Probabil, compatibilitatea cu maestrul este condiția favorabilă pentru a și lucra, în continuare, doi ani în institutul lui Wundt.

Într-un spirit experimental evident analog celui practicat de Ebbinghaus, teza de doctorat operează o disociere a culorilor principale (din spectrul cromatic) de figurile, formele și semnificațiile corpurilor (cum se prezintă ele de obicei în percepție) pentru a studia efectul specific al culorilor asupra stării afective a persoanei; odată înlăturată componenta asociativă perturbatoare (din punctul de vedere al ipotezei cercetării), prin urmărirea modificărilor respirației, a circulației sanguine etc. s-a reușit determinarea obiectivă a tonalității afective proprii celor șapte culori și celei purpurii.

O altă ipoteză ce a ghidat cercetarea a vizat polaritatea stărilor afective. Wundt presupunea că sunt stări emoționale ca *excitarea* și *liniștirea*, *încordarea* și *destinderea*, care pot avea atât tonalitatea plăcerii, cât și a neplăcerii, în funcție de împrejurări. Doctorandul român constată că diferitele culori provoacă stări de excitare și liniște, iar plăcerea și neplăcerea rezultă din acordul și dezacordul stărilor specifice culorii și trăirea sufletească a situației („contextul sufletească”).

Sinteza datelor, reflectată în tabele, o redăm mai jos într-o formă matriceală, mai ușor de „lecturat” și reținut. Facem doar specificarea că termenul „sentiment” folosit de autor avea atunci sensul generic de stare afectivă elementară sau emoție primară.

Indicatori fiziologici \ Stări afective		Sentiment de plăcere	Sentiment de neplăcere
Respirație	ritm	rapid	încet
	amplitudine	mică	mare
Circulația sângelui	viteză	mică	mare
	presiune	puternică	slabă

După ce observăm indicatorii fiziologici ai plăcerii și neplăcerii, vedem că indicatorii înscrși în matrice cu litere groase corespund „sentimentului de excitare (iritare)”, iar cei înscrși cu litere obișnuite („mică”, „încet” etc.) dau „sentimentul de liniștire”.

Concluzia cercetătorului doctorand era că expresivitatea artistică se obține nu numai pe seama tonalității lor afective constante pentru fiecare culoare, ci și prin asamblarea lor și modificarea saturației și luminozității; numărul variațiilor este practic infinit.

Lucrarea lui Ștefănescu-Goangă s-a bucurat de o recunoaștere generală în lume, oferind fapte de referință indiscutabile. (De exemplu: S.L. Rubinștein o citează în tratatul *Osnovî obșcei psihologii*, 1940, carte onorată cu premiul de stat; G. Dumas, în vol. II din „*Nouveau traité de psychologie*”, 1932).

Important de remarcat este și aspectul metodologic: cazul studiului rezumat mai sus este edificator pentru stadiul depășirii metodei introspecției chiar în laboratorul lui Wundt: sunt delimitate variabile, înregistrați parametri, definite constante etc.

În 1920 Wundt își părăsea definitiv marea lucrare: lumea experimentului psihologic din laboratoarele înființate pe toate continentele; discipolii săi, printre care Rădulescu-Motru la București, Ștefănescu-Goangă la Cluj, dar și S. Hall, Külpe, Bourdon, îi duceau opera în viitor ca o tinerețe fără bătrânețe.

La noi în țară, profesorul clujean a inițiat serviciile de psihologie aplicată de la calea ferată, armată, poștă, instituțiile juridice și de reeducare, sănătate, muncă, educație specială și educație diferențiată, orientată spre excelență. (Relativ la acest ultim aspect, în 1929 și 1933 a publicat *Selecțiunea capacităților și orientarea profesională*). Raportul ereditate-învățare-dezvoltare este o tratare deosebit de valoroasă, instructivă și astăzi. Dezvoltarea creativității reprezintă o anticipare magistrală a mișcării creatologice care se va declanșa în lume peste un deceniu.

Pentru asimilarea celei mai relevante problematice, a tehnicii de experimentare și de prelucrare a datelor, își trimite discipolii în marile centre ale lumii: N. Mărgineanu, în Austria, Germania, S.U.A. și Anglia; D. Tudoran, în Austria și Elveția; Al. Roșca, în Germania, Franța, Belgia și Elveția, M. Beniuc, la Hamburg pentru psihologie animală.

Etalonarea probelor de psihodiagnoză este o lucrare vastă și continuă, Clujul colaborează și cu profesorii-psihologi din București: Gh. Zapan, G. Bontilă, I. Nestor.

Fl. Ștefănescu-Goangă se sfârșește din viață la un an după C. Rădulescu-Motru, în 1958. Cei mai mulți dintre discipolii și colaboratorii săi, formați cu atâta trudă, vor intra în conul marginalizării sociale.

Institutul de Psihologie al Academiei Române a fost înființat la 1 octombrie 1956. În perioada postbelică, cercetare în domeniu se făcuse de către un colectiv în cadrul *Institutului de istorie și filosofie*, colectiv care, din 1953, trecuse ca o *Secție de psihologie* la *Institutul de fiziologie normală și patologică al Academiei*.

Primul director al noului institut a fost Mihai Ralea, șeful catedrei de psihologie a Universității din București, care din 1938 venise de la Iași; de altfel, cele două unități au funcționat în același spațiu și aproape cu același personal. Din 1959 institutului i-a fost alocată o clădire din str. Frumoasă nr. 26.

Prestigiul și titlurile publice ale profesorului Ralea, fervent critic al „curentelor occidentale”, au favorizat dezvoltarea continuă a institutului sub raport numeric (s-a pornit cu 25 de cercetători și în 15 ani numărul lor s-a dublat), al potențialului de cercetare (tematică, înzestrare, specializări prin doctorat), al relațiilor științifice și contractuale în țară și străinătate; volumul bibliotecii a ajuns la 25.600 de volume în 1975.

Activitatea a început cu șase secții, apoi, în următorii zece ani s-au redus la patru, dar cu un număr de zece sectoare (printre secții a apărut și una de psihologie socială).

Din 1955, apare „*Revista de psihologie*” (patru numere pe an); redacția ei a trecut la Institut, iar din 1964 a început să fie editată „*Revue roumaine de sciences sociales – série de psychologie*” (două numere pe an). Aceasta din urmă a prilejuit schimbul internațional de idei, cărți și reviste cu peste 35 de țări.

Din 1958 până în 1968, director adjunct al Institutului a fost Alexandru Roșca, profesor universitar la Cluj.

Deși planurile de cercetare și rezultatele aveau o clară orientare spre practica socială și economică, din iulie 1970, Institutul de psihologie este trecut sub egida *Academiei de Științe Sociale și Politice*, înființată în același an; după cinci ani, Institutul este unificat cu Institutul de Științe Pedagogice (formând *Institutul de Cercetări Pedagogice și Psihologice*), devenind institut departamental, pe lângă Ministerul Educației și Învățământului.

Cele două schimbări au avut resorturi ideologice și au „prilejuit” scoaterea din cercetare a unor specialiști remarcabili, ca Traian Herseni, C.I. Botez, Marian Bejat, Maria Mamali, Ileana Bărbat.

Conținutul activității de cercetare s-a reflectat, de-a lungul anilor, în studiile publicate la cele două reviste, comunicări științifice, protocoale către instituțiile interesate de cercetări și aplicații, monografii pe o largă arie tematică: istoria psihologiei, psihologie experimentală, gândire și limbaj în ontogeneză, psihologie socială, concepte figurale, psihogeneză, psihologia muncii industriale, psihofiziologia atenției, psihologia jocului, psihodiagnoză, talent–inteligentă–creativitate, psihologia artei, empatie, selecție și orientare profesională, comportament simulat. Pentru lucrări deosebite, 19 cercetători ai Institutului au fost laureați ai Premiului Academiei.

În luna aprilie 1982, Institutul de cercetări pedagogice și psihologice a fost desființat printr-o hotărâre politică, axată pe o înscenare cu elemente inventate și motivații ideologice: regimul dictatorial, care stăpânea totul, dar se temea de orice, a vrut să facă din clasică „știință despre suflet” o modernă sperietoare pentru suflete; cercetători îndelung formați, cu operă recunoscută, cu vârste între 40 și 60 de ani, au fost repartizați ca muncitori necalificați în turnătorii, tăbăcării, curățătorii chimice și filaturi.

Din 1990, Institutul de Psihologie funcționează din nou sub egida Academiei Române.

Anexa A

CRIZA PSIHOLOGIEI

Istoricii declară laconic: pe fondul unor polemici epistemologice, în pragul secolului XX a apărut criza psihologiei.

Structuralismul își probase deja disponibilitățile de a aborda psihicul din punctul de vedere al conștiinței (urmărirea fenomenelor subiective). Asupra acestei viziuni presa deja, de câteva decenii, darwinismul, axarea discuției și cercetării pe *comportamentul ca mod de adaptare la mediu* (obiectul psihologiei devenea accesibil urmăririi de către alt observator). Tăria acestei abordări consta în determinismul de factură adaptativ-evoluționistă. Trecuse un secol de la concepția kantiană a „cunoștințelor apriorice” și unul și jumătate de la agnosticismul lui David Hume.

Pentru psihologie era un salt de la determinismul mecanicist la cel biologic, însă apăsarea posibilă sumbra promovare a imaginii omului ca „unealtă oarbă” a forțelor iraționale.

Producția tot mai tehnicizată impunea folosirea avantajoasă a potențialului uman în situațiile reale de viață. Așa s-a remarcat și ideologia burgheză: prin relevarea valorii intrinseci a personalității. Criticii capitalismului au sesizat că se urmărea controlul și manipularea comportamentului.

Metafizica rămânea un opozant incomod; a apărut machismul, cu pretenții de rezolvare pozitivă a problemelor științelor naturii și psihologiei. În 1898, R. Willy a publicat o broșură *Criza psihologiei*, împotriva lui Wundt și Brentano.

Am putea zice astăzi că starea critică a psihologiei în pragul veacului al XX-lea a apărut doar în planul dezbaterilor filosofice. De fapt, în deceniile care au urmat, avântul cercetărilor experimentale și al aplicațiilor a făcut pe un autor să exclame: „A fost, n-a fost criză, bine că a trecut!”

Ernest Mach (1838 – 1916), profesor de matematică și fizică la Hradec și Praga, dar experimentalist în psihologie; lucrările sale au avut mare răsunet: *Despre senzațiile de mișcare* (1875) și *Analiza*

senzațiilor (1886). Marea promisiune a machiștilor era „o psihologie fără metafizică”, deci o știință a naturii, întrutotul „pozitivă”. Mach a fost influențat de formulele lui Fechner în psihofizică și, probabil, cu precădere de relația logaritmică dintre stimulii fizici și senzații.

De asemenea, Mach a fost preocupat de dihotomia operată de Wundt în privința experienței:

– „asupra obiectelor lumii fizice”, „experiența fizică”, obiect al științelor naturii;

– „nemijlocită”, „asupra faptelor de conștiință”, obiect al psihologiei.

Criza psihologiei a însemnat „pierderea obiectului muncii” și aceasta datorită disoluției celor două forme de experiență într-o „substanță neutră”, din care se „țese” atât psihicul, cât și fizicul. Aceasta a fost teza centrală a lui Mach; consecința ei era o idee „empiriocriticistă”: „avem doar senzații, conștiința nu are date despre ceea ce se află dincolo de ele”. Iată deci că și fizica a rămas fără obiect!

Richard Avenarius (1843 – 1896), filosof, profesor la Zürich, se lansează masiv în dezbaterile problemelor psihologiei cu două cărți: *Despre obiectul psihologiei*, *Critica experienței pure* (2 vol., 1888 – 1890).

Mesajul său era susținerea caracterului obiectiv al cunoașterii psihologice, folosind în acest scop modelul funcției matematice: în cadrul „experienței unice” delimita două serii de evenimente, – independente și dependente. Astfel, relația dintre psihic și creier este de tip funcțional, nu „introectiv” (nu căutăm gândurile în cutia craniană, dar ele sunt o funcție (în expresie matematică) de structura și funcția creierului).

Istoricii apreciază că această reducere a dublului raport „psihic–creier”, „psihic–lume subiectivă” la relația (reversibilă, în fond) dintre funcție și argument a transformat psihologia într-o fantomă. Criza a declanșat însă un lanț de inițiative și perspective: prin W. James, spre behaviorism, prin von Ehrenfels spre gestaltism, prin W. James și J. Dewey spre pragmatism și funcționalism, dar și spre introspecționismul lui Wundt, Külpe și Titchener.

Filosoful austriac *Fr. Brentano* (1839 – 1917) atacă machismul cu o soluție surprinzătoare prin caracterul ei tranșant și o nouă deschidere: în cartea *Psihologia din punct de vedere empiric* (1874) delimitează obiectul psihologiei de al fizicii prin aceea că prima studiază *acte* (intenționale, vizând obiecte), iar a doua, *fenomene*.

De acum, prin punerea accentului pe conținutul obiectual-reflectoriu, investigația psihologică se recentrează: de la conștiință și fenomenele sale, la raportul dintre „organismul ce acționează” și „mediu” (natural și social). Forma esențială de realizare a acestui raport o

constituie actele motrice. Iată deci o problemă precis formulată: cum „faptul de conștiință” sau „ideea” determină „actul motric”?

Și totuși, cu o asemenea claritate în atacul machismului, declanșarea mișcării experimentaliste, începând cu psihofizica, Ebbinghaus și laboratoarele de psihologie, la răspântie de veacuri XIX – XX, psihologia era în „tulburare de paradigmă”. Resursele de depășire au fost conturate mai sus. În 1912, la cea de-a 21-a Conferință a *Asociației Americane de Psihologie*, președintele ales, Edward L. Thorndike, își intitulează discursul–adresă prezidențială *Ideo-motor action*. Prezintă tema ca fiind fundamentală pentru psihologia tradițională, cu ample efecte explicative pentru fenomenele de sugestie, hipnotism, obsesii și aplicații majore în practica educației, psihiatriei, religiei, marketingului. („Psychological review” 20/1913).

În 1927, L.S. Vâgotski a scris un amplu studiu (145 de pagini) intitulat *Sensul istoric al crizei psihologice. Studiu metodologic*, pe care însă nu l-a publicat. A apărut doar în 1982, în vol. I din *Opere alese* (în șase volume), Moscova, ed. Pedagoghika. Cauza nepublicării studiului ar putea fi atât apariția, în anul următor, a cărții *Criza psihologiei*, de cunoscutul psiholog austriac *Karl Bühler* (1879–1963), cât și pătrunderea lui Vâgotski în câmpul cercetărilor experimentale, ceea ce l-a făcut mai circumspect în critica științifică.

Analiza lui Vâgotski era, evident, de orientare marxistă (deși *Caiete filosofice*, manifestul filosofic leninist nu se tipărise încă), cu preocupare insistentă de combatere a idealismului în psihologie. Discută în special posibilitatea unei „științe generale”, în legătură cu care apăruseră deja formule de unificare după criterii de „necesitate logică”. După Vâgotski „psihologia generală” nu este identică cu „psihologia teoretică”. Criza înseamnă nevoia unui aparat conceptual-metodologic adecvat determinismului la nivelul conștiinței umane (cu natura ei social-istorică). În căutare de soluții, au fost lansate concepții teleologice și idealiste, limitate la anumite aspecte.

Unitatea științei psihologice va fi asigurată de principii ce racordează psihicul atât la baza sa naturală, cât și la procesul social-istoric în care este angrenat omul; nu sinteza teoretică, ci dinamica internă a științei în impactul ei cu practica va impune o nouă bază metodologică (în anii următori el va dezvolta minuțioase cercetări pentru fundamentarea concepției cultural-istorice sau instrumentale).

UN EXERCİȚIU DE „PERSPECTIVĂ ISTORICĂ”

La 100 de ani de la înființarea primului laborator de psihologie, Asociația psihologilor americani a dispus și sponsorizat editarea unei cărți cu un mesaj istoric excepțional: „adresele-prezidențiale” sau discursurile de investitură în perioada 1892 – 1977. Cartea cu titlul „*American Psychology in Historical Perspective*” a fost încredințată spre editare-coordonare lui Ernest R. Hilgard, cunoscut psiholog american ce a făcut operă din respectul pentru alternative în psihologia învățării.

Într-un volum de 560 de pagini, organizat în patru părți, corespunzător perioadelor (primii 25 de ani, interbelică, postbelică și recentă) se prezintă zeci de „crochiuri” ale problematicii și ideății psihologice din „anii aceia”. În prefață, Hilgard explică de ce și cum a făcut o selecție a „discursurilor-prezidențiale”.

Cu titlul de „eșantion” de istorie a psihologiei, redăm mai jos autorii și temele lor atât de prețios abordate:

- 1894, William James: *Cunoașterea lucrurilor asociate*
- 1899, J. McKeen Cattell: *Progresul psihologiei ca știință experimentală*
- 1899, John Dewey: *Psihologia și practica socială*
- 1906, J.R. Angell: *Domeniul psihologiei funcționale*
- 1912, Ed.L. Thorndike: *Actul ideo-motric*
- 1914, R.S. Woodworth: *Reconsiderarea gândirii fără imagini*
- 1915, J.B. Watson: *Locul reflexului condiționat în psihologie*
- 1917, R.M. Yerkes: *Psihologia și războiul*
- 1923, L.M. Terman: *Testul mental ca metodă psihologică*
- 1928, Ed.G. Boring: *Psihologia controverselor*
- 1929, K.S. Lashley: *Mecanismele neuronale de bază în comportament*
- 1933, L.L. Thurstone: *Vectorii gândirii*
- 1936, C.L. Hull: *Mentalul, mecanismul și comportamentul de alegere*
- 1937, Ed. C. Tolman: *Determinantele comportamentului în punctul de ramificație*
- 1939, G.W. Allport: *Cadrul de referință al psihologului*

- 1947, C.R. Rogers: *Câteva remarci privind organizarea personalității*
- 1957, L.J. Cronbach: *Cele două discipline ale psihologiei științifice*
- 1958, A. H. Maslow: *Natura iubirii*
- 1959, W. Köhler: *Psihologia gestaltistă azi*
- 1961, N.E. Miller: *Studii analitice asupra trebuinței și recompensei*
- 1965, J.S. Bruner: *Dezvoltarea gândirii*

Printre președinții din anii 1968 – 1977 sunt nume binecunoscute, ca A.H. Maslow, G.A. Miller, K.B. Clark, Anne Anastasi, A. Bandura, D.T. Campbell.

Tot un moment al istoriei poate fi și faptul că acest minunat document ne-a fost oferit de prof. E. Paul Torrance de la Universitatea Georgia, cel mai prolific autor american în creatologie; s-a născut în 1915 la Milledgeville, fosta capitală a Confederației Statelor de Sud și a avut revelația potențialului creativ ca dimensiune a umanului pe când lucra cu tinerii stresați de război. Este un mare admirator al poporului român și al operelor lui Enescu și Brâncuși; în ultimele două decenii a coordonat editarea unor monografii despre mentorat în culturile indiană, egipteană, spaniolă, americană, română.

Anexa C

TEMATICA UNEI CONFERINȚE INTERNAȚIONALE DE ISTORIA PSIHOLOGIEI

Tot cu titlu de eșantion, prezentăm tematica unei Conferințe internaționale de istoria psihologiei: Moscova, 1995.

Sub egida Institutului de psihologie al Academiei Ruse de Științe, care are un „Centru de inițiative psihologice”, și a Secției de istorie a psihologiei a avut loc a II-a Conferință internațională de Istoria psihologiei (I-a fiind în 1992). Psihologi din Belgia, Bulgaria, Ungaria, Gruzia, Kazahstan, S.U.A., Ucraina au prezentat date despre bazele teoretico-metodologice ale psihologiei și istoriei psihologiei, pe diferite ramuri.

Cele cinci secțiuni ale conferinței au fost:

- I. Bazele teoretico-metodologice ale psihologiei și istoriei psihologiei;
- II. Istoria dezvoltării și starea actuală a psihologiei în diferite centre, regiuni și țări;
- III. Moștenirea științifică și viața creatorilor științei psihologice;
- IV. Istoria domeniilor, direcțiilor și problemelor psihologiei;
- V. Rolul și perspectivele psihologiei în rezolvarea problemelor actuale: experiență și rezultate concrete.

Pentru tânărul student-gânditor ajuns la „porțile” științei despre esența sufletească a omului ar putea fi interesantă enumerarea unor comunicări prezentate la Conferință:

- Despre diferența dintre suflet și spirit (D.D. Vasiliev, Bulgaria);
- „Revoluția din Octombrie” în psihologie (M.I. Volovikova, Rusia);
- Este psihologia o știință a naturii? (L. Garai, Ungaria);
- Discuțiile ideologice și științifice în istoria psihologiei (V.A. Kolțova, Rusia);
- Psihologia americană în cel de-al II-lea război mondial (A.R. Hilhen și K.K. Hilhen, S.U.A.);
- Psihologia U.R.S.S. în anii celui de-al II-lea război mondial (V.A. Kolțova și J.N. Oleinik, Rusia);
- Psihologia în Rusia și în Occident: confruntare sau dialog (M.G. Jaroșevski, Rusia);
- Bazele psihologiei economice (L. Garai, Ungaria);
- Istoria psihanalizei în Rusia (B.N. Tubaibaeva, Rusia).

Din lectura titlurilor de mai sus se poate sesiza că istoria unei științe este element important al „conștiinței de sine” pentru domeniul respectiv. În 1992, Institutul de psihologie al Academiei Ruse de Științe a tipărit volumul *Historical Way of Psychology. Past, Present, Future*. Cunoscutul istoric M.G. Jaroșevski, a elaborat capitolul „Marxismul în psihologia sovietică: mituri și realități” (p. 43-47). Încă din titlu se vede că „istoria” este un proces, un fapt de viață.

ELEMENTE DE CRONOLOGIE UNIVERSALĂ

Preistorie	Epoci și civilizație
<u>3 milioane de ani î.e.n.</u> <i>Australopithecus africanus</i> – Africa orientală și meridională	Începutul paleoliticului: apariția uneltelor de piatră, nomadism, cules, vânătoare.
<u>2,2 milioane î.e.n.</u> <i>Homo habilis</i> – în Africa de est: primii oameni.	Primele urme de amenajare a habitatului. Începuturile <i>Paleoliticului</i> în Europa.
<u>1,9 milioane î.e.n.</u> <i>Homo erectus</i> , coexistă cu <i>Homo habilis</i> în Africa, dar se răspândește în Asia (sinantropul – în China; pitecantropul – în Java), dar și în Europa.	Cele mai străvechi urme de activități omenești în Europa centrală și meridională.
<u>1 milion î.e.n.</u> Unelte cu două fețe în Africa și Orientul Apropiat.	Începutul glaciației Günz în Europa.
	<u>900.000 î.e.n.</u> Primele habitate din Europa.
	<u>700.000 î.e.n.</u> Primele unelte cu două fețe din Europa.
<u>650.000 î.e.n.</u> Utilizarea <i>focului</i> (peșteră în Buches-du-Rhône). În China – 500.000 î.e.n.	
<u>40.000 î.e.n.</u> <i>Homo sapiens sapiens</i> , (Cro-Magnon) – „omul modern” – în toate continentele.	
<u>25.000 î.e.n.</u> Cele mai vechi picturi (peștera Cosquer).	

20.000 î.e.n.

Acul din os cu ureche.

Primele vestigii de artă preistorică.
Primele urme de activitate umană în Australia.

12.000 î.e.n.

Case rotunde semiîngropate (Orientul Apropiat).

9.000 î.e.n.

Apariția agriculturii (cultivarea grâului și orzului) – în Orientul Apropiat; primele sate agricole.

Dispariția mării faune pleistocene (mamuți, rinoceri etc.).

7.000 î.e.n.

Se extinde cultura grâului, orzului, leguminoaselor; se domesticesc câinii, bovinele, ovinele caprinele.

Cele mai vechi țesături.

Sfârșitul paleoliticului, începutul mezoliticului (tranziția de la economia de vânătoare și cules la cea de producție).

5.500 î.e.n.

Răspândirea neoliticului în Europa. În Anzi – domesticirea lamei.

Începutul neoliticului: agricultură, creșterea animalelor, inventarea ceramicii (primele oale de pământ), metalurgia cuprului. Figurine feminine și alte reprezentări în ceramică.

5.000 î.e.n.

Începuturile culturii porumbului (Mexic). Primele sate în Europa mediteraneană. Primele canale de irigație (Mesopotamia).

Epoca cuprului. Primele unelte din metal și primele orașe (Mesopotamia, Egipt, valea Indusului).

3.700 î.e.n.

Viața urbană (Mesopotamia de Jos, orașul Uruk este posibil să fi avut 10.000 locuitori).

Sfârșitul mileniului V î.e.n.
Adoptarea anului de 365 de zile.
În Sahara, prima artă rupestră.

3.300 î.e.n.

Inventarea *scrierii* pictografice și a semnelor cuneiforme.

Istorie

3.200 î.e.n.

Formarea statului faraonic prin unificarea regatelor Egiptului de Sus și Egiptului de Jos.

3.000 î.e.n.

Domesticirea calului (în Europa centrală).

2.778 î.e.n.

Djeser (sau Zoser) înființează Vechiul Regat a Egiptului, ce va dăinui peste 500 de ani.

2.500 î.e.n.

Începutul producerii bronzului (Mesopotamia, Iran); obiecte de cupru și aur (Europa); Sahara începe să devină deșert, populația de păstori migrând spre sud; cultura bumbacului (Ecuador).

2.400 î.e.n.

Civilizația urbană de pe valea Indusului (India și Pakistan)

Inventarea roții, a roții olarului și a plugului simplu.

Orientul mijlociu trece de la preistorie la istorie.

Civilizație

Scrierea hieroglică egipteană (pe papirus)

Aritmetica sumeriană (numerația sexagesimală și zecimală). Geometria plană (Egipt).

Prima piramidă în Egipt (mormântul lui Djeser). Prima expresie a literaturii morale („Învățăturile lui Imhotep”, sfetnicul lui Djeser). Primele balanțe cu talere. Urmează piramidele lui Kheops, Khefren, și Mykerinos.

2.000 î.e.n.

Migrațiile popoarelor de limbă indo-europeană: strămoșii grecilor ocupă zona egeană; hitiții și luvienii intră în Anatolia; proto-iranienii în N-V Iranului; amoriții în Mesopotamia; vechii evrei în Țara Canaanului

În Europa începe epoca bronzului. Construirea primelor mari palate (în Creta, ce vor fi distruse peste 400 de ani, de un seism).

Acupunctura (China); fântâna cu cumpănă și găleată (Egipt).

1600 – 1100 î.e.n.

Navigatorii cretani stăpânesc Mediterana.

Literatura didactică în Egipt („Învățăturile lui Șurupak”).

Literatura (roman) de factură istorică („Aventurile lui Sinuhe”). Tradiția poetică orală pe tema regelui legendar Ghilgameș, ce ar fi trăit cu 700 de ani în urmă.

1500 î.e.n.

Faraonul Thutmosis III cucerește Palestina, Siria, Fenicia.

Elemente de artă veterinară și ginecologie (Papirusul din Kahun).

1400 î.e.n.

Apogeul civilizației miceniene în Grecia, Creta, Cipru, Italia de Sud. Se introduce calul și carul de război.

Se reclădesc palatele din Creta: fresce ornamentale.

1300 î.e.n.

Domnia lui Ramses al II-lea (1301-1285), expansionismul predecesorilor și mutarea capitalei în Delta Nilului.

În Europa – sculpturi din bronz. În India – primele texte în sanscrită vedică, cărțile sacre ale hinduismului; civilizația maya (America Centrală) și olmecă (Mexic).

1250 î.e.n.

Exodul evreilor din Egipt sub conducerea lui Moise.

Cadranul solar, însemnări de anatomie și chirurgie. Se disecă diferite cadavre (în Babilon, inima este considerată sediul inteligenței).

1127 î.e.n.

Nabucodonosor I (1127-1105) ridică Babilonul la rang de mare putere.

Primele vase din sticlă și clepsidrele (Egipt, Mesopotamia).

1010 – 970 î.e.n.

David unifică regatul Israelului, cu capitala la Ierusalim.

Bogat mobilier funerar; smalțul pentru ceramică. Scrierea cretană. Textele literar-mitologice din zona cananeeană descriu contextul elaborării textului biblic.

969 – 931 î.e.n.

Domnia lui Solomon, înalță primul Templu din Ierusalim. La moartea sa se desprind Regatul Israel (capitala Samaria) și Regatul Iudeea (capitala Ierusalim).

Templele rupestre de la Abu-Simbel și obeliscurile de la Luxor. Apogeul tehnicilor de îmbălsămare a mumiilor.

Sec. IX î.e.n.

Expansiunea fenicienilor în Mediterană.

Începuturile culturii măslinului și a viței de vie în Peloponez.

Sec. VIII î.e.n.

Lumea greacă începe să fie organizată în cetăți. În India, formarea regatului Maghada, ce va fi două secole mai târziu leagănul budhismului și jainismului.

Redactarea „Poemului creației”; apariția alfabetului fenician, bază a celui ebraic și grecesc.

776 î.e.n.

Jocurile Olimpice în Grecia, în onoarea lui Zeus.

Psalmii lui David.
Inventare jocului cu mingea.

753 î.e.n.

Întemeierea Romei.

750 î.e.n.

Încep colonizările grecești în Occident, în sudul Italiei și Sicilia (Grecia Mare).

Începutul redactării cărților biblice, prezentate drept cuvântul

lui Dumnezeu adresat lui Moise pe muntele Sinai.

Sec. VI î.e.n.

În timpul exilului evreilor în Egipt și Babilon, proorociile lui Ieremia (600-580) și Iezechiel (598-591); în estul Iranului, reforma religioasă a lui Zarathustra, propagată de clasa sacerdotală mezică a Magilor.

Nabucodonosor II cucerește Ierusalimul, supunând Regatul Iudeii (captivitatea evreilor în Babilon – 587).

În Asiria, primele roți cu scripete. La evrei, profețiile lui Ilie.

Poeemele epice grecești, atribuite lui Homer: Iliada, Odiseea.

700 – 300 î.e.n.

Ultimele texte religioase în sanscrita vedică: Upanișadele.

539 – 538 î.e.n.

Cirus II supune Babilonul și eliberează poporul evreu (întoarcerea la Ierusalim, epoca revenirii la Sion, reconstruirea Templului).

525 î.e.n.

Cucerirea Egiptului de către perși (regele Cambise II). Peste 3 ani, Darius I extinde imperiul persan de la Dunăre până la Indus, organizând districte și tribut, dezvoltând rețele de drumuri, inclusiv canalul Nil - Marea Roșie.

Thales din Milet, matematician și filosof, formulează ipoteze cosmogonice, o teorie psihologică și elaborează geometria triunghiului.

Poeeme chineze adunate în opera clasică Che-King.

490 î.e.n.

Grecii se înfruntă cu imperiul persan: Miltiade învinge armata lui Darius la Marathon.

Eclipsa de soare prevăzută de Thales se adevărește.

443 – 429 î.e.n.

Pericle conduce viața politică din Atena, ca mare strateg, reales de 15 ori.

405 î.e.n.

Sparta se aliază cu Persia și înfrânge Atena la Aigos Potamos.

550 î.e.n.

Pitagora elaborează teorema triunghiului dreptunghic.

Heraclit din Efes formulează principiul creator al contradicției: mișcarea.

Iluminarea lui Siddhartha Gautama, în India; devine Buddha și începe să propovăduiască doctrina ce-i poartă numele.

Anaxagoras (500-428); Parmenide scrie „Despre natură” (474) (afirmă sfericitatea Terrei); Democrit (470-370).

479 î.e.n.

Moartea lui Confucius.

450 î.e.n.

„Cântarea cântărilor” – carte biblică.

446 î.e.n.

Herodot se stabilește la Atena.

430 î.e.n.

Moare Zenon din Elea, autorul paradoxurilor.

Platon (427-348).

425 î.e.n.

„Oedip rege” – tragedie de Sofocle.

423 î.e.n.

„Norii” – comedie de Aristofan.

„Viespile” – în 422 î.e.n.

420 î.e.n.

Democrit elaborează concepția atomistă despre materie, fiind considerat primul filosof materialist.

404 î.e.n.

În Egipt, restaurarea dinastiilor indigene.

400 î.e.n.

În Mexic se întemeiază Teotihuacan, centrul unei civilizații care va dura până în 800 d.Hr.

356 î.e.n.

Rege al Macedoniei devine Filip al II-lea, care intervine în Grecia, folosindu-se de dezbinarea dintre cetățile grecești.

336 î.e.n.

Filip al Macedoniei moare asasinat; îi succede fiul său Alexandru.

333 î.e.n.

Victoria lui Alexandru asupra regelui perșilor, Darius al III-lea.

Se joacă comedia „Broaștele” de Aristofan și „Bacantele”, tragedie de Euripide.

399 î.e.n.

Socrate, marele filosof și mentor, cel care a dat omului demnitatea vieții („Virtutea se învață”) și a descoperit conceptul ca „celulă a gândirii”, este condamnat la moarte pentru neonorarea zeilor statului și „pervertirea tineretului” (de fapt, le-a dat lecții de demnitate).

377 î.e.n.

Se stinge din viață Hipocrat, cel mai mare medic al Antichității.

367 î.e.n.

Aristotel, la vârsta de 17 ani, intră în Academia lui Platon.

351 î.e.n.

Demostene, în primul său discurs, se pronunță împotriva regelui Filip.

343 î.e.n.

Aristotel devine dascăl al lui Alexandru Macedon, fiul lui Filip.

Literatura epică indiană culminează cu „Ramayana”, de Valmiki.

332 î.e.n.

Se întemeiază orașul Alexandria, în Egipt, din porunca lui Alexandru.

327 – 325 î.e.n.

Alexandru Macedon ajunge în bazinul Indusului.

323 î.e.n.

Alexandru Macedon moare la Babilon; imperiul se împarte între generali.

321 î.e.n.

„Furcile caudine” – armata romană înfrântă de către samniți trece dezarmată, împreună cu cei doi consuli, prin culoarul de lănci ale învingătorilor.

320 î.e.n.

Întemeierea primului mare Imperiu Indian, Maurya (sub Ciandra Gupta).

280 î.e.n.

Primul far: în Alexandria, Ptolemeu al II-lea poruncește lui Sostratos din Cridos să înalțe pe insula Pharos un turn de peste 130m cu focuri și oglinzi care semnalizează până la 55km.

Începutul epocii eleniste (după împărțirea imperiului lui Alexandru Macedon: cultura greacă se menține în lumea egee, dar se răspândește și în Orient).

312 î.e.n.

Zenon din Citium se stabilește la Atena, fondând Școala stoică.

306 î.e.n.

Epicur deschide o școală (Grădina) la Atena.

300 î.e.n.

O sinteză remarcabilă a geometriei grecești: *Elemente*, de Euclid. În China se produce prima hârtie (din fibre de mătase).

221 î.e.n.

În China, sub domnia lui Chin Shi Huang Di care unificase regatele chineze într-un imperiu, se începe construirea Marelui Zid Chinezesc (protecție împotriva năvălitorilor din Asia Centrală).

165 î.e.n.

Prima testare oficială pentru desemnarea funcționarilor, în China.

148 î.e.n.

Macedonia devine provincie romană (alături de Epir și Tesalia).

73-71 î.e.n.

Răscoala sclavilor sub conducerea lui Spartacus; ei sunt biruiți de Crassus.

277 î.e.n.

Medicul grec Erasistrat, din Alexandria, remarcă dependența inteligenței de circumvoluțiunile creierului (la om fiind mult mai dezvoltate decât la animale).

212 î.e.n.

Arhimede, genialul fizician, conducătorul apărării Siracuzei, este ucis de un soldat roman.

200 î.e.n.

Cele mai vechi manuscrise de la Marea Moartă, scrise în ebraică și arameeană, atribuite sectei esenienilor.

196 î.e.n.

Piatra din Rosette, cu inscripția unui decret al lui Ptolemeu al V-lea, în trei versiuni: hieroglifică, greacă și demotică. Aceasta îi va permite lui Champollion să descifreze hieroglifele.

140 î.e.n.

Afrodita sau Venus din Milo, statuie elenistică din marmură, redând un model divin din sec. IV î.Hr.

63 î.e.n.

Pompei pune stăpânire pe Ierusalim, impunând stăpânirea romană în Palestina.

60 î.e.n.

Acordul secret între Cezar, Crassus și Pompei; în anul următor consulatul lui Iulius Cezar, pornit împotriva Galiei, Germaniei și Britaniei.

48 î.e.n.

Pompei, refugiat în Egipt, este asasinat de un centurion.

44 î.e.n., 15 martie

Este asasinat Iulius Cezar de către Brutus și Cassius.

37 î.e.n.

Cu sprijinul romanilor, Irod devine rege al Iudeei.

27 î.e.n.

Octavian ia numele de Augustus. Roma devine monarhie și imperiu.

2 e.n.

Imperiul chinez, după un recensământ, are 57 milioane de locuitori.

6 e.n.

Iudeea devine provincie romană.

26 e.n.

Pilat din Pont – numit prefectul Iudeii.

27 e.n.

Tiberius lasă puterea la Roma

55 î.e.n.

Lucrețiu, epicurean, autor al cărții „*De rerum natura*”, trece în lumea umbrelor.

Biblioteca din Alexandria, arde.

43 î.e.n.

„Arta iubirii” de Ovidiu.

18 e.n.

Ovidiu, exilat de către Augustus, moare pe țărmul Pontului Euxin (lasă poemele „Tristele” și „Ponticele”).

prefectului Seian, retrăgându-se definitiv la Capri (peste 4 ani este asasinat în conspirația împotriva lui Tiberius). Tiberius moare în 37, împărat devenind Caligula. (În 41, după asasinarea lui, urmează Claudiu; otrăvit în 54, îi urmează Nero).

64 e.n.

Începutul persecutării creștinilor, de către Nero.

70 e.n.

Cucerirea Ierusalimului de către Titus, distrugerea orașului și a celui de-al doilea Templu.

79 e.n.

Orașele Pompei și Herculaneum sunt acoperite de lavă vulcanică, emanată de Vezuviu.

98 e.n.

Traian devine împărat, urmându-i lui Nero. În timpul domniei sale de 19 ani, cucerește Dacia, Asiria, Armenia și Mesopotamia.

Ioan Botezătorul predică și botează în apa Iordanului; îl botează și pe Iisus.

28 e.n.

Ioan Botezătorul este încarcerat de către Irod și decapitat.

30 sau 33 e.n.

Iisus este răstignit.

În Israel, răscoala evreilor, distrugerea Templului și prăbușirea puterii sacerdotale.

Redactarea Evangheliilor (buna vestire) după Luca, Marcu, Matei și Ioan, care evocă viața lui Iisus și formulează mesajul creștin.

Mare tratat de farmacologie (cinci cărți) elaborat de Dioscoride, medic grec al armatei romane; plantele medicinale ocupă un loc special.

Titus Livius începe redactarea „Istoriei Romei” (142 de cărți).

80 – 90 e.n.

Apare cartea „Faptele Apostolilor”, atribuită lui Luca; redactarea Evangheliei după Ioan (90-100).

113 e.n.

La Roma se înalță Columna lui Traian, înfățișând războaiele împotriva dacilor.

202 e.n.

Ordonanță imperială la Roma de interzicere a prozelitismului evreiesc și creștin.

270 – 275 e.n.

Împăratul Aurelian restabilește unitatea Imperiului, este nevoit să evacueze Dacia (271) și să construiască zidul de la Roma împotriva năvălirilor barbare.

303 e.n.

Începutul marilor persecuții: Edictul de la Nicomedia (Dioclețian) interzice adunările creștinilor.

312 e.n.

Convertirea la creștinism a împăratului Constantin: înaintea biruinței asupra lui Maxențiu i s-a arătat crucea lui Hristos. În anul următor, prin Edictul de la Milano, creștinii dobândesc dreptul să-și predice religia.

325 e.n.

Primul sinod de la Niceea, convocat de Constantin, condamnă învățăturile lui Arie, care negau divinitatea lui Hristos.

330 e.n.

Împăratul Constantin inaugurează oficial Constantinopolul; prin aceasta începe declinul Romei, întâietate căpătând imperiul numit mai târziu bizantin.

201 e.n.

Medicul grec Galen, care a profesat la Pergam și Roma, făcând importante descoperiri (sistemul nervos și inimă) a încetat din viață.

Începutul monahismului creștin în Orient: sfântul Anton se retrage în deșertul Tebaida, în Egipt și întemeiază primele două mănăstiri creștine din lume.

Începe redactarea în sanscrită a tratatului despre arta iubirii, Kama-Sutra (va dura până în sec. VIII).

315 e.n.

Cel mai mare monument cu boltă în arhitectura romană: basilica lui Maxențiu și Constantin. Constantin începe și basilica Sfântul Petru (ce va fi terminată în 344).

Basilica Nașterea Domnului și alte biserici clădite la inițiativa Elenei, mama lui Constantin.

Până spre sfârșitul sec. V, apogeul civilizației indiene sub dinastia Gupta: sculptură, literatură, religie, știință (matematică – sisteme de ecuații, geometrie, astronomie, medicină).

476. Căderea Imperiului Roman de Apus (Roma este cucerită de heruli – neam germanic). Europa intră în Evul Mediu.

517. Slavii trec Dunărea.

În China începe fondarea budismului (Zen) de către Badidharma (Da Mo, în chineză).

527. Începe domnia strălucită a împăratului Justinian (527-565). Imperiul Bizantin atinge cea mai mare întindere.

610. În Arabia, Mohamed primește primele revelații divine (în 632 moare; 644 – redactarea finală a Coranului).

726. În Imperiul Bizantin se proclamă distrugerea cultului idolatru al imaginilor religioase (în 787, prin sinodul de la Niceea, se aprobă restaurarea cultului imaginilor).

520. India; Aryabhata introduce numerația zecimală și zero-ul; calculul funcției trigonometrice *sinus* și a lui *pi*.

525. Se elaborează Calendarul erei creștine. Sub Justinian (527-565) începe epoca artei creștine: bazine, mozaicuri, fresce, icoane. Începutul învățământului creștin.

529. Din ordinul lui Justinian se închid școlile filosofice din Atena, simboluri ale gândirii păgâne.

532-537. La Constantinopol, construirea bisericii Sfânta Sofia (în 558 marea cupolă se prăbușește).

587. Triumful religiei budiste în Japonia, ridicarea templului Așoka.

618. Primele produse de porțelan în China.

628. Prima utilizare a numerelor negative: India, tratatul de astronomie al lui Brahma Gupta.

751. Tehnica fabricării hârtiei la arabi (în 794 – prima manufactură de hârtie la Bagdad).

773. Folosirea cifrelor „arabe”, importate, de fapt, din India.

860. Al-Morezni, matematician arab, introduce conceptul de *algoritm*; rezolvarea ecuațiilor algebrice de gradul unu și doi.

832. Califul Bagdadului creează „Casa înțelepciunii” pentru traducerea literaturii grecești.

863. Traducerea Evangheliilor și a liturghiei grecești în slavonă (de către Chiril și Metodiu).

1050. Folosirea busolei în China.

BIBLIOGRAFIE

- Adler, A. (1995), *Sensul vieții*, Editura IRI, București.
- Adler, A. (1996), *Cunoașterea omului*, Editura IRI, București.
- Aristotel (1996), *Despre suflet*, Editura științifică; Editura Aion, Oradea.
- Aristotel (2001), *Metafizica*, Editura Humanitas, București.
- Augustin Sf. (1998), *Confesiuni*, Editura Humanitas, București.
- Augustin Sf. (1995), *De magistro: despre învățător*, Institutul European pentru cooperare științifică, Iași.
- Bacon, Fr. (1957), *Noul Organon*, Editura Academiei, București.
- Banu, I. (1996), *Aristotel*, Editura științifică, București.
- Bădăraș, D. (1964), *Ideile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir*, în *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, Editura Academiei, București.
- Bechtel, W. & Co. (Eds), (1990), *Connections and the Mind*, Blackwell, Oxford.
- Bejat, M. (1972), *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Berkeley, G. (1995), *Principiile cunoașterii omenești*, Editura Agora, Iași.
- Boring, E.G. (1929), *History of the Experimental Psychology*.
- Bruno, F.J. (1972), *The Story of Psychology*, Molt, Rinehart and Winston, New York.
- Cantemir, D. (1965), *Istoria ieroglifică*, vol. I, II, Editura pentru literatură, București.
- Cantemir, D. (1974), *Opere complete*, Editura Academiei, București.
- Coan, R.W. (1974), *The Optimal Personality: an Empirical and Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York.
- Democritus, A. (1940), *Gânduri despre viață*, Institutul de arte grafice Brawo, Iași.
- Democrit și Leucip (1941), *Fragmente*, Facultatea de litere, Iași.
- Descartes, R. (1957), *Discurs asupra metodei de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, Editura științifică, București.
- Descartes, R. (1964), *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*, Editura științifică, București.
- Dewey, J. (1992), *Fundamente pentru o știință a educației*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Diogene, Laertios (1963), *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Academiei, București.

- Drăghicescu, D. (1996), *Din psihologia poporului român*, Editura Albatros, București.
- Eliade, M. (1999), *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura științifică și enciclopedică, București.
- Eliade, M. (2001), *Întâlnirea cu sacralul*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca.
- Freud, S. (1980), *Introducere în psihanaliză*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Freud, S. (1993), *Viața mea și psihanaliza*, Editura Moldova, Iași.
- Freud, S. (1993), *Autobiografie*, Editura științifică, București.
- Fromm, E. (1983), *Texte alese*, Editura politică, București.
- Heraclit din Efes (1950), *Despre natură*, în Diogene Laertius, *op. cit.*
- Herbart, J.Fr. (1925), *Prelegeri pedagogice*, Casa Școalelor, București.
- Herseni, T. (1928), *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura științifică și enciclopedică, București.
- Herseni, T. (1937), *Thomas Hobbes*, Tiparul Universitar, București.
- Herseni, T. (1973), *Psihologia lui Vaschide*, Editura științifică, București.
- Herseni, T. (1980), *Cultura psihologică românească*, Editura științifică și enciclopedică, București.
- Hilgard, E.R. (Ed.), (1978), *American Psychology in Historical Perspective*, American Psychological Association, New York.
- James, W. (1929), *Précis de psychologie*, Marcel Rivière, Paris (traducere a lucrării *The Principles of Psychology*, 1890)
- James, W. (2001), *Introducere în filosofie*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Janet, P. (1889), *L'automatisme psychologique*, Alcan, Paris.
- Jarosevski, M.G. (1966), *Istoriia psihologii*, Măsli, Moscova.
- Jung, C.G. (1987), *Syncronicity*, Rontledge & Kegal Paul Ltd., London.
- Jung, C.G. (1994), *Puterea sufletului*. Antologie, partea I-IV, Editura Anima, București.
- Jung, C.G. (1987), *Tipuri psihologice*, Editura Humanitas, București.
- Köhler, W. (1929), *Gestalt Psychology*, Liveright, New York.
- Konorski, J.A., Miller, S. (1937), *On two Types of Conditioned Reflex*, în „Journal of General Psychology”, no. 16, pp. 264 – 272.
- Locke, J. (1962), *Texte pedagogice alese*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Maslow, A.H. (1954), *Motivation and Personality*, Harper and Row, New York.
- Marx, M.H., Hillix, W.A. (1979), *Systems and Theory in Psychology*, ed. a III-a, McGraw-Hill, Inc., New York.
- Mânzat, I. (1994), *Istoria universală a psihologiei. Istoria modernă și contemporană 1860 - 1994*, Univ. „Titu Maiorescu”, București.
- Munteanu, Șt. (1997), *Dimensiuni ale spiritualității indiene*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Nicola, Gr. (1972), *Cu privire la conceptul de acțiune în psihologia modernă*, „Revista de psihologie”, nr. 2.

- Nye, Robert D. (1986), *Three Psychologies. Perspectives from Freud, Skinner and Rogers* (IIIrd ed.), Cole publishing Company, Monterey, California.
- Odobleja, Șt. (1984), *Psihologia consonantistă*, Editura Academiei, București.
- Panaiteescu, P.P. (1958), *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Editura Academiei, București.
- Pavelcu, V. (1972), *Drama psihologiei*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Pavlov, I.P. (1952), *Opere alese*, Editura Academiei, București.
- Pitagora (1991), *Legile morale și politice*, Editura „Antet 2000, București.
- Platon (1996), *Socrate omul: antologie platoniciană: chipul lui Platon în dialogurile lui Platon*, Editura Humanitas, București.
- Platon (2001), *Opere complete*, vol. I, Editura Humanitas, București.
- Ralea, M. (1926), *Ipoteze și precizări în știința sufletului*, Casa Școalelor, București.
- Ralea, M. (1957), *Scrieri din trecut, problema inconștientului*, E.S.P.L.A., București.
- Ralea, M., Botez, C. (1958), *Istoria psihologiei*, Editura Academiei, București.
- Ralea, M. (1964), *Schița unui sistem de psihologie*, „Revista de psihologie”, nr. 4.
- Ralea, M. (1997), *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București.
- Rank, O. (1997), *Dublul Don Juan*, Institutul European pentru cooperare cultural-științifică, Iași.
- Rădulescu-Motru, C. (1923), *Curs de psihologie* (ed. a II-a), Cultura Națională, București.
- Rădulescu-Motru, C. (1927), *Personalismul energetic*, Casa Școalelor, București.
- Rogers, C.R. (1942), *Counseling and Psychotherapy*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1951), *Client Centered Therapy*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1959), *A Theory of Therapy, Personality and Interpersonal Relationships, as Developed in the Client-Centered Framework*, in S.Koch (Ed.), *Psychology: A Study of a Science*, vol. 3, McGraw-Hill, New York.
- Rogers, C.R. (1961), *On Becoming a Person*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1972), *Becoming Partners: Marriage and Its alternatives*, Delacorte, New York.
- Rogers, C.R. (1980), *A Way of Being*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1983), *Freedom to Learn for the 80's*, Merrill, Columbus, Ohio.
- Roșca, Al., Voicu, C. (1982), *A Concise History of Psychology in Romania*, Editura științifică și pedagogică, București.
- Roșca, Al., Bejat, M. (1976), *Istoria științelor în România. Psihologia*, Editura Academiei, București.
- Skinner, B.F. (1971), *Revoluția științifică a învățământului*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Spinoza, B. (1952), *Texte filosofice*, Editura Academiei, București.

- Spinoza, B. (1993), *Etica: demonstrată după metoda geometrică*, Antet XX Press, București.
- Thomas, Aquinos (1997), *Despre unitatea intelectului*, Editura Decalog, Satu-Mare.
- Thorndike, Ed. (1969), *Selected Writings from a Connectionist's Psychology*, Greenwood Press, New York.
- Thorndike, Ed. (1983), *Învățarea umană*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Wertheimer, M. (1959), *Productive Thinking*, Harper & Row, New York.
- Verdeș, I. (1957), *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință*, în *Din istoria filosofiei în România*, vol. II, Editura Academiei, București.
- Zapan, Gh. (1984), *Cunoașterea și aprecierea obiectivă a personalității*, Editura științifică și enciclopedică, București.

BIBLIOGRAFIE

- Adler, A. (1995), *Sensul vieții*, Editura IRI, București.
- Adler, A. (1996), *Cunoașterea omului*, Editura IRI, București.
- Aristotel (1996), *Despre suflet*, Editura științifică; Editura Aion, Oradea.
- Aristotel (2001), *Metafizica*, Editura Humanitas, București.
- Augustin Sf. (1998), *Confesiuni*, Editura Humanitas, București.
- Augustin Sf. (1995), *De magistro: despre învățător*, Institutul European pentru cooperare științifică, Iași.
- Bacon, Fr. (1957), *Noul Organon*, Editura Academiei, București.
- Banu, I. (1996), *Aristotel*, Editura științifică, București.
- Bădăraș, D. (1964), *Ideile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir*, în *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, Editura Academiei, București.
- Bechtel, W. & Co. (Eds), (1990), *Connections and the Mind*, Blackwell, Oxford.
- Bejat, M. (1972), *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Berkeley, G. (1995), *Principiile cunoașterii omenești*, Editura Agora, Iași.
- Boring, E.G. (1929), *History of the Experimental Psychology*.
- Bruno, F.J. (1972), *The Story of Psychology*, Molt, Rinehart and Winston, New York.
- Cantemir, D. (1965), *Istoria ieroglifică*, vol. I, II, Editura pentru literatură, București.
- Cantemir, D. (1974), *Opere complete*, Editura Academiei, București.
- Coan, R.W. (1974), *The Optimal Personality: an Empirical and Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York.
- Democritus, A. (1940), *Gânduri despre viață*, Institutul de arte grafice Brawo, Iași.
- Democrit și Leucip (1941), *Fragmente*, Facultatea de litere, Iași.
- Descartes, R. (1957), *Discurs asupra metodei de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, Editura științifică, București.
- Descartes, R. (1964), *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*, Editura științifică, București.
- Dewey, J. (1992), *Fundamente pentru o știință a educației*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Diogene, Laertios (1963), *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Academiei, București.
- Drăghicescu, D. (1996), *Din psihologia poporului român*, Editura Albatros, București.

- Eliade, M. (1999), *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura științifică și enciclopedică, București.
- Eliade, M. (2001), *Întâlnirea cu sacralul*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca.
- Freud, S. (1980), *Introducere în psihanaliză*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Freud, S. (1993), *Viața mea și psihanaliza*, Editura Moldova, Iași.
- Freud, S. (1993), *Autobiografie*, Editura științifică, București.
- Fromm, E. (1983), *Texte alese*, Editura politică, București.
- Heraclit din Efes (1950), *Despre natură*, în Diogene Laertios, *op. cit.*
- Herbart, J.Fr. (1925), *Prelegeri pedagogice*, Casa Școalelor, București.
- Herseni, T. (1928), *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura științifică și enciclopedică, București.
- Herseni, T. (1937), *Thomas Hobbes*, Tiparul Universitar, București.
- Herseni, T. (1973), *Psihologia lui Vaschide*, Editura științifică, București.
- Herseni, T. (1980), *Cultura psihologică românească*, Editura științifică și enciclopedică, București.
- Hume, D. (1936), ..., *Societatea română de filosofie*, București.
- Hilgard, E.R. (Ed.), (1978), *American Psychology in Historical Perspective*, American Psychological Association, New York.
- James, W. (1929), *Précis de psychologie*, Marcel Rivière, Paris (traducere a lucrării *The Principles of Psychology*, 1890)
- James, W. (2001), *Introducere în filosofie*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Janet, P. (1889), *L'automatisme psychologique*, Alcan, Paris.
- Jarosevski, M.G. (1966), *Istoriia psihologii*, Măsli, Moscova.
- Jung, C.G. (1987), *Synchronicity*, Rontledge & Kegal Paul Ltd., London.
- Jung, C.G. (1994), *Puterea sufletului*. Antologie, partea I-IV, Editura Anima, București.
- Jung, C.G. (1987), *Tipuri psihologice*, Editura Humanitas, București.
- Köhler, W. (1929), *Gestalt Psychology*, Liveright, New York.
- Konorski, J.A., Miller, S. (1937), *On two Types of Conditioned Reflex*, în „Journal of General Psychology”, no.16, pp.264 – 272.
- Locke, J. (1962), *Texte pedagogice alese*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Maslow, A.H. (1954), *Motivation and Personality*, Harper and Row, New York.
- Marx, M.H., Hillix, W.A. (1979), *Systems and Theory in Psychology*, ed. a III-a, McGraw-Hill, Inc., New York.
- Mânzat, I. (1994), *Istoria universală a psihologiei. Istoria modernă și contemporană 1860 - 1994*, Univ. „Titu Maiorescu”, București.
- Munteanu, Șt. (1997), *Dimensiuni ale spiritualității indiene*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Nicola, Gr. (1972), *Cu privire la conceptul de acțiune în psihologia modernă*, „Revista de psihologie”, nr.2.

- Nye, Robert D. (1986), *Three Psychologies. Perspectives from Freud, Skinner and Rogers* (IIIrd ed.), Cole publishinng Company, Monterey, California.
- Odobleja, Șt. (1984), *Psihologia consonantistă*, Editura Academiei, București.
- Panaiteescu, P.P. (1958), *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Editura Academiei, București.
- Pavelcu, V. (1972), *Drama psihologiei*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Pavlov, I.P. (1952), *Opere alese*, Editura Academiei, București.
- Pitagora (1991), *Legile morale și politice*, Editura „Antet 2000, București.
- Platon (1996), *Socrate omul: antologie platoniciană: chipul lui Platon în dialogurile lui Platon*, Editura Humanitas, București.
- Platon (2001), *Opere complete*, vol.I, Editura Humanitas, București.
- Ralea, M. (1926), *Ipoteze și precizări în știința sufletului*, Casa Școalelor, București.
- Ralea, M. (1957), *Scrieri din trecut, problema inconștientului*, E.S.P.L.A., București.
- Ralea, M., Botez, C. (1958), *Istoria psihologiei*, Editura Academiei, București.
- Ralea, M. (1964), *Schița unui sistem de psihologie*, „Revista de psihologie”, nr. 4.
- Ralea, M. (1997), *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București.
- Rank, O. (1997), *Dublul Don Juan*, Institutul European pentru cooperare cultural-științifică, Iași.
- Rădulescu-Motru, C. (1923), *Curs de psihologie* (ed. a II-a), Cultura Națională, București.
- Rădulescu-Motru, C. (1927), *Personalismul energetic*, Casa Școalelor, București.
- Rogers, C.R. (1942), *Counseling and Psychotherapy*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1951), *Client Centered Therapy*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1959), *A Theory of Therapy, Personality and Interpersonal Relationships, as Developed in the Client-Centered Framework*, in S.Koch (Ed.), *Psychology: A Study of a Science*, vol. 3, McGraw-Hill, New York.
- Rogers, C.R. (1961), *On Becoming a Person*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1972), *Becoming Partners: Marriage and Its alternatives*, Delacorte, New York.
- Rogers, C.R. (1980), *A Way of Being*, Houghton Mifflin, Boston.
- Rogers, C.R. (1983), *Freedom to Learn for the 80's*, Merrill, Columbus, Ohio.
- Roșca, Al., Voicu, C. (1982), *A Concise History of Psychology in Romania*, Editura științifică și pedagogică, București.
- Roșca, Al., Bejat, M. (1976), *Istoria științelor în România. Psihologia*, Editura Academiei, București.
- Skinner, B.F. (1971), *Revoluția științifică a învățământului*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Spinoza, B. (1952), *Texte filosofice*, Editura Academiei, București.

- Spinoza, B. (1993), *Etica: demonstrată după metoda geometrică*, Antet XX Press, București.
- Thomas, Aquinos (1997), *Despre unitatea intelectului*, Editura Decalog, Satu-Mare.
- Thorndike, Ed. (1969), *Selected Writings from a Connectionist's Psychology*, Greenwood Press, New York.
- Thorndike, Ed. (1983), *Învățarea umană*, Editura didactică și pedagogică, București.
- Wertheimer, M. (1959), *Productive Thinking*, Harper & Row, New York.
- Verdeș, I. (1957), *Dimitrie Cantemir, patriot, gânditor și om de știință*, în *Din istoria filosofiei în România*, vol. II, Editura Academiei, București.
- Zapan, Gh. (1984), *Cunoașterea și aprecierea obiectivă a personalității*, Editura științifică și enciclopedică, București.